

SOCIETAS & HUMANITAS III.

Zborník príspevkov z 3. ročníka študentskej interdisciplinárnej vedeckej konferencie

TRNAVA 2022

SOCIETAS & HUMANITAS III.

Mária Dědová, Marcel Martinkovič (Eds.)

TRNAVA
2022

SOCIETAS & HUMANITAS III.

Zborník príspevkov z III. ročníka vedeckej interdisciplinárnej študentskej konferencie

EDITORI

doc. PhDr. Mária Dėdová, PhD.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD., univerzitný docent

VEDECKÝ A ORGANIZAČNÝ VÝBOR KONFERENCIE

doc. PhDr. Mária Dėdová, PhD.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD., univerzitný docent

Mgr. Martin Fero, PhD.

PhDr. Tomáš Jahelka, PhD.

RECENZENTI

prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

(Katedra politológie FF TU)

doc. Mgr. Gabriel, Baník, PhD.

(Ústav psychológie FF Prešovská univerzita v Prešove)

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2022

ISBN 978-80-568-0518-3

EAN 9788056805183

OBSAH

Úvod.....	5

Danyil TSYBULKO

Vplyv konceptu kolektívnej pamäte Maurica Halbwachsa ako sociálne podmieneného fenoménu na myslenie Aleidy Assman v rámci moderného výskumu memory studies.....	7

Dmytro TOMAKH

Význam politickej komunikácie v kontexte demokracie.....	16

Rostyslav KARAKASH

Úloha tureckej armády pri udržiavaní sekularizmu a slobody v Turecku.....	38

Klaudia LENCSÉSOVÁ

Poľská šľachtická demokracia: realita alebo chiméra?.....	58

Júlia SZENTIVÁNYIOVÁ, Karin PÍSEČNÁ, Alexander TOMÍK

Očami mladých – Rusko - ukrajinský konflikt.....	69

Mykhailo ERDELI

Postoj mladých mužov k vojenskej, dobrovoľníckej, humanitárnej pomoci Ukrajine a Ukrajincom v kontexte Rusko-Ukrajinskej vojny.....	84

Timotej BIRTUS

Vplyv hladiny cholesterolu na prejavy agresívneho správania.....	96

Ľubomíra MELIŠOVÁ

Subjektívne skúsenosti pubescentných dievčat so sociálnou sieťou TikTok.....	106

Erik KOVÁČ

Existenciálna úzkosť v kontexte problematického používania smartfónu u adolescentov.....	130

Úvod

Predkladaný zborník sumarizujeme príspevky študentov bakalárskeho a magisterského stupňa študijných programov politológia, sociológia a psychológia, ktorí sa zúčastnili študentskej vedeckej interdisciplinárnej konferencie Societas & Humanitas III.

Štúdie v zborníku sú rozdelené do troch sekcií a to politologickej, sociologickej a psychologickej. Študenti politológie sa vo svojich príspevkoch zameriavajú najmä na analýzu vplyvu teoretických východísk Mauricea Halbwachsa v oblasti výskumu kolektívnej pamäti na práce Alejdy Assmanovej, definovanie úlohy tureckej armády pri formovaní demokratického a sekulárneho režimu v Turecku. Ďalšie štúdie sa dotýkajú témy, ktorá sa týka problematiky formovania demokratických normatívnych imperatívov v rámci politickej koncepcie diskurzívnej demokracie u J. Habermasa a priblíženia konceptu poľskej šľachtickej demokracie, ktorá sa spája s modelom vlády tzv. magnátskej oligarchie. V sekcií sociológie sú štúdie zamerané na vnímanie Rusko-ukrajinského vojenského konfliktu u mladých ľudí, ktoré sú zaznamenané v podobe kvalitatívne orientovanej štúdie verejnej mienky na limitovanej vzorke Slovákov a Ukrajincov. Uvedené sociologické štúdie sa súčasne vo svojom bádaní koncentrujú na priblíženie vnímania vojenskej a humanitárnej podpory Ukrajiny zo strany respondentov, akceptáciu ekonomických sankcií vo Rusku, či informovanosť mladých ľudí o konflikte a charakter zdrojov informácií, ktoré považujú za spoľahlivé. V rámci psychologickej sekcie príspevky študentov sú orientované na používanie sociálnych sietí, TikToku, problematického používania smartfónov v kontexte existenciálnej úzkosti, ako i spätosti somatických ukazovateľov (cholesterolu) s prejavmi agresívneho správania.

Pevne veríme, že príspevky viacerých študentov budú pre okruh širších čitateľov ďalším z podnetov ku kritickému premýšľaniu a prehodnocovaniu jednorozmerných a nekriticky zdieľaných postojov, s ktorými sa každodenne stretávame pri každodenných polemikách o mieste a prínose spoločenských vied pri obhajobe princípov a hodnôt slobodnej a demokratickej spoločnosti. Dúfame,

že aj tento zborník rozšíri záujem zo strany študentov Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity zužitkovať pravidelne organizované fórum študentskej konferencie na prezentáciu svojich výskumných zámerov a zlepšenie komunikačných a odborných zručností potrebných na legitimizáciu prínosu spoločenskovedných odborov.

Mária Dědová, Marcel Martinkovič
editori

VPLYV KONCEPTU KOLEKTÍVNEJ PAMÄTE MAURICA HALBWACHSA AKO SOCIÁLNE PODMIENENÉHO FENOMÉNU NA MYSLENIE ALEIDY ASSMAN V RÁMCI MODERNÉHO VÝSKUMU MEMORY STUDIES

THE INFLUENCE OF MAURICE HALBWACHS' CONCEPT OF COLLECTIVE MEMORY AS A SOCIALY CONDITIONED PHENOMENON ON ALEIDA ASSMAN'S THINKING IN MODERN MEMORY STUDIES RESEARCH

Bc. Danyil TSYBULKO

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

danyil.tsybulko@gmail.com

Abstrakt: Príspevok sa zameriava na analýzu otázok súvisiacich s adaptáciou a interpretáciou teoretických východísk Mauricea Halbwachsa v oblasti výskumu kolektívnej pamäti v prácach súčasnej bádatelky memory studies - Aleidy Assmann. V štúdiu rozoberáme štvorúrovňovú koncepciu Aleidy Assmann, čo nám umožňuje posúdiť flexibilitu Halbwachsových myšlienok ako klasického autora v tejto oblasti výskumu a legitimizátora sociokultúrneho prístupu k výskumu pamäti. Analyzujeme východiská Assmannovej koncepcie, druhy premenných, pričom sa zameriavame na ich vývoj a teoretické východiská. Výskum tejto problematiky nám umožňuje vymedziť pozíciu Halbwachsa vo vedeckom diskurze a približuje, akým spôsobom sa s jeho myšlienkami narába medzi súčasnými bádateľmi pamäti. Súčasne sa snaží štúdia zhodnotiť či vzhľadom na súčasnú spoločensko-politickú realitu je jeho teoretický a metodologický základ dostatočný pre moderný výskum.

Kľúčové slová: Maurice Halbwachs; Aleida Assmann; memory studies; kolektívna pamäť; individuálna pamäť; komunikatívna pamäť

Abstract: The paper focuses on the analysis of issues related to the adaptation and interpretation of Maurice Halbwachs' theoretical background in the field of memory research in the works of contemporary memory studies scholar Aleid

Assmann. The study discusses Aleid Assmann's four-level approach, which allows us to assess the flexibility of Halbwachs' ideas as a classic author of this field of research and a legitimizer of the sociocultural approach to memory research. We analyze the starting points of Assman's conception, the types of variables, focusing on their development and theoretical background. Researching this issue allows us to define the position of the classicist in the scientific discourse and shows how his ideas are handled among contemporary memory researchers and whether, given the current socio-political reality, his theoretical methodological basis is sufficient for modern research.

Keywords: Maurice Halbwachs; Aleida Assmann; memory studies; collective memory; individual memory; communicative memory

1 Úvod

Pamäť sa v spoločnosti tradične chápe ako výlučne neurálna schopnosť ľudského mozgu, ktorá spočíva v ukladaní, spracúvaní a vyvolávaní spomienok na určité udalosti, ktoré sa odohrali v minulosti, vo vlastnom vedomí individua. Mimo ľudského tela však existujú určité signály, ako sú zvuky, vône, obrazy a slová, s ktorými sa jedinec stretáva denne v bežnom živote, a práve tieto podnety slúžia ako spúšťače procesu spomínania. Práve vďaka týmto signálom sa formuje a určuje, ako si človek rekonštruuje vlastnú minulosť (Garden-Hansen, 2011, s. 14–15). V tomto bode sa pamäť stala oblasťou záujmu humanitných výskumníkov. V dnešnom akademickom diskurze si žiadna existujúca disciplína, či už je to napríklad história, sociológia, kulturológia alebo politológia, nemôže nárokovať monopol na štúdium takého sociálneho fenoménu, akým je pamäť. Nárast záujmu o výskum pamäti medzi humanitnými výskumníkmi úzko súvisel aj s tzv. „memoriálnym boomom“, vďaka čomu oblasť výskumu venovaná ľudskej pamäti sa od 80. rokov 20. storočia rozrástla. Memoriálny boom, ktorý sa vzťahuje na toto obdobie charakterizovala „kritika oficiálnych verzií dejín a návrat vytesnených častí historického procesu na povrch; obnovovanie stôp zničenej alebo ukradnutej minulosti; kult koreňov a rozvoj genealogického výskumu; prudký rozvoj akýchkoľvek pamäťových podujatí; právne vyrovnanie sa s minulosťou.“ (Nora, 2005), ako naznačil Pier Nora „svet zaplavila vlna spomínania, ktorá pevne spája oddanosť minulosti - skutočnej i imaginárnej - s pocitom

spolupatričnosti, s kolektívnym vedomím a individuálnym sebavedomím, s pamäťou a identitou“ (Nora, 2005). Veľké spoločensko-politické zmeny a premeny v západnej Európe, pád gaullistov alebo napríklad spor historikov v Nemecku, mali veľký vplyv aj na dichotomický vzťah medzi historiografiou a skúmaním vplyvu pamäte na spoločenské procesy. V tomto období viedlo zjednotenie historickej vedy a pamäti k hlbkej kríze tzv. národných dejín a ich nahradeniu viacnásobnými pamäťami (Nora, 2005, s. 40–41). Globálne spoločenské a politické premeny druhej polovice dvadsiateho storočia, kritika pozitivizmu, ako aj opakovane preukázaný vplyv psychologických procesov na sociálnu interakciu si tak vyžadujú zavedenie novej koncepcie výskumu pamäti, ktorá by viac zodpovedala súčasným podmienkam. Napriek multiparadigmatickej povahe tejto oblasti väčšina súčasných štúdií pamäti vychádza z Halbwachsovej koncepcie. Táto koncepcia sa časom stala paradigmatickou a odkazovanie na ňu v prácach súčasných bádateľov pamäti nadobudlo rituálny charakter. Tento kánon ako východisko však znamená, že súčasná situácia v pamäťových štúdiách pokročila a že klasické texty, hoci sú stále relevantné, nie sú vzorom, ktorý by mali analyzovať nové generácie bádateľov. V tejto súvislosti by sme sa chceli zamyslieť nad tým, ako súčasní autori adaptujú prístupy a myšlienky svojich predchodcov, aby mohli konceptualizovať a riešiť výzvy, ktoré sa objavujú v ich výskume. V našom príspevku sa zameriame na analýzu otázok súvisiacich s adaptáciou a interpretáciou teoretických predpokladov Mauricea Halbwachsa v oblasti výskumu pamäti v dielach Aleidy Assmann, súčasnej výskumníčky pôsojacej v oblasti pamäťových štúdií. Štúdium tejto otázky nám umožňuje vymedziť postavenie klasika vo vedeckom diskurze a poukázať ako s jeho myšlienkami narábajú súčasní bádatelia v oblasti kolektívnej pamäti.

2 Individuálna a kolektívna pamäť Mauricea Halbwachsa

V 20. rokoch XX storočia francúzsky sociológ Maurice Halbwachs vypracoval koncept kolektívnej pamäti, ktorý vyložil najmä v troch prácach: *Sociálny rámec pamäti*, *Legendárna topografia evanjelií vo Svätej zemi*. *Štúdia kolektívnej pamäte* a *Kolektívna pamäť*. Tieto

práce môžeme označiť za fundamentálne štúdie, z ktorých vychádza celá výskumná oblasť memory studies. Ústrednou tézou celej Halbwachsovej teórie je sociálna podmienenosť pamäti. Autor úplne odsúva základ pamäti zakorenený vo fyziológii nervového systému a mozgu a namiesto toho zdôrazňuje sociálny kontext, bez ktorého nie je možné formovanie a udržiavanie individuálnej pamäti. Tvrdí, že pamäť vzniká u ľudí len v kontexte ich socializácie a hoci samotnú pamäť môže mať iba jednotlivec, nie kolektív, kolektív poodmeňuje existenciu pamäti svojich individuálnych členov. V tejto súvislosti Halbwachs používa termín sociálny (verejný) rámec pamäti, ktorý interpretuje ako súhrn časopriestorových a sociálnych reprezentácií sprostredkovaných jazykom. Tie nás oprávňujú spomínať si na ľubovoľne potrebné udalosti a činy, ktoré sa odohrali niekedy v minulosti (Halbwachs, 2007). Podľa Halbwachsa sa individuálna pamäť formuje u každého jednotlivca prostredníctvom jeho účasti na komunikačných procesoch a v procese interakcie v rámci sociálnych vzťahov, ktorých je súčasťou. Pamäť v tomto kontexte možno chápať ako funkciu zapojenia jednotlivca do rôznych sociálnych skupín, od rodiny až po náboženské a národné spoločenstvá. Jeho pamäť sa rozvíja a uchováva v živom procese komunikácie a ak sa tento proces zastaví - alebo ak sa rámec komunikačnej reality vytratí, či zmení - nevyhnutne nastane zabúdanie (Halbwachs, 2007). Pamäť autor rozdeľuje na individuálnu a kolektívnu. Alebo inými slovami vnútornú a vonkajšiu (Halbwachs, 2010, s. 95). Kolektívna pamäť podlieha vlastným zákonitostiam a aj keď do nej občas preniknú niektoré individuálne spomienky, rýchlo sa modifikujú a prestávajú byť vedomím jednotlivca. Neobsahuje len dáta a abstraktné definície, lebo v tomto prípade by zostala vonkajšia pre jednotlivca, ale aj určité hodnotiace kategórie a emocionálnu zložku. Pri zapojení sa do jednotlivých skupín dochádza k nevyhnutným aktualizáciám a doplneniam jednotlivých spomienok. Spomienky človeka, tak zapadajú buď do rámca jeho osobného života, alebo do rámca, ktorý formuje skupina, ktorej je členom. Tieto dva druhy spomienok sa často prekrývajú, ale nikdy sa nemiešajú, pretože ich formovanie sa riadi vlastnými zákonmi. Tá prvá sa môže oprieť o

kolektív, keď je potrebné spomienku spresniť. Existuje aj opačný vzťah, keď individuálne spomienky prenikajú do kolektívnej pamäti. Vnútoraná pamäť je závislá od vonkajšej pamäti, pretože život človeka je súčasťou histórie, zatiaľ čo vonkajšia pamäť je oveľa staršia a viac štruktúrovaná vo svojich radoch. (Halbwachs, 2010, s. 94). Halbwachs upozorňuje aj na skutočnosť, že individuálna pamäť v žiadnom prípade nie je izolovaná a uzavretá, naopak. Často sme súčasťou procesu obracania sa k spomienkam iných ľudí, aby sme si pripomenuli svoje. Halbwachs trvá, že rekonštrukcia minulosti je často skreslená, lebo pamäť sama o sebe je dosť efemérna a nestabilná. Zároveň zdôrazňuje, že individuálne spomienky sú náchylné na zánik, ak nie sú trvalo aktualizované. Na druhej strane, ak sú začlenené do sociálneho rámca pamäti, je oveľa menej pravdepodobné, že sa na ne zabudne, pretože za ich zachovanie sú zodpovedné celé inštitúcie. Mechanizmus vzájomného prieniku historickej a individuálnej pamäti závisí od rozsahu historickej udalosti. Ak je významná, je veľká šanca, že sa odrazí aj v individuálnej pamäti, a to nielen ako pozadie, ale ako neoddeliteľná súčasť biografie. Medzi takéto udalosti nepochybne patria traumatizujúce udalosti ako napríklad vojna alebo genocída.

Pomerne ostrá kritika Halbwachsovej koncepcie si od neho vyžadovala dopracovanie jeho prístupu k výskumu kolektívnej pamäti. Vzhľadom na tragické udalosti v jeho živote však túto vedeckú výzvu už nezrealizoval. Medzi najaktívnejších kritikov Halbwachsovo prístupu k výskumu kolektívnej pamäti bol napr. francúzsky historik Mark Bloch, ktorý spolu s Lucienom Febvrom založil tzv. školu *Annales*, snažiacu sa prekonať na základe štrukturalizmu E. Durkheima prevládajúci pozitivistický prístup v historiografii. Bloch tvrdil, že „*pojmem kolektívnej pamäti je príliš metaforický na to, aby fungoval v reálnom živote*“ (Bloch, 1925, s. 76) a objektívne narážal na Halbwachsov redukcionistický prístup a podceňovanie individuálnych vlastností pamäti. Halbwachs neodpovedal na pomerne ostrú kritiku vo svetle tragických udalostí svojho života prepracovanou a modifikovanou koncepciou. V súčasných podmienkach však väčšina bádateľov používa práve tento dvojúrovňový model pamäti, ktorý trpí veľmi

zjednodušeným pojmovým aparátom a nerieši minulé a súčasnú kritiku. Táto skutočnosť, ako aj globálne spoločenské a politické premeny druhej polovice 20. storočia si preto vyžadujú zavedenie nového rámca pre štúdium vzťahu kolektívnej a individuálnej pamäti. Nemecká kulturologička Aleida Assmann, situovaná do rovnakého paradigmatického rámca s Halbwachsom, ponúka vlastný teoretický rámec, ktorý už zohľadňuje nielen kritizované nedostatky danej koncepcie z 30. rokov 20. storočia, ale aj ďalšie spoločensko-politické zmeny v modernom svete.

3 Koncepcia kultúrnej pamäte Aleidy Assmann

Na rozdiel od dvojúrovňovej koncepcie M. Halbwachsa Assmann identifikuje štyri úrovne pamäti: neurálnu pamäť, sociálnu pamäť, kultúrnu pamäť a politickú pamäť (Assmann, 2014). Delí ich na základe troch premenných: nositeľ, prostredie a podpora. Neurálna (biologická) úroveň je individuálna pamäť, ktorá nemôže existovať bez sociálnej komunikácie, t.j. mimo Halbwachsovho rámca sociálnej pamäti a kultúrnych praktík - vizuálnych obrazov, textov atď. Sociálna a kultúrna úroveň sú formy kolektívnej pamäti. Sociálna pamäť je medzigeneračná a je schopná trvať 80 až 100 rokov, pričom sa opiera o medziľudskú komunikáciu a spomienky prenášané prostredníctvom rozprávania a komunikácie (Assmann, 2014, s. 54). Kultúrna pamäť zasa vzniká vtedy, keď jednotlivci uchovávajú spomienky prostredníctvom materiálnych médií (pamätníky, múzeá) alebo ich transformujú do symbolických praktík (rituály, výročia a iné formy spomínania). Dôvodom je transgeneračná povaha tohto typu pamäti, z ktorej vyplýva, že môže existovať bez časového obmedzenia. Assmann vyčleňuje politickú alebo národnú pamäť ako samostatnú entitu. Na rozdiel od kultúrnej pamäti, ktorá je heterogénna a krehká (Tamm, 2013, s. 58), politická pamäť sa snaží zjednodušiť spomienky, zbaviť ich mnohovýznamovosti a vykoreniť akýkoľvek interpretačný pluralizmus - dosiahnuť stav tzv. prísnej režimovej pamäti. Na úrovni neurálnej pamäti je teda nositeľom mozog jednotlivca, prostredím je sociálna komunikácia a podporou sú symbolickí sprostredkovatelia. Sociálna pamäť zasa využíva sociálnu komunikáciu ako prostredie, mozog jednotlivca

ako nositeľa a symbolické mediátory ako podporu. Kultúrna pamäť je obsiahnutá v symbolických mediátoroch, pričom sociálna komunikácia je podpora a mozog jednotlivca prostredie. Politická pamäť má zložitú štruktúru, ktorá spája prvky kultúrnej aj sociálnej pamäti. Jej nositeľ, prostredie a podpora majú preto dvojakú štruktúru.

Osobitne zaujímavá je jej koncepcia operačnej pamäti spoločnosti, pri vypracovaní ktorej bádatelka čerpala východiská z myšlienok Karla Manheima. Assmann spája hlavné smery vývoja generačnej metodológie výskumu pamäti. Rozdelenie generácií nielen na základe veku, ale aj na základe účasti na rezonančných historických udalostiach, ktoré môžu zmeniť sociálnu štruktúru (napr. vojna, revolúcia, genocída), umožňuje oveľa lepšie skúmať tzv. generačné rozdiely vrátane dynamiky pamäti. Assmann nielenže opisuje povahu rozdielov medzi jednotlivými sociálnymi skupinami, ale do pôvodne teoretického diskurzu zapája aj bohatý empirický výskum. Na základe najnovších výskumov v oblasti neurovedy sa tak pamäť už nevníma ako mechanizmus uchovávanía prvkov minulosti v myslí jednotlivca, ale ako mechanizmus prispôbovania sa okolitému svetu v prítomnosti, ktorý nie je schopný presne uchovávať informácie. Na úrovni kultúrnej pamäti sa spomienky odcudzujú svojim biologickým nositeľom (jednotlivcom) a uchováávajú sa v iných druhoch nositeľov. Na rozdiel od sociálnej pamäti, v ktorej je trvanie existencie spomienky obmedzené na obdobie sociálnej interakcie jednotlivca (80–100 rokov), kultúrna pamäť nemá prakticky žiadne časové obmedzenie (Assmann, 2014, s. 54). Assmann následne rozdeľuje kultúrnu pamäť na dva podtypy: funkčnú a kumulatívnu. Funkčná pamäť zabezpečuje trvanlivosť spomienok prostredníctvom opakovania (tradície, rituály a iné symbolické praktiky). Na druhej strane kumulatívna pamäť funguje prostredníctvom materiálnych reprezentácií spomienok (knihy, filmy, archívy, múzeá). Politická pamäť sa od kultúrnej pamäti líši typom spracovania udalosti. Zatiaľ čo v kultúrnej pamäti si jednotlivec samostatne prisvojuje skúsenosti predchádzajúcich generácií, symbolickí nositelia politického kontextu podliehajú kolektívnemu spracovaniu (Assmann, 2014, s. 59).

4 Záver

Skúsenosť Aleidy Assmann s implementáciou Halbwachsových myšlienok ukazuje flexibilitu, ktorá je vlastná jeho koncepcii pamäti. Assmann postupne rozoberá významnú časť Halbwachsovej teórie a absolútne si nekladie za cieľ aktualizovať jeho východiská. Jeho myšlienky spomína v súvislosti s problémom stanovenia jasných hraníc medzi koncepciami neurálnej a sociálnej pamäti. Tomuto účelu slúži aj pojem sociálny rámec pamäti, ktorý bol zavedený na označenie oblasti, v ktorej sa nemecká pamäťová tradícia rozvíjala v druhej polovici dvadsiateho storočia. Assmann identifikuje problémové oblasti relevantné pre jej výskum a pri ich opise využíva Halbwachsove myšlienky na podporu vlastného stanoviska. Z jej štúdie vyplýva, že bádatel'ka vníma jeho myšlienky ako zdroj autority a platnosti javov, ktoré opisuje. Výskumníčka tvrdí, že koncepcia sociálneho rámca pamäti postavila výskum pamäti na nový základ. Tým, že hranice pamäti sa nekladú na každého jednotlivca, ale na spoločnosť, s ktorým sa identifikuje a ktoré mu poskytuje horizont pamäti, sa jednotlivec dostáva do prísnych hraníc. Pre jednotlivca sa tieto hranice stávajú médium pamäti. V svojich prácach sa Assmann často odvoláva na tento pojem a používa ho na označenie obmedzení vývoja a transformácie. Dôležitá je pre ňu komunikačná a normatívna zložka, ktorú autorka zachytáva prakticky v každom diele. Metafory kolektívnej pamäti ako sociálne rozšíreného poznania minulosti a sociálneho rámca, ktorý redukuje možné invarianty spomínania, jej umožňujú analyzovať falošné spomienky ako sociokultúrny fenomén a nielen ako ilúzie. Z našej analýzy teda vyplýva, že štúdium pamäti sa dnes už nemôže opierať len o klasické koncepcie, ako je napríklad Halbwachsov prístup. V modernom výskume považujeme za nevyhnutné prehodnotiť teoretické a metodologické základy výskumu, aby bol zabezpečený jeho súlad nielen s vedeckými štandardmi, ale aj so súčasnou spoločenskou realitou. Podstatné v tejto otázke by malo byť zohľadnenie mnohovýrovnostnosti tohto sociálneho javu a interdisciplinárnych prístupov k jeho skúmaniu.

Literatúra

Nora, P. (2005). Всемирное торжество памяти. In: Неприкосновенный запас. No. 2–3 40–41 [online] [citované 2022-05-20]. Dostupné na internete: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

Halbwachs, M. (2007). Социальные рамки памяти. Moskva. Новое издательство, 348 s. ISBN: 978-5-98379-088-9.

Halbwachs, M. (2010). *Kolektivní paměť*. SLON, Praha. 284 s. ISBN 978-80-7419-016-2.

Bloch, M. (1925). Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent. In: *Extrait de la Revue de synthèse historique*. ss. 73–83.

Tamm, M. (2013). Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies. In: *History Compass*, 11. ss. 458–473.

Assmann, A. (2014). Длинные тени прошлого: мемориальная культура и историческая политика. Новое литературное обозрение. 328 s. ISBN: 978-5-4448-0146-8.

SÚVISLOSŤ MEDZI NORMATÍVNymi DEMOKRATICKÝMI IMPERATÍVMi A POLITICKOU KOMUNIKACIOU

THE LINK BETWEEN NORMATIVE DEMOCRATIC IMPERATIVES AND POLITICAL COMMUNICATION

Bc. Dmytro Tomakh

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave;
dimakolyajeka@gmail.com

Abstrakt: *Moderná postindustriálna spoločnosť, v protiklade k predchádzajúcim, sa významne skomplikovala rovnako zo sociologického, ekonomického a politického hľadiska. Najlepšie to demonštruje zvýšenie počtu jednotlivcovi poskytovaných služieb, ako aj zintenzívnenie sociálnych väzieb a interakcií medzi spoločenskými subjektami všeobecne. Ľudia sa tak v priebehu času čo najviac zapájajú do komplikovaných sietí komunikácie, ktorých vývoj ide ruka v ruku s rastúcou životnou úrovňou a vzdelávacou úrovňou obyvateľstva. Tieto dve rozhodujúce podmienky umožňujú stále väčšiemu podielu ľudí zdediť spoločenské vedomosti v ich historickej alebo kultúrnej forme, čo teoreticky môže zvýšiť aj podiel obyčajných občanov na vytváranie spoločenských diskurzov. Skúmanie tohto trendu sa javí ako dosť zaujímavé v kontexte demokracie, lebo kľúčovú úlohu v politických procesoch, ktoré prebiehajú v rámci demokratického systému, plní výmena politických zmyslov a politických informácií medzi rôznymi aktérmi. Kategória politickej komunikácie nám tak umožňuje priblížiť vzťah medzi elitou a občanmi a taktiež poukázať na to, ako sa demokratické hodnoty a ciele naplňajú v praxi. Práca sa teda zameriava na popis demokratických normatívnych imperatívov a interpretáciu politickej komunikácie ako prostriedku na ich realizáciu.*

Kľúčové slová: *politická komunikácia; normatívna demokracia; demokratické normatívne imperatívy; deliberatívna demokracia; Jürgen Habermas*

Abstract: *Modern post-industrial society, in contrast to the previous ones, has become significantly more complicated from a sociological, economic and political point of view. This is best demonstrated by the increase in the number of services provided to the individual, as well as the intensification of social ties and interactions between social actors in general. Over time, people become as*

involved as possible in complicated communication networks, the development of which goes hand in hand with the rising standard of living and educational level of the population. These two crucial conditions allow an ever-increasing proportion of people to inherit social knowledge in its historical or cultural form, which theoretically can also increase the share of ordinary citizens in creating social discourses. Examining this trend seems to be quite interesting in the context of democracy, as the exchange of political senses and political information between the various actors plays a key role in the political processes that take place within a democratic system. The category of political communication thus allows us to bring closer the relationship between the elite and the citizens and also to point out how democratic values and goals are fulfilled in practice. The work therefore focuses on the description of democratic normative imperatives and the interpretation of political communication as a tool of their implementation.

Keywords: political communication; normative democracy, democratic normative imperatives; deliberative democracy; Jürgen Habermas

1 Úvod

Obsahovo definuje liberálnu demokraciu ako formu zriadenia spoločnosti charakter mocenských a intersubjektívnych vzťahov, ktoré sú normatívne podmienené. Pre porozumenie ich podstate je nevyhnutné sa obrátiť na pojem občianstva, najmä na jeho chápanie v klasickej demokratickej tradícii. V dobe rozvoja národných štátov étos občianstva postupne nadobudol svoj moderný význam a stal sa kľúčovým východiskom pre uskutočňovanie všetkých demokratických procesov. Každá demokratická ústava moderných národných štátov vyhlasuje vo svojej preambule, že skutočná moc patrí ľudu a realizuje sa v mene a so súhlasom občanov daného štátu. Z toho dôvodu, na to aby sme mali podiel na moci alebo bezprostredne sa zúčastnili jej výkonu je nevyhnutné byť súčasťou tohto celku – teda disponovať občianskymi právami. Tento právny status umožňuje dnes jednotlivcovi uskutočňovať svoju slobodu na základe všeobecnej rovnosti pred zákonom a zároveň je zásadným, aj keď nie jediným kritériom podľa ktorého môžeme hodnotiť demokratickú kvalitu mocenských a intersubjektívnych vzťahov. Sme svedkami rôznych úvah týkajúcich sa krehkosti demokracie, jej dynamickosti a taktiež konštatovaní, že tento systém riadenia spoločnosti nie je žiadnou samozrejmosťou (Katuninec, 2019, s. 16-19; Sartori, 1993, s. 5-10; Dahl, 2000, s. 139-141). Pri bližšom

pohľade zistíme, že tieto vlastnosti demokratického procesu poukazujú na jeho diskurzívnu povahu. Demokratické zriadenie je založené na istom konsenze občanov ohľadom základných hodnôt a cieľov politiky. Jeho stav je teda významne závislý od prevažujúceho typu politickej kultúry a vývoja verejnej mienky resp. od postojov spoločnosti k demokratickým inštitúciám, ktoré majú svoj pôvod v rozľahlom diskurze. Týmto spôsobom sa v kontexte demokratického systému problematizuje otázka distribúcie obsahov a hodnôt ako premisy legitimizačného procesu. Samotná kvalita demokratických inštitúcií totiž zaručuje občanom sprostredkovaný podiel na vláde tým, že tie ponúkajú zároveň priestor na nastolenie spoločensky relevantných tém, ktoré sa vzhľadom na dynamickú povahu spoločnosti menia v závislosti od času. Táto skutočnosť je práve jedna z najdôležitejších funkcií politickej komunikácie. V modernej dobe však čelíme problému, že väčšina občanov demokratických zriadení má veľmi malý podiel na určovaní daných agend. Najmä pre rozvíjajúce sa demokracie je táto skutočnosť významným rizikom znižujúcim legitimitu zastupiteľskej demokracie, ktoré môže viesť k nárastu nedôvery voči demokratickému štátu. Z toho dôvodu, keďže vychádzame s právneho postavenia jednotlivca v demokratickej spoločnosti a diskurzívnej povahy demokratického systému môžeme formulovať nasledujúce dve hypotézy. H1: Predpokladáme, že existuje podstatná súvislosť medzi uvedomovaním a zdieľaním demokratických hodnôt v masovej spoločnosti na jednej strane, a formou politickej komunikácie na druhej; H2: uplatnenie modelu deliberatívnej demokracie posilňuje občiansku integráciu, stabilitu demokratických inštitúcií. Vychádzame teda z predpokladu, že charakter politickej komunikácie musí zodpovedať demokratickým normatívnym imperatívom a samotná politická komunikácia musí byť prostriedkom slúžiacim rozvoju liberálnej demokracie a občianskej identity.

2 Normatívne imperatívy demokratického procesu

Pod pojmom „*demokratické normatívne imperatívy*“ chápem súbor noriem a požiadaviek morálky, ktoré sú implicitne obsiahnuté

v pojme liberálnej demokracia. Pred tým ako demokratické procesy a inštitúcie začnú plniť svoju funkciu v štruktúre politického systému, musia byť najprv zdôvodnené z hľadiska svojich hodnôt a cieľov. Podobnú skutočnosť pozorujeme aj v otázke významu občianskych postojov v kontexte fungovania demokratického režimu ako aj v samotnom priebehu zákonodarného procesu. R. Aron v danom kontexte pripomína, že keď ľudia volia politikov, ktorí stanovujú ciele legislatívy a ciele samotného režimu, tak tým prejavujú svoj súhlas s cieľmi formulovanými zvolenými elitami (Aron, 1993, s. 35-37). V demokratickom režime je teda moc vykonávaná legitímne, iba vtedy, keď sa väčšina zvolených elít zhoduje s občanmi na demokratických hodnotách, respektíve tzv. „*procedurálnom konsenze*“, ktorý G. Sartori uvádza ako nevyhnutný predpoklad demokracie. Ide predovšetkým o konsenzus, ktorý stanovuje pravidla (procedúru) riešenia konfliktov a nesúhlasu v spoločnosti, pri ktorých sa dôraz presúva na diskusiu s politickou opozíciou. Nastolenie onej procedúry predpokladá že legitimita vlád spočíva v ich výmene na základe dynamický spracovaného konsenzu, založeného na princípe, že každá správna alebo zákonitá požiadavka, musí vzdorovať kritike a nesúhlasu a chápať ich ako zdroje vlastnej legitimacy (Sartori, 1993, s. 93). Zmiený „*procedurálny konsenzus*“ je zároveň postavený na normatívnych imperatívoch liberálnej demokracie. Zámerom tejto kapitoly bude teda priblížiť chápanie významu bazálnych hodnôt pre demokraciu a vysvetliť ako sa naplňajú v praxi.

Medzi najpodstatnejšie demokratické normatívne imperatívy môžeme podľa môjho názoru vymedziť – chápanie spoločného dobra resp. verejného záujmu, ktorý je dôsledkom realizácie idey politickej rovnosti a individuálnej slobody. Demokratický obsah týmto hodnotám je vo svojej komplexnosti možné interpretovať na základe politickej filozofie. Z daného dôvodu na ich výklad nevyhnutne potrebujeme použiť zodpovedajúcu metodológiu a terminologický aparát a to z niekoľkých dôvodov. Po prvé, ak aplikujeme na definovanie ich podstaty východiská politickej filozofie môžeme vidieť vnútornú prepojenosť zmienených konceptov; po druhé, takýto prístup nám umožní vyhnúť sa

takým ideologickým dichotómiám akými je napr. napätie medzi jednotlivcom a kolektívom. V tomto kontexte by bolo vhodné spomenúť aj jednu zo základných úloh politickej filozofie, ktorá podľa J. Rawlsa spočíva v zmiernení hlboko sporných otázok tým, že sa realizuje základná dohoda na chápaní v ich vzťahu vo filozofickej alebo morálnej rovine (Rawls, 2007, s. 22). Inými slovami, filozofickým prístupom dokážeme najefektívnejšie vymedziť hodnotový rámec demokracie, resp. všeobecne demokratické orientácie v politickom živote na základe ktorých sa následne uskutočňuje bezprostredná politická prax.

Pred pokračovaním filozofického výkladu konceptov spoločného dobra, rovnosti a slobody, by sme ale chceli čitateľa upozorniť, aby rozumel demokratickým normatívnym imperatívom ako tézam zameraným na demonštráciu ideálov, ktoré sú nevyhnutné pre politickú prax. Ich význam a hodnota spočíva v tom, že rátajú s nedokonalosťou človeka a následne konfliktnou povahou spoločnosti a teda aj zo všetkými možnými protirečeniami vznikajúcimi na tejto pôde. Podstatne obsahové vymedzenie normatívnych imperatívov demokracie vymedzuje také prostredie spoločenských vzťahov, v ktorom by pri prijatí politických rozhodnutí neboli porušované princípy spravodlivosti vo vzťahu ku každému členovi obce, ak by tie princípy boli univerzálne. L. V. Nikonov v tejto súvislosti nadväzuje na Kanta a píše, že morálne pravidlo možno nazvať univerzálnym, ak: (1) platí pre všetky možné objekty a situácie a (2) je uznávané a rešpektované všetkými morálnymi subjektmi. V tomto zmysle teda pôjde o vymedzenie morálneho zákona t.j. všeobecného a bezpodmienečného pravidla (Nikonov, 2010, s. 185). V praktickej politike je daná myšlienka je vyjadrená v podobe vlády práva a konštitúcie liberálneho ústavného poriadku, ktorý implicitne obsahuje väzbu medzi rovnoprávnosťou, slobodou jednotlivcov a existenciou spoločného dobra.

Tak, morálna hodnota demokratického chápania rovnosti sa opiera o princíp rovnoprávnosti jednotlivcov. Každý člen demokratickej spoločnosti je rovnako obmedzený zákonom a má rovnaký prístup k poskytovaným ústavným slobodám ako všetci ostatní. R. Dahl

hovorí práve o takomto normatívnom chápaní rovnosti v kontexte naplnenia demokratických kritérií. Vychádzajúc z predpokladu, že ani jeden človek nemôže byť natoľko kompetentný na to, aby mohol na seba zobrať úlohu jediného rozhodovateľa, ktorý rieši všetky politické záležitosti obce, píše, že demokratická ústava vyžaduje rovnoprávnosť v postavení jednotlivcov, aby tým zaručila efektívnu občiansku účasť na rozhodovaní, spravodlivosť, široko dostupnú informovanosť a pochopenie prejednávaných záležitostí, kontrolu politickej agendy a spoločenskú inklúziu (Dahl, 2000, s. 39-44). Táto myšlienka je prirodzene spojená z ideou ľudovej suverenity. Sartori v danom kontexte upozorňuje, že vláda ľudu nesmie byť vládou absolútnej väčšiny, ale zákonmi a inštitúciami obmedzenej vlády na základe mandátu väčšiny, keďže v opačnom prípade existuje riziko, že povolebná reprezentácia sa stane trvalým víťazom. Týmto spôsobom by následne boli ohrozené rôzne menšiny, skupiny v spoločnosti, ktoré by nemali podiel na vláde (Sartori, 1993, s. 23-27). Podobné riziko v zastupiteľskej demokracii charakterizuje aj A. de Tocqueville. V známom diele *Demokracia v Amerike*, sa môžeme stretnúť s takými pojmami ako „tyrania väčšiny“ a „demokratický despotizmus“. Hrozba výskytu týchto fenoménov sa objaví vtedy, keď menšie časti spoločnosti nebudú ochránené pred tou časťou, ktorá získa reprezentáciu na základe slobodných volieb. Tento stav porovnáva Tocqueville z prirodzenou bezbrannosťou slabého pred silným (Tocqueville, 1992, s. 203). Keď, napríklad, nejaká skupina alebo skupiny v spoločnosti budú vylúčené z účasti na rozhodovacom procese podľa rozhodnutia väčšiny, tak teda princíp spravodlivosti, postavený na všeobecnej rovnosti pred zákonom nebude naplnený. Týmto konaním by tieto skupiny a jednotlivci boli zbavení svojho morálneho statusu, čo by bolo v rozpore s liberálno-demokratickým étosom.

V danej súvislosti môžeme dobre vidieť ako princíp rovnoprávnosti a individuálnej slobody, ktorú garantuje demokratický právny štát, sú navzájom spojené. Je pravda, že demokratické myslenie sa od nepamäti vysporiada s otázkou vymedzenia vzťahu slobody a rovnosti a to najmä z hľadiska existencie sociálnej a ekonomickej nerovnosti. Normatívne riešenie tejto dichotómie vzťahu politickej

rovnosti a ekonomickej diferenciácie však spočíva z pohľadu teórie demokracie v zaistení čo najviac práv a slobody možností pre každého jednotlivca. Pri vytvorení takéhoto inkluzívneho občianskeho prostredia sa v najväčšej miere zohľadňuje morálna rovnosť jednotlivcov a rešpekt voči individuálnej slobode občanov. Keďže politická filozofia kladie otázku „*Akou má byť dobrá obec?*“ alebo „*ako zaistiť spravodlivý politický poriadok?*“ – táto odpoveď vyzerá ako dosť uspokojivá v zmysle praktického uplatnenia. Zároveň tento druh politického realizmu čelí kritike, ktorá ponúka riešenie daného napätia cez nastolenie väčšej sociálno-ekonomickej rovnosti aj za cenu odňatia istých politických slobôd (napr. socializmus, komunizmus), alebo neobmedzenej slobody (napr. anarchizmus). Nevyhnutné ohraničenie slobody a rovnosti jednotlivcov v spoločnosti pritom vyplýva z toho, že jednotlivec sa musí prispôbovať okoliu, keďže sa rozvíja v spoločnosti prostredníctvom interakcii a komunikácie z inými. Tieto komunikačné interakcie musia teda byť z logického hľadiska upravené a regulované. Práve preto aj liberálna demokracia a jej princíp názorovej tolerancie má svoje limity. Presadzovanie rôznych presvedčení v nej teda musí byť limitované jasnými inštitucionálnymi a ústavnými pravidlami rovnako ako názorovou pluralitou (Krištof, 2021, s. 110). Vymedzenie hraníc politickej slobody môžeme v zásadnom význame pre moderné liberálne konštitúcie nájsť už u J. Locka. Keď spomenieme na jeho úvahy o tolerancii, vyplývajúce z myšlienky rovnakej morálnej hodnoty každého jednotlivca, vidíme, že aj tento mysliteľ presne definuje obsah tých činov, prejavov a vyhlásení, ktoré v žiadnom prípade nemôžu byť tolerované alebo ospravedlňované prirodzenou slobodou. Zjednodušene sa jedná o akékoľvek správanie, ktoré porušuje uvedenú základnú myšlienku morálnej hodnoty druhého človeka alebo celkovo ohrozuje existenciu konštitučnej deľby moci a jej efektívnej občianskej kontroly. Zaujímavým v tomto kontexte je taktiež ten aspekt, že Lock odsudzoval akékoľvek prekážky v interpretácii biblického textu na základe toho, že žiadna zemská autorita nemôže prehlásiť určitú interpretáciu za záväznú. Bol si istý, že každý čitateľ má plnú zvrchovanosť v tom, čo uzná za

presvedčivú interpretáciu. Filozof teda presadzoval širokú slobodu slova, ktorú demonštroval okrem iného aj na legitimizácii práva jednotlivca nesúhlasieť so Svätým písmom (Shapiro, 2012, s. 64-95). Z tejto predstavy sú odvodené viaceré liberálne slobody, akými sú, napríklad – sloboda slova, prejavu, tlače, slobodného prístupu k informáciám atď. Zároveň treba zdôrazniť, že aj tieto slobody majú podľa Locka svoje hranice napr. nemôžu spochybňovať princípy rovnoprávnosti a morálne postavenie jednotlivca. Ak zoberieme do úvahy, že najväčšiu hrozbu pre slobodu jednotlivca predstavuje štát z jeho monopolom na násilie, politická sloboda závisí od kvality inštitúcie a verejnej senzitivity voči zneužívaniu štátnej moci. Veď najmä politickú slobodu, na rozdiel od všetkých iných slobôd môžeme empiricky overiť a špecifikovať na základe jej vzťahu medzi mocou štátu na jednej strane a občanmi na druhej. Keďže v ňom občania zaujímajú ohrozenejšie postavenie, tak pre zachovanie slobody potrebujú garancie nezasahovania štátnej moci. Z toho dôvodu Sartori hovorí, že negatívna (ochranná) sloboda je rozhodujúca lebo zaručuje jednotlivcom autonómiu ich súkromného života. Autor taktiež zdôrazňuje, že negatívna sloboda, okrem iného, je taktiež základom pre pozitívnu slobodu, ktorá spočíva v príležitosti participovať na verejnom živote (Sartori, 1993, s. 300-308). Za dôležité teda považujeme poznamenať, že hodnoty slobody a rovnosti sú implicitne prítomné v ideí liberálnej demokracii. Tieto dva prvky súčasne tvoria jej základ, bez ktorého žiadna liberálna demokracia nemôže existovať. Je to apriórny status človeka, na ktorom sa zhoduje viacero demokratických filozofov, ktoré stáli pri zdrojoch formovania liberálnej demokracie ako takej. V danom kontexte J. Lock vysvetľuje hodnotu človeka, ako nezávislej a slobodnej bytosti prostredníctvom teórie vlastníctva a aktu stvorenia. Podľa Locka je človek božím stvorením. Z toho dôvodu, nemôže žiadny človek disponovať právom vlastniť iného človeka, lebo toto právo už nachádza u Boha ako jeho stvoriteľa (Shapiro, 2012, s. 66). Rousseau zasa v kontexte slobody a autonómie človeka odkazuje na dar prírody (Rousseau, 1969, s. 89). Obaja myslitelia, aj keď z rozdielnych východísk formulujú tézu, že človek disponuje politickou slobodou nezávisle od svojej vôle,

v dôsledku vonkajších príčin. Keby sme zdôrazňovali politickú slobodu iba jej pragmatickosťou pre stavajúci stav vecí, nemohli by sme si byť istý, že sa neobjaví za určitých okolností dôvod v súlade s ktorým jej pragmatickosť bude spochybnená a prenesená do iného typu regulácie. Práve preto, slobodu jednotlivca v tejto práci hodnotíme ako normatívny demokratický imperatív. Spolu s demokratickým chápanou rovnosťou skutočný význam slobody sa prejavuje iba v dimenzii času, keďže ak sú tieto normatívy prítomné v demokratických procedúrach poskytujú jednotlivcom priestor pre socializáciu, čím sa ovplyvňuje rozvoj demokratickej kultúry.¹ Inými slovami, ľudia sa pomocou slobody a rovnosti dostávajú do rovnoprávného postavenia v intersubjektívnej komunikácii, čím sa zabezpečuje ich spoločenská integrácia a kreovanie demokratických hodnôt rovnako ako občianskej identity.

Idea spoločného dobra tu vystupuje ako najdôležitejší motív a dôvod spoločenskej integrácie. Autonómne správanie človeka ako slobodnej bytosti (právny subjekt) je podmienené jeho prirodzenou inklináciou k hľadaniu osobného dobra, a to buď v rovine bytia alebo poznania. Najväčšie dobro však dostane v prípade, ak sa jeho osobné ciele stanú súčasťou spoločného dobra. Spravodlivý spoločenský útvar postavený na hodnotách slobody a rovnosti by teda mal zabezpečovať osobný rozvoj pre každého jednotlivca cez ktorý sa prepája s verejným záujmom resp. spoločným dobrom obce. Politika teda, ako špecifický druh ľudskej činnosti, môže byť definovaná ako rozvážna realizácia spoločného dobra (Fotta, 2005, s. 360-367). V tomto kontexte aj Aristoteles neodlišoval osobné a spoločenské ciele občana, lebo život v spoločnosti, má podľa neho smerovať k zaisteniu nie súkromných záujmov jednotlivcov alebo spoločenských skupín, ale trvalého šťastia. Takýto obsah politiky je možné dosiahnuť iba vtedy ak je vybudovaný organický, harmonický vzťah medzi časťou a celkom, teda jednotlivcom a obcou. Demokratická spoločnosť teda má byť postavená na vláde zákona a rozvíjať u ľudí občianske cnosti, aby jednotlivci dokázali

¹ V súlade s G. Almondom a S. Verbou, chápeme tento pojem ako politické orientácie, postoje k politickému systému a jeho rôznym častiam, ako aj postoje k úlohe vlastného „ja“ v politickom systéme. Pozri: Almond, G., Verba, S.: *The civic culture political attitudes and democracy in five nations*. Москва 2014: Мысль. s. 28.

využiť slobodu a uskutočniť aj svoj osobný rozvoj (Krištof, 2019, s. 13-18). Z toho dôvodu predpoklad rozvoja demokratickej spoločnosti ako celku vychádza z možností zdokonaľovania občanov. Z nadobudnutím občianskych cností sa politika ako rozvážna realizácia spoločného dobra v skutočnosti stáva záležitosťou ľudí, ktorí ako rovní slobodne participujú na verejnom živote. Môžeme teda povedať, že demokratické normatívne imperatívy sa naplňujú v praxi prostredníctvom občianskej participácie. Politickú angažovanosť musíme chápať ako istý druh praxe, ktorý zároveň konštituuje a potvrdzuje občiansko-demokratický status jednotlivca v spoločnosti. Aj keď existuje rozpor ohľadom výkladu aktívneho občianstva medzi individualisticko-inštrumentálnym a komunitaristicko-etickým prístupom, musíme si byť vedomý tej skutočnosti, že medzi súkromnou autonómiou a verejnou činnosťou je prítomný vzťah vzájomnej závislosti. Človek sa vo vzťahu k spoločnosti nemôže chápať len inštrumentálne ako jej príslušník, napr. na základe platenia daní, ale taktiež nemôže byť nútený k využitiu aktívneho demokratického práva prostredníctvom právnej normy. Oba zmienené aspekty demokracie ako občiansky status a aktívna účasť na politickom živote sa aktualizujú všetkými ľuďmi cestou intersubjektívne zdieľanej praxe, postavenej na nevyhnutelných motívoch a zameraní občanov na realizáciu spoločného dobra (Habermas, 2018, s. 60-61). Spôsob správania občanov, ich orientácie v rámci politického systému, rovnako ako ich vedomosti, názory, túžby, požiadavky a očakávania zohrávajú dôležitú úlohu v kontexte fungovania demokratického zriadenia. Z toho dôvodu aj G. Almond a S. Verba konštatovali, že najviac vhodným pre zastupiteľskú demokraciu je ten typ politickej kultúry, kde občania vnímajú samých seba ako subjekty politiky a politiku ako dôležitú činnosť limitujúcu kvalitu ich života. Pre tento typ občianskej kultúry, kde prevažuje participačná politická kultúra, a politický proces sa uskutočňuje zdola na hor je typická vysoká miera rôznorodosti občianskej angažovanosti od jednorázových aktivít výberu politickej reprezentácie, účasti na činnosti mimovládnych organizácií, záujmových skupín, odborových zväzov atď. (Almond, Verba, 2014, s. 36) V obdobnom

význame aj G. Sartori pri svojom popise participačnej kultúry zdôrazňuje, že občianska participácia sa neobmedzuje len na účasť vo voľbách. Zástancovia tejto koncepcie vnímajú účasť v „silnom a koncentrovanom význame. Účasť chápaná primerane a zmysluplne, je osobná účasť a sebaaktivizujúca vôľová účasť. Účasť teda neznamená byť časťou niečoho (teda len účasť na nejakej udalosti), a ešte menej účasť znamená nedobrovoľne sa stať súčasťou. Účasť je samopohyb, a tým je teda priamym opakom uvedenia do pohybu (inou vôľou), je teda opakom mobilizácie“ (Sartori, 1993, s. 116).

Keď zhodnotíme význam demokratických normatívnych imperatívov v ich implicitnej väzbe, uvidíme, že tvoria základ demokracie ako takej. Reprezentujú nazeranie na človeka ako autentickú právnu bytosť, ktorá ale nie je atomizovaná vo vzťahu k iným jednotlivcom v spoločnosti. Oproti tomu, sa ich pomocou zdôrazňuje dôležitosť spoločenských väzieb, intesubjektívnej komunikácie a samotný význam občana ako slobodného aktéra (časti)závislého na živote v obci (celku). Praktická realizácia rovnosti, slobody a spoločného dobra je teda závislá na stupni a charaktere politickej socializácie, spoločenskej integrácii jednotlivca a stupni zdieľania spoločných cieľov. Práve preto môžeme predpokladať, že politická komunikácia ma veľký význam v kontexte fungovania a rozvoja demokratických inštitúcií.

3 Koncepcia politickej komunikácie J. Habermasa

V predchádzajúcej kapitole sme zistili, že normatívne imperatívy demokracie tvoria základ fungovania zastupiteľskej formy vlády ako takej a v praxi sa naplňajú prostredníctvom občianskej, osobne motivovanej účasti. Aktuálny problém krízy legitimacy demokratických režimov spočíva v tom, že v modernej dobe, pre ktorú je charakteristické šírenie kultúry extrémneho individualizmu, hodnotového relativizmu a pozitivizmu, sa jednotlivci stávajú buď atomizovanými jednotkami vzdialenými od akýchkoľvek politických záležitostí, alebo ľahko manipulovateľným objektom mobilizácie zo strany politických elít a záujmových skupín. Na druhej strane, však treba zdôrazniť, že moderná doba, napriek viacerým negatívam, priniesla cez sociálnu

organizáciu spoločnosti ponuku širokého množstva prostriedkov na osobný rozvoj. Zdokonaľovanie individuálnych schopností pritom v demokratických režimoch nespočíva iba na štátom garantovanom bezplatnom vzdelaní a liberalizácii politických práv ale aj na každodennej komunikácii, ktorá určuje spoločenské interakcie medzi ľuďmi. Potenciálne, rovnaké občianske a ľudské práva (napr. právo na vzdelanie) môžu byť tým prostriedkom prostredníctvom, ktorého sa atomizovaný jednotlivci pretvoria do podoby uvedomelých subjektov politiky. Na zdôvodnenie hypotézy, že deliberatívny model demokracie posilní vývoj občianskej integrácie, stabilitu a legitimitu demokratického systému považujem za vhodné použiť koncepciu politickej komunikácie J. Habermasa.

Pri analýze politického systému a spoločenských vzťahov, používa J. Habermas fenomenologicko-hermeneutický prístup. Východiskom tohto princípu je stanovisko, že človek žije a pôsobí v lingvistický artikulovanom verejnom svete zdieľanej skúsenosti. Kľúčovým je chápanie intencionálneho vzťahu medzi indivíduom a fenoménom (vrátane politických fenoménov: politických udalostí, správania politických elít, politický záväzných rozhodnutí atď.), ktorý sa uskutočňuje prostredníctvom osobného prežívania sociálnej a politickej reality a následne vedie k osobnej interpretácii spomenutých fenoménov. Tento vzťah je však je neodmysliteľný od procesu komunikácie, ktorý slúži ako základný prostriedok integrácie jednotlivcov do spoločnosti, lebo sprostredkuje výmenu zmyslov a nárokov na platnosť jednotlivých presvedčení. Politická komunikácia je tak proces, ktorý obsahuje výmenu politických informácií a zmyslov medzi subjektami politického systému, najmä medzi politickými aktérmi v spoločnosti. A. N. Linde v kontexte posudzovania Habermasovho prínosu do teórie politickej komunikácie poukazuje na to, že v moderných demokratických spoločnostiach tento proces sa odohráva jednosmerne – od subjektu k objektu. Pod subjektom sa rozumejú politické a mediálne elity a pod objektom – masy. Ide o kvantitatívny, technokratický prístup v ktorom sa dáva dôraz na výskum verejnej mienky ako reakcie na implementovane vládne riešenia. Kvantitatívny prístup tak

prispieva k formovaniu jednosmerného modelu komunikácie, manipulatívneho vnucovania informácií a vízií reality politickými elitami, čo nezodpovedá demokratickým princípom, ale skôr technokraticko-autoritatívnemu vládnutiu. Habermas si uvedomoval spomenuté riziko a preto sa snažil nájsť riešenie spomínaného problému a sformuloval vlastný model politickej komunikácie (Linde, 2016, s. 54).

V Habermasovom myslení pozorujeme podstatný rozdiel medzi komunikatívne vytvorenou mocou a mocou administratívne použitou. Prvý pojem je obsahovo normatívne podfarbený, kým druhý znamená len zaobchádzanie resp. inštrumentálne využitie. V prípade komunikatívne vytvorenej moci sledujeme neorganizované kreovanie noriem, ktoré predchádzajú konštituovaniu demokratického politického systému a následne mu dáva právnu silu. Čo sa týka administratívne použitej moci tá zaobchádza s týmito normami inštrumentálne v rámci organizovaného resp. inštitucionalizovaného politického systému. Dôležitým v otázke rozhraničenia komunikatívnej a administratívnej moci je, podľa Habermasa, vzťah medzi účelom konania jednotlivcov a ich hodnotovými orientáciami. Pri komunikatívnom vytváraní moci účely konania sa ešte funkčne neosamostatnili od hodnotových orientácii zapojených aktérov, avšak v prípade administratívne použitej moci - áno. Tento vzťah vedie k tomu, že sa redukuje význam komunikatívneho konania v rámci legitimitizačných procesov a do popredia vystupuje administratívne obstarávanie legitimacy (Habermas, 2018, s. 43-47). Za takých okolností sa postoje v spoločnosti vo vzťahu k politickým problémom alebo udalostiam väčšinou produkujú zhora - diskurzom kreovaním politickými elitami širokého ideologického spektra. Habermas, na jednej strane, nepochybne uznáva právo jednotlivca byť presvedčený o pravde svojich postojov (imperatívny nárok na platnosť), ale zároveň na druhej strane, je presvedčený o tom, že bez jednoduchých interakcií a konfrontácií postoje strácajú svoju silu a nárok na verejnú platnosť. Práve z tohto dôvodu sa verejná mienka stáva nereflekтовanou (Habermas, 2018, s. 175-176). V tomto prípade nejde o odhalenie jednotlivcom skutočnej a raz

danej pravdy o tom alebo inom politickom fenoméne. Skôr o jeho osobnom uchopení, identifikácii s ním a jeho poznaní cez fenomén samotný, čo je v súlade s fenomenologicko-hermeneutickým prístupom.

Vzhľadom na skutočnosť, že človek si je vedomý svojej slobody a chce aj naďalej využívať jej negatívnu a pozitívnu zložku, nemôže sa teda prikloniť k žiadnemu z druhov poručníctva, *vzdať sa svojej suverenity, a preniesť zodpovednosť na pol. elity*.² Jeho význam, ako občana demokratického spoločenstva, sa aktualizuje vtedy, keď spolu s inými aktérmi politického systému podieľa na vytváraní diskurzov – teda nastolovaní agendy, vytváraní postojov a presvedčení ohľadom relevantných tém. Z uvedeného dôvodu medzi základné kritériá demokratického procesu podľa R. Dahla, ktoré sme spomenuli vyššie, patrí právo na informácie, z ktorého uplatňovania sa odvíja možnosť kontroly nad politickou agendou. Táto podmienka je nevyhnutná pre správne fungovanie vstupov demokratického politického systému a je zároveň veľmi dôležitá na to, aby občania mohli plniť aktívnu úlohu v procese vytvárania diskurzov resp. zaujať pozíciu subjektu v prebiehajúcej politickej komunikácii. V tomto kontexte sa, J. Habermas riadený predstavou o racionalizačnom vplyve verejných diskurzov na proces prijímania kolektívne záväzných rozhodnutí sa vo svojej koncepcie politickej komunikácie hlási k deliberatívne modelu demokracie. Ten dáva dôraz na primeranú úroveň politickej diskusie a z toho dôvodu venuje pozornosť kooperatívne hľadaniu riešení spoločenských problémov (Habermas, 2018, s. 164). J. Habermas aplikujúc deliberatívny model na svoju koncepciu participatívnej demokracie, používa pojem „*epistemologický proceduralizmus*“ pre vysvetlenie kognitívnej funkcie demokracie. Tá je realizovaná vtedy, ak zastupiteľská demokracia vytvára podmienky inklúzie pre každého jednotlivca v spoločnosti a generuje rovnaké príležitosti participácie na politických rozhodnutiach. Na základe splnenia týchto podmienok sa formuje skutočná občianska spoločnosť, v ktorej sa občania podieľajú na vytváraní verejných diskurzov. Podmienkou

² Používame tento pojem v zmysle aký používa J. Habermas v práci *Diskursivní teorie liberální demokracie*. V nej autor chápe suverenitu ako nástroj na uplatnenie slobody jednotlivca pri tvorbe rozumného utvárania vôle v rámci politického systému. Bližšie pozri (Habermas, 2018, ss. 27-52).

takto funkčnej demokracie je vhodne inštitucionalizovaná politická komunikácia (Habermas, 2018, s. 166-167).

Pri bližšom pohľade uvidíme, že aj takýto funkcionálny pohľad na politickú angažovanosť v demokratickom systéme implicitne obsahuje normatívne demokratické imperatívy a navyše zdôrazňuje ich dynamický a procedurálny charakter. Občania, využívajúci svoje rovnaké právne postavenie a slobodu pri hľadaní spoločného (zároveň aj osobného) dobra sú chápaní ako dôležitý prvok v kontexte efektivity legitimitačného procesu. Dahl v tejto súvislosti zdôrazňoval význam osvieteného chápania prejednávanych problémov na politickej úrovni pre praktickú realizáciu spoločného dobra. *„Každý občan by měl mít dostatečné a stejné možnosti pro objevování a potvrzování volby v rozhodování záležitosti, která by nejlépe sloužila zájmu občana... . Dobro nebo zájem člověka je vše, co by si člověk zvolil s neplnějším dosažitelným chápáním zkušeností vyplývajících z této volby a jejich nejvýznamnějších alternativ...Osoby, které chápou své zájmy v právě uvedeném smyslu, mají osvětlené chápání svých zájmu.“* (Dahl, 1995, s. 279) Takže verejná diskurzy budú mať racionalizačný vplyv iba vtedy, ak sa na ich vytváraní podieľajú informovaní a osobné motivovaní občania. Dôležitosť osvieteného chápania, (informovanosti) občanov v kontexte legitimitačného procesu je preukázateľne vidieť na príklade zrušenia federálnej dane z dedičstva v USA. Napriek tomu, že sa táto daň vzťahovala len na ľudí, ktorí dedili majetok v hodnote viac ako jeden milión dolárov, preferencie k zrušeniu onej povinnosti sa prejavili u väčšiny obyvateľstva a aj u tých, ktorí boli najpravdepodobnejšími príjemcami z jej výnosu. Zmienená väčšina občanov si teda nebola vedomá toho, že takáto reforma v skutočnosti môže viesť k ich väčšiemu daňovému zaťaženiu alebo k obmedzeniu verejných služieb. Výskumy od National Public Radio, Kaiser Foundation a Harvard Kennedy School ukázali, že počet zástancov zrušenia federálnej dedičskej dane klesá, ak sa respondentom poskytnú informácie o dopade tejto zmeny zákona oslobodenia od dane z dedičstva alebo o tom, na koľko ľudí sa táto daň vzťahuje (Shapiro, 2012, s. 241-251).

Z toho dôvodu, Habermas v niekoľkých bodoch poukazuje na to, aký prínos môžu mať z normatívneho hľadiska politické diskurzy v prípade správne inštitucionalizovanej a štruktúrovanej politickej komunikácie. Tie by mali mobilizovať občanov klásť relevantné otázky a hľadať široko akceptované riešenia pričom je nevyhnutné aby občanom boli dostupné potrebné informácie a zrozumiteľne formulované argumenty pre a proti. Súčasťou takéhoto verejného diskurzu by mal byť proces overovania argumentov a zhodnotenie formulovaných alternatív pre racionálne zdôvodnenie konečných postojov (Habermas, 2018, s. 180-181) Problém liberálnych demokracii však spočíva v tom, že v skutočnosti sa na drvivej väčšine procesov vyjednávania kolektívnych rozhodnutí (s výnimkou referenda) podieľajú najmä vládny aktéri a politická reprezentácia na celoštátnej prípadne regionálnej úrovni, kde je komunikácia inštitucionalizovaná a prebieha práve uvedeným jednosmerným spôsobom zhora smerom dole. V masovej komunikácii medzi niekoľkými rovinami prijímania politických rozhodnutí, napr. medzi vládnymi aktérmi a občanmi však absentuje tento deliberatívny prvok. Účastníci v tomto procese nie sú navzájom spojení prostredníctvom účelu činu a účelu komunikácie³. Súčasne tu nie je prítomná výmena rolí a komunikačné toky sú oddelené od procesu kolektívneho rozhodovania pričom samotný tento vzťah vyzerá ako sieť transakcií medzi dopytujúcimi a ponúkajúcimi. Jediný spôsob vyjadrenia sa občanov a verejnosti k vládnym rozhodnutiam sa tak zväčša obmedzuje na vyjadrenie súhlasu alebo nesúhlasu pričom občania sa na vytváraní diskurzov zväčša nepodieľajú. Takáto asymetrická štruktúra masovej komunikácie robí z občanov v systémoch zastupiteľskej demokracie masovej spoločnosti pasívnych divákov a konzumentov politiky, keďže poznanie, ktoré ľudia majú o určitých problémoch alebo politických

³ Habermas v rámci politického systému rozlišuje niekoľko arén v rámci ktorých a medzi ktorými odlišným spôsobom prebieha politická komunikácia. Medzi tieto arény zaraďuje: štátne inštitúcie, politickú verejnosť (médiá, politickú reprezentáciu, aktérov občianskej spoločnosti) a občiansku spoločnosť samotnú. Asymetrická štruktúra politickej komunikácie sa vyznačuje predovšetkým tým, že tieto arény, na ktorých prebieha, majú rôzne ciele pri svojom konaní a komunikácie. Viac k danej problematike pozri kapitolu „Diskurs a masová komunikácia“ (Habermas, 2018, ss. 172-185).

záležitostiach je skreslené, a taktiež nijako nenapomáha tomu aby verejná mienka stala reflektovanou (Habermas, 2018, s. 175-179).

Zapojenie občianskej spoločnosti do tvorby diskurzov by naopak zvýšilo reflexívny potenciál verejnej mienky, občania by boli viac informovaní a naučili by sa kritický vnímať vlastné ako aj protichodne postoje. Navyše, uvedomili by cez politickú angažovanosť skutočný význam svojho právneho postavenia a demokratických obmedzení. Byť zapojený do tvorby verejných diskurzov by zároveň znamenalo byť vo väčšej miere integrovaným do politického systému. Súčasne výmena argumentov, rozšírenie informovanosti a vzájomné ponaučenie z diskusie by mohli podľa Habermasa prispieť k vytvoreniu efektívnejších kontrolujúcich mechanizmov zo strany verejnosti. Stotožňujeme sa s daným prístupom a domnievame sa, že týmto spôsobom by ľudia cez osobnú skúsenosť na politickom rozhodovaní získali prax potrebnú pre uvedomenie si hodnoty svojich práv a možností, ktoré im demokracia ponúka. To znamená aj to, že správne nastavená politická komunikácia zo strany verejných inštitúcií môže byť tým prostriedkom, ktorý obmedzí vplyv populistických a antisystémových strán. Uvedomujeme si reálne limity tohto deliberatívneho konceptu avšak zastávame názor, že sa jedná o model, ktorý môže v moderných a často polarizovaných spoločnostiach tlmieť antidemokratické názory. V danom kontexte napríklad aj F. Fukuyama zdôrazňuje, že formovanie občianskej identity je možné rozvíjať v rámci pluralistickej povahy demokratického procesu cez rozširovanie základného konsenzu, ku ktorému je možné dospieť len na základe rozširovania verejnej diskusie na základe trpezlivého zvažovania argumentov (Fukuyama, 2019, s. 120). Z hľadiska dlhodobej perspektívy, správne fungovanie politickej komunikácie má potenciál determinovať občiansky rozvoj a prostredníctvom svojho integračného účinku sa stať protiváhou k rozširovaniu atomizovanej postmodernej spoločnosti.

Podľa Habermasa avšak správne fungovanie politickej komunikácie vyžaduje – nezávislý mediálny systém, aktívnu účasť aktérov občianskej spoločnosti a transparentne správanie politických elít. Keďže mediálny systém je kľúčový sprostredkovateľ pri výmene

politických informácii medzi vládou a národom o jeho význame sa ani nedá pochybovať. Na jeho úrovni pritom záleží aké témy bude propagovať a akým spôsobom bude regulovať politickú agendu a politický diskurz. V prípade ak nejaké médium je limitované ekonomickými alebo osobnými záujmami obsahujúcim politické ambície je zrejme, že úlohu nezávislého moderátora verejnej diskusie plniť nedokáže. Aktéri občianskej spoločnosti akými sú zástupcovia spoločenských organizácií a odborov, akademici, intelektuáli, odborníci jednotlivých sektorov atď. tak môžu zo svojej perspektívy uskutočňovať neformálny tlak na mediálny systém ako aj na politikov. Súčasne tvoria dôležitú skupinu subjektov, ktorá najefektívnejšie zo všetkých politických aktérov zabezpečuje prenos požiadaviek zdola pričom plnia aj dôležitú úlohu moderátorov verejnej diskusie na základe argumentov. V konečnom dôsledku, ak je správanie politických elít transparentné a zodpovedne reflektuje požiadavky občanov, je to táto skupina aktérov, ktorí prinášajú relevantné témy do verejných politík a koordinujú inštitucionalizované procesy vyjednávania a rozhodovania (Habermas, 2018, s. 190-196).

Keď sú splnené tieto podmienky, tak celkové politické prostredie umožňuje aj bežným občanom zvýšiť pochopenie verejných diskurzov prostredníctvom rôznych vzájomných interakcií v rámci občianskej spoločnosti. Obrovský pozitívny potenciál z hľadiska masovej komunikácie má v sebe aj internet, ktorý v podstate rozširuje jednotlivcom možnosti vzájomnej komunikácie o relevantných spoločenských a politických záležitostiach aj keď tu tiež vzniká riziko tvorby tzv. filtračných a názorových bublín. Napriek tomu v prípade, ak politické reprezentácie zlepšia kvalitu a aj inštitucionálne možnosti rozšírenia komunikácie s aktérmi občianskej spoločnosti spolu s výmenou argumentov, tak sme presvedčený o tom, že riziko straty legitimacy demokratických inštitúcií sa radikálne obmedzí. Samozrejme, že v tomto kontexte sa taktiež vynára otázka vplyvu materialistických a postmaterialistických hodnôt obyvateľstva spolu so sociálnym a ekonomickým stavom spoločnosti, keďže nie je možné rozvíjať deliberatívny model demokracie a nezabezpečiť základné

existenčné potreby občanov. Z toho dôvodu môžeme predpokladať, že účinnosť politickej komunikácie bude naďalej závislá na celkovej úrovni verejných zdrojov a spôsobe ich distribúcie v rámci verejných politík.

4 Záver

V prvej časti sme sa zamerali na popis normatívnych demokratických imperatívov. Priblíženie ich obsahu nám ukázalo, že sú navzájom spojené a ako také tvoria základ demokracie, lebo sa vzťahujú k jej funkčnosti. Tie súčasne zdôrazňujú aj hodnotu dôstojnosti človeka ako zásadný cieľ demokratickej politiky. Ak pozeráme na človeka ako právny a morálne autonómny subjekt, tak zároveň, v súlade s touto definíciou musíme uznať aj dôležitosť väzieb jednotlivca so spoločnosťou, keďže iba v jej rámci sa môže autenticky a plnohodnotne rozvíjať. Z daného dôvodu pre demokratickú spoločnosť zloženú zo slobodných a rovnoprávných jednotlivcov platí, že by nemali existovať izolovane, ale využívať svoju slobodu na rozvážnu realizáciu spoločného dobra. Táto podmienka spoločného konsenzu na cieľoch politiky platí najmä pre fungovanie demokracie, ktorej existencia je od legitimacy občanov priamo závislá. Súčasnne sme charakterizovali význam uvedomovania si normatívnych aspektov demokracie, ktoré sa v praxi naplňajú prostredníctvom občianskej angažovanosti a participácie a tým limitujú a kontrolujú činnosť politických elít. V druhej časti, sme priblížili význam deliberatívneho modelu demokracie J. Habermasa a jeho koncepciu politickej komunikácie. Teoretické zvažovanie jeho prístupu, nám umožnilo posúdiť význam politickej komunikácie pre stabilitu zastupiteľskej demokracie tým, že sledoval vzťah politickej komunikácie a aplikáciu normatívnych demokratických imperatívov. Ukázalo sa, že v Habermasovej koncepcii sa občania stavajú spolutvorcami verejných diskurzov na základe toho, že vedome využívajú svoje občianske práva. Vychádzajúc s filozofického predpokladu, že cieľom politickej obce je realizácia spoločného dobra je z hľadiska stability demokratických inštitúcií potrebné zaistiť také prostredie, v ktorom by sa čo možno najväčší počet občanov mohol aktívne

podieľať na vytváraní verejných diskurzov a prijímaní konečných politických rozhodnutí. Táto skutočnosť je kľúčovou v kontexte osobného uvedomenia si významu vlastnej spolupatričnosti k politickému systému a taktiež v zmysle vytvárania identifikačného vzťahu k politickým fenoménom a záležitostiam. V prípade, že občania budú disponovať nevynútenými motívmi participovať na politickom systéme prostredníctvom spoluvytvárania a reflexie verejných diskurzov, s väčšou pravdepodobnosťou dokážu vytvoriť spoločné hodnoty a normy, ktoré im nevnútili zhora ale, ktoré si uvedomili cez osobný intencionálny vzťah k iným členom spoločnosti a alebo k iným politickým fenoménom. Pričom zvlášť dôležitým aspektom pri takomto procese je vedomé využívanie občianskych práv a uvedomovanie si ich významu pre slobodný rozvoj jednotlivca. S funkcionálneho hľadiska moderná spoločnosť vytvára prostredie pre realizáciu občianskych práv a slobôd a to tým, že poskytuje napr. rovný prístup k vzdelaniu, k informáciám a k možnosti slobodne sa organizovať v rámci občianskej spoločnosti. V danom kontexte sme zhodnotili, že v myslení J Habermasa sa dôraz na význam politickej komunikácie adekvátne vyrovnáva s takým chápaním vzťahu človeka a politickej obce, ktoré implicitne obsahuje normatívne imperatívy demokracie. Z toho dôvodu, môžeme spraviť záver, že politická komunikácia má obrovský význam v kontexte udržiavania stability a legitimacy demokratických inštitúcií. Dôvodom je skutočnosť, že jej úroveň zásadným spôsobom vplýva na konanie občanov a tak ako ich môže mobilizovať k vyššej a uvedomelejšej účasti a k zodpovednému správaniu, môže súčasne aj prehĺbiť odcudzenie medzi nimi a politikou a tým stabilizovať presvedčenie, že politické rozhodovanie v liberálnej demokracii sa odohráva mimo ich dosah.

Literatúra

Almond, G., Verba, S. (2014). *The civic culture political attitudes and democracy in five nations*. Москва: МЫСЛЬ. ISBN 978-5-244-01171-5.

Aron, R. (1993). *Demokracie a Totalitarismus*, Brno: Atlantis. ISBN 80-7108-064-0.

Dahl, R. (1995). *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria publishing. ISBN 80-85605-81-3.

Dahl, R. (2000). *On democracy*. Москва: Аспект Пресс, ISBN 5-7567-0244-X.

Fotta, P. (2005). *Pri prameni filozofie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 80-224-0855-7.

Fukuyama, F. (2019). *Identita, túžba po dôstojnosti a politika hnevu*. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-753-4.

Habermas, J. (2018). *Diskursivní teorie liberální demokracie*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3826-3.

Katuninec, M. (2019). *Úskalia demokracie a nárast extrémizmu a populizmu v Európe*, Trnava: Trnavská univerzita v Trnave. ISBN 978-80-568-0157-4.

Krištof, P. (2019). *Úvod do Aristotelovej politickej teórie*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave. ISBN 978-80-568-0304-2.

Krištof, P. (2021). *Religiozita, občianska participácia a demokracia*. In; Diener L. Jahelka T. a kol. *Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe*. (106-118). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. ISBN 978-80-568-0433-9.

Linde, A. N. (2016). The meaning of J. Habermas's communicative approach in the development of the modern theory of political communication. *Общество: политика, экономика, право*. Issue 2., ss. 53-57. УДК 32.019.52.

Nikonov, L. (2010). *Universal moral rules in the structure of liberal theory*. In Zemlyukov S.V. a kol., *Известия*. Алтайского гос. ун-та. – 2010. – № 2., s.185, ББК 60.563.01.

Rawls, J. (2007). *Spravodlivosť ako férovosť*. Bratislava: Kalligram, ISBN 80-714-9911-0.

Rousseau, J. J. (1969). *Traité écrits politiques*. Москва: Наука.

Sartori, G. (1993). *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.. ISBN 80-7115-049-5.

Shapiro, I. (2012). *Skutečný svet demokratickej teórie*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1999-6.

Tocqueville, A. D. (1992). *De la democratie en Amerique*. Москва: Прогресс, ISBN 5-01-002-688-0.

ÚLOHA TURECKEJ ARMÁDY PRI UDRŽIAVANÍ SEKULARIZMU A SLOBODY V TURECKU

ROLE OF THE TURKISH MILITARY IN PRESERVING OF THE SECULARISM AND FREEDOM IN TURKEY

Bc. Rostyslav KARAKASH

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave,
rostyslav.karakash@tvu.sk

Abstrakt: Štúdia približuje úlohu tureckej armády pri formovaní demokratického režimu a jej vplyv na politické procesy v štáte. Na základe bližšieho priblíženia rôznych historických a analytických zdrojov charakterizujeme faktory, ktoré boli kľúčovým kritériom a zohrávali rozhodujúcu úlohu pri výbere stavu transformácie politického systému v Turecku.

Kľúčové slová: demokracia; sekularizmus; armáda; Turecko; sloboda

Abstract: The study approaches the role of the Turkish army in the formation of a democratic regime and its influence on political processes in the state. Based on a closer approach of various historical and analytical sources, we characterize the factors that were the key criteria and played a decisive role in choosing the state of transformation of the political system in Turkey.

Keywords: democracy; secularism; army; Turkey; freedom

1 Úvod

Interakcia armády a spoločnosti hrala v priebehu histórie dôležitú úlohu vo vývoji politických inštitúcií. Armáda je základom fyzickej moci štátu a z tohto dôvodu má jej činnosť aj politický dosah. Po stáročia moc vodcov, kráľov a cisárov často závisela priamo od armády. Poučenie z histórie, ktorá je plná nespočetných príkladov vojensko-politických prevratov, jasne ukazuje, že armádu je potrebné vnímať ako dôležitého politického aktéra pričom príklady v rámci transformácie režimov nájdeme množstvo aj v

20. a 21. storočí od napr. prevratu v Portugalsku v roku 1974 (Dvořáková, Kunc, 1995, s. 65), alebo opätovné prevzatie vlády armádou v Mjanmarsku v roku 2021. A Turecko v tomto smere nie je výnimkou. Aby sme úplne pochopili špecifické postavenie armády pri politickej transformácii Turecku po 1. svetovej vojne potrebujeme malú historickú odbočku..

1 Význam a formovanie armádnych štruktúr

V druhej polovici 13. a začiatku 14. storočia na polostrove Malá Ázia (Anatólia) sa začala formovať Osmanská ríša. Seldžuckí Turci vytvorili štátny kmeňový zväz Veľkých Seldžukov už v 11. storočí, a po jeho rozpade v 13. storočí v Západnej a Strednej Anatólii vzniklo asi dvadsať malých kniežatstiev vytvorených zo zvyškov seldžuckého štátu, porazeného Mongolmi. Prirodzeným stavom kmeňov, ktoré obývali tieto štáty (*beylikov*), bola ozbrojená mobilita mužov a vojenský kočovný spôsob života, pretože usporiadanie štátov bolo spojené s agresívnou zahraničnou politikou. Práve v tom čase vyčnievalo z veľkého počtu kniežatstiev kniežatstvo Osmana (1288 – 1324), ktoré dalo meno vznikajúcemu štátu. Základom hospodárskeho a politického usporiadania tohto štátu bol vojensko-lénny systém, ktorý sa formoval postupne. Tento systém štátnej organizácie preukázal svoju stabilitu a existoval s určitými úpravami päť storočí. Jeho podstata spočíva v myšlienke absolútneho vlastníctva všetkej dostupnej pôdy osmanským sultánom.¹ Za podmienok povinnej vojenskej služby, dostával vojak pozemok na držanie a používanie. Príslušníci armádnych zložiek sa nezaoberali poľnohospodárstvom ani obchodom. Pôdu považovali za zdroj daňových príjmov a vojenská služba bola nevyhnutnou podmienkou pre právo vyberať tieto dane. (Nicolle, McBride, 1983, ss. 10-15) Kým reprezentanti Osmanskej ríše viedli dobyvačné vojny, mali bojovníci nárok len na časť ziskov z pozemkov. Zvyšok príjmu bol používaný ako príjem štátnej pokladnice z ktorej sa financovala armáda a expanzívna zahraničná politika. Idea vojenskej služby sa

¹ Z knihy zákonov osmanskej dynastie, „*Kanun-name*“ Mehmeda II Fatiha. Dostupné: https://web.archive.org/web/20090409182727/http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XV/Mexmed_II/Kanun-name/text.htm [on line 05.05.2022]

stala neoddeliteľnou súčasťou života v Osmanskej ríši. Vojeniskolenný systém oslobodil rozpočet od väčšiny nákladov na údržbu armády a poskytol štátu veľký počet profesionálnych vojakov, ako aj ľudí ochotných bojovať (Michajlov, 2003).²

Armáda janičiarov (*yeniçeri* – „nová armáda“), vytvorená za Orhana I. z vojnových zajatcov a využívaná ako jednotky pechoty, doplnila vojenskú silu jazdeckých jednotiek – sipahov a do konca 14. storočia získala všeobecne uznávanú slávu ako jedna z najlepších armád na svete. Janičiarska armáda bola doplnená z núteného náboru kresťanských chlapcov (princíp *devshirme*) (Nicolle, 2011, ss. 273-274). Budúci janičiari, ktorí boli vo veľmi mladom veku odobratí svojim rodičom a nútení konvertovať na islam, boli vyškoľení vo vojenských záležitostiach a vychovávaní v duchu nezmieriteľného moslimského fanatizmu. Na rozdiel od sipáhiov janičiari nedostávali od vlády pôdu, ale peňažný plat. „Janičiari“ v živote Osmanskej ríše zohrali dôležitú úlohu a preto považujeme za dôležité stručne ich charakterizovať. Okrem toho, že janičiari boli financovaní priamo z pokladnice a disponovali širokou škálou rôznych privilégií, akékoľvek zasahovanie do ich záujmov sa stretávalo s ich silným odporom. Z daného dôvodu sa táto zložka armády stala kľúčovou pri podpore sultánovej mocenskej pozície, ale aj na hrozbu pre tých politických aktérov pri moci, ktorí sa k nim správali bez náležitého rešpektu. Tu by som upozornil na paralelu s úlohou a vplyvom pretoriánskej stráže v Rímskej ríši, kde pretoriáni, hoci boli osobnými strážcami cisárov a dostávali vysoké platy, často sami zabíjali svojich pánov a rozhodovali o tom, kto sa stane novým vládcom.

Z tohto dôvodu nie je náhoda, že 17. – 18. storočie sa mocenské zmeny v Osmanskej ríši odohrávali na pozadí janičiarskych nepokojov, ktorých obeťami sa stali aj sultáni. Ako príklad môžeme uviesť rok 1687, kedy janičiari zvrhli sultána Mehmeda IV. a na trón dosadili jeho brata Sulejmana II. Ďalšia obdobná zmena vládcu sa odohrala v roku 1703, keď osud Mehmeda IV. postihol Mustafu II., pričom dôvodom nespokojnosti janičiarov bolo meškanie vyplácania ich žoldu. Na dokreslenie mocenskej pozície tejto zložky

---

² Dostupné: http://militera.lib.ru/h/mihaylov_aa1/02.html [on line 05.05.2022]

armády nám poslúži fakt, že pri nástupe na trón bol každý sultán povinný dať janičiarom dary, „julus bakhshishi“ – dar nástupu na trón.³

Nespokojnosť ostatných mocenských aktérov s daným vplyvom janičiarov nakoniec vyvrcholila s ich ďalším povstaním. Po jeho potlačení bola daná zložka armády v roku 1826 zlikvidovaná. Dá sa z daného vývoja odvodiť, že už v charakterizovanom období zohrávala armáda úlohu mocenskej protiváhy vláde a zastávala potenciálne funkciu opozície. Nebola však poverená žiadnymi špecifickými funkciami okrem armádnych, samozrejme, a nespokojnosť vznikala z dôvodu presadzovania čisto vlastných skupinových záujmov.

2 Kemalizmus

Porážka v prvej svetovej vojne spôsobila v Osmanskej ríši rast spoločenskej nespokojnosti s politickou reprezentáciou, keďže do ohrozenia sa dostala samotná existencia nezávislosti štátu. Východisko nevyhnutnej inštitucionálnej transformácie dokázal zo všetkých aktérov jasne sformulovať iba Mustafa Kemal „Atatürk“ (tzv. „otec Turkov“ alebo „veľký Turek“). Po ukončení vojny za nezávislosť koncentroval svoje úsilie do vytvorenia moderného a silného tureckého štátu, ktorý sa snažil vytvoriť podľa európskeho vzoru. Inicioval množstvo zásadných reforiem, zrušil kalifát, vytvoril sekulárnu ústavu a vyhlásil republiku, schválil jazykovú úpravu priezvisk, zrušil zákony založené na šarií, odlúčil náboženské organizácie od štátu a školstva, atď. V danom kontexte sekulárnych reforiem zdôraznil: *„Rovnako je potrebné zabezpečiť, aby naše posvätné náboženstvo islam, ku ktorému sme hrdí, že patríme, už tiež nebolo politickým nástrojom, ktorým bolo po mnoho storočí“* (Miller, 1966, s. 105). Jedným z princípov tureckého sekularizmu sa stala téza: *„Rešpektujeme náboženstvo. Vo vzťahu k mysleniu nie sme opozičníci. Len apelujeme, aby sa náboženské záležitosti nemiešali do záležitostí štátu a ľudu. Nesmieme dať reakciám šancu.“* (Miller, 1966, s. 110) Ako píše Lurie, Kemal sledoval cieľ vytvoriť kolektívnu identitu tureckého občana a „ľud, pre ktorého bola jeho príslušnosť k islamu hlavnou

³ Dostupné: http://militera.lib.ru/h/mihaylov_aa1/02.html [on line 05.05.2022]

vlastnosťou, pokojne znášal zničenie kalifátu a rôzne náboženské zákazy ... a nakoniec, čo je veľmi dôležité, si poslušne vyzliekol fez, ktorý bol pre neho symbolom dôstojnosti Turka, a nasadil si ... európsku pokrývku hlavy - klobúk (aby bolo ťažké vykonať modlitbu)“ (Lurie, 1994, s. 288).

Okrem zdôrazňovania princípov sekularizmu, individuálnej slobody, volebnej rovnoprávnosti mužov a žien, sa Atatürk usiloval mocenskými zásahmi udržať tieto modernizačné reformy a inovácie a to napriek odporu konzervatívnejších skupín vtedajšej tureckej spoločnosti. Kľúčovým spojencom sa mu v tomto procese stala armáda. Keď Kemal vytvoril nové Turecko a vyhlásil ho za republiku, poveril armádu funkciami ochrany jej princípov. V roku 1924 na zasadnutí VNST, ktoré sa týkalo novej tureckej konštitúcie a reformovania štátu sa prihlásil k myšlienke, že vedenie republiky bude rešpektovať len vôľu ľudu a vedenia armády. Keď sa vnútropolitická situácia vyostrila, vznikla reálna hrozba zjednotenia politických odporcov Kemala s časťou armádnych predstaviteľov. Aby tejto situácii predišiel vykonal Atatürk „čistku“ v armáde. Kemal však v obave z tvrdej reakcie najvyšších veliteľov tureckých ozbrojených síl (ktorá by nevyhnutne viedla ku konečnému rozdeleniu armády podľa politických preferencií) musel akceptovať svojich najzarytejších odporcov a dokonca ich vymenovať do vysokých veliteľských postov. Ak zhrnieme prvé desaťrocie existencie Tureckej republiky a vývoj úlohy armády v nej, stojí zdôrazniť, že armáda sa opäť stala sa vplyvným politickým aktérom, ktorý zodpovedal za ochranu sekulárneho charakteru nových politických inštitúcií. Výsledky práce členov vládnucej Republikánskej ľudovej strany (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP)⁴ na čele ktorej bol Atatürk, viedli k tomu, že väčšina armádnych

⁴ Ide o najstaršiu politickú stranu Turecka. Táto politická strana má svoj pôvod v rôznych odbojových skupinách založených počas tureckej vojny za nezávislosť. Tie sa pod vedením Mustafu Kemala Atatürka zjednotili na kongrese Sivas v roku 1919. V nasledujúcom období formovali organizačné zložky Ľudovej strany ako kľúčového politického aktéra a 29. októbra 1923 oznámili jej predstavitelia vznik Tureckej republiky, ktorej prvým prezidentom sa stal Atatürk. V roku 1924 sa Ľudová strana premenovala na Republikánsku ľudovú stranu (CHP). Následne sa turecký stranický systém zredukoval na systém jednej strany, pričom CHP bola kľúčovým organizačným aparátom na implementáciu ďalekosiahlych politických, kultúrnych, sociálnych a ekonomických reforiem v krajine.

dôstojníkov sa nepovažovala za pasívnych nositeľov kemalistickej ideológie, ale za predvoj modernizačného hnutia organizovaného Atatürkcom. Armáda sa tak stala prvkom garantujúcim sekulárny charakter režimu a pričom jej predstavitelia sa stotožnili s úlohou, ktorú im po dohode zveril zakladateľ Tureckej republiky (Zaporožec, 1983, s. 180).

Úloha armády v politike sa vo vývoji republikánskeho režimu opakovane posilnila po sérii štátnych prevratov. Napríklad po úspešnom prevrate v roku 1960⁵ vznikla Národná bezpečnostná rada, ktorá postupne nadobudla dominantné postavenie vo vzťahu k vláde. Táto štrukturálna zmena vo výkone moci centrálnych štátnych orgánov postupne viedla ku skutočnosti, že Národná bezpečnostná rada začala prijímať politické rozhodnutia, pričom vláda ich následne vykonávala. Členmi Rady boli prezident, predseda vlády, vybraní ministri, generáli jednotlivých častí armády a vrcholní policajní predstavitelia. Zasadnutia rady viedol prezident, v jeho neprítomnosti predseda vlády. Armádne a bezpečnostné zložky sa tak dostali do situácie kedy dohliadali napr. aj na prípravu parlamentných volieb. V ústave prijatej v roku 1961 bola síce aj zmienka o rovnoprávnom postavení Národnej Bezpečnostnej Rady (NBR) a Rady Ministrov politická prax však viedla k stabilizácii nadradeného postavenia NBR voči vláde (Sakallioğlu, 1997).

10 rokov pred prevratom, v roku 1950 nový premiér z Demokratickej strany Adnan Menderes po nástupe k moci síce dosiahol prijatie Turecka do NATO⁶ a rozvinul ekonomiku krajiny,

---

⁵ Prevrat uskutočnila armáda, keďže politika Demokratickej strany na čele s Adnanom Menderesom orkom toho, že vyvolala množstvo ekonomických a politických problémov, ohrozovala princípy kemalizmu, pričom Menderes plánoval realizovať ďalšie zmeny aj v zahraničnej politike, ktorých súčasťou bola nadviazanie širšej spolupráce so ZSSR.

⁶ Časť tureckej reprezentácie sa snažila o vstup Turecka do NATO, pretože chceli získať bezpečnostné záruky proti novej invázii Sovietskeho zväzu, ktorý urobil niekoľko krokov smerom k ovládnutiu Dardanelského prielivu. Po ďalších hodnoteniach vykonaných na veliteľstve NATO a úradníkmi Ústrednej spravodajskej služby (CIA) a americkej armády bolo v máji 1951 rozhodnuté ponúknuť Turecku plné členstvo. Potenciálna úloha, ktorú by Turecko mohlo zohrať vo vojne proti Sovietskemu zväzu, bola pre NATO považovaná za dôležitú. (Aydin, 2000, ss. 103-139).

no prijal viacero rozhodnutí ktorými armádny predstavitelia neboli stotožnení. Adnan Menderes napríklad otvoril tisíce mešít po celej krajine a legalizoval adhan - islamskú výzvu k modlitbe, ktorá bola dovtedy zakázaná. V krajine bola tiež zavedená cenzúra, desiatky novinárov bolo zatknutých a mnoho tlačových agentúr a redakcií novín bolo zatvorených kvôli kritike nárastu autoritárskych tendencií vo výkone moci Menderesa (Kuyucu, 2005, ss. 361-380). Posledná príčina, ktorá viedla k jeho odstaveniu od moci, bola ním zriadená vyšetrovacia komisia na vyšetrovanie činnosti opozície a tlače. (Tahkikat Komisyonu). Tá však bola zložená len z poslancov Demokratickej strany pričom jej členovia získali právomoci štátnych a vojenských prokurátorov s právom vyniesť rozsudok. Vzniknutý stav však bol v rozpore s demokratickým princípom deľby moci, keďže rozširoval kompetencie poslancov okrem vyšetrovania aj na právo súdiť. Navyše, proti verdiktom komisie sa nebolo možné odvolať na odvolací súd (Akşın, 2011, ss. 257-259). V dôsledku vzniku novej situácie v rámci výkonu a kontroly moci, ktorá koncentrovala moc do rúk úzkeho okruhu poslancov si následne armáda ujala svojej neformálnej úlohy obrancov princípov kemalizmu. V dôsledku toho došlo 27. mája 1960 k vojenskému prevratu, prijatiu novej ústavy a poprave Menderesa, ako aj ministra práce a financií Polatkana a ministra zahraničných vecí Zorlu.

Úloha pridelená Národnej bezpečnostnej rade bola posilnená v ústave z roku 1982, ktorú vojenská junta prijala po prevrate v roku 1980. Odporúčania Národnej bezpečnostnej rady mali väčšiu váhu ako stanovisko Rady Ministrov. Na úkor civilných zložiek sa v Národnej bezpečnostnej rade zvýšil aj počet kresiel obsadených armádou Sakallioğlu, 1997, ss. 157-158). Spomínané ústavné zmeny neboli v súlade s demokratickými princípmi civilnej kontroly slobodne zvolených politických predstaviteľov nad bezpečnostnými zložkami a nespĺňali tak atribúty liberálnej demokracie. Armáda však aktívne vstúpila do politického diania, keď vyhodnotila, že vývoj sa ubera smerom popierajúcim odkaz Kemala, ktorý ohrozoval aj jej mocenský status. Tejto situácii v roku 1980 predchádzala ťažká ekonomická a politická situácia, ktorá

viedla k zásadnej konfrontácii medzi stúpenkami pravicových a ľavicových subjektov v boji o moc pričom situácia pripomínala tzv. „olovené roky“⁷ v Taliansku. V roku 1971 tak pomocou memoranda donútila armáda odstúpiť vládu Suleymana Demirela keďže jeho vláde sa nepodarilo zvládnuť vtedajšiu zložitú situáciu v krajine.

Dňa 12. septembra 1980 po tretíkrát prevzala moc armáda. O 23:00 sa prevrat začal ako súčasť „operácie na ochranu a zabezpečenie republiky“ podľa článku 35 „zákona o vnútornej službe tureckých ozbrojených síl“ o povinnosti ozbrojených síl chrániť a zabezpečiť tureckú vlasť a Tureckou republikou, ako je stanovené v ústave. 7. novembra 1982 bola nová ústava, ktorú predložila armáda, prijatá v referende s približne 91 % hlasov, pričom povinné hlasovanie a predchádzajúca diskusia bola zakázaná (Rumpf, 1996, s. 92). Ústava vstúpila do platnosti 9. novembra 1982, s ktorou sa Kenan Evren automaticky stal prezidentom na 7 rokov. Drastické opatrenia na obdobie po vojenskej diktatúre obsahovali v ústave 16 takzvaných prechodných článkov⁸, z ktorých niektoré zostali v platnosti desiatky rokov. Politici, ktorí boli aktívni pred prevratom, dostali zákaz činnosti na päť alebo desať rokov, v závislosti od úrovne ich činnosti. Rovnako sa nesmeli znovu zakladať staré strany. Zákony prijaté pod vojenskou diktatúrou nemohli byť napadnuté ako protiústavné a členovia chunty nemohli byť za svoje praktiky stíhaní. Ten bol však referendum v septembri 2010 v ústave zmenený. Došlo k výraznému posilneniu úlohy výkonnej moci a k cenzúre a sprísneniu kontroly masmédií, obmedzovala sa činnosť odborov a iných verejnoprávných organizácií (Danilov, 1997, s. 16).

3 EÚ, Erdogan a modernosť

V roku 1997 došlo k udalosti, ktorú možno len ťažko nazvať vojenským prevratom. V historiografii sa táto udalosť nazýva

⁷ *Anni di piombo* - je talianske označenie politického života od konca 60. do začiatku 80. rokov 20. storočia, ktoré charakterizuje nekontrolovateľné pouličné násilie, krajne pravicový a krajne ľavicový terorizmus.

⁸ Niektoré z nich obsahovali už spomínaný zákaz strán a politickej činnosti, obvinením zo zločinu proti štátu atď. Viac k tejto problematike pozri: <http://www.verfassungen.eu/tr/verf82-index.htm> [citované 11.05.2022].

vojenské memorandum z roku 1997. Dôvodom bola vláda Nedžmettina Erbakana, zvoleného v predchádzajúcom roku. Po vojenskom prevrate v roku 1980 mal Erbakan zakázané zapájať sa do politických aktivít. V roku 1987 bol zákaz zrušený (prostredníctvom celoštátneho referenda o zmene „predbežného článku“ 4 ústavy, ktorým sa lídrom zakázaných strán (spolu 242 osôb) zakázala účasť v politike na 10 rokov) a Erbakan založil Stranu blahobytu. V roku 1995 vyhrala parlamentné voľby Strana blahobytu a v roku 1996 bol Erbakan zvolený za premiéra, čím sa stal prvým proislamským politikom v tejto funkcii. Jeho vláda sa však nepáčila čelným predstaviteľom armády. Najprv prezident a armáda zorganizovali s Erbakanom brífing, na ktorom pripravili 55 otázok týkajúcich sa problémov islamizácie a laicizácie⁹, ale Erbakan následne vydal stanovisko, kde význam armádnej výzvy poprel s tým, že väčšina z nich bola založená na fámach a verejne vyzval armádu, aby zmiernila svoj postoj a užšie začala spolupracovať s civilnou vládou. (Merkan, 2007, N636)

Národná bezpečnostná rada v roku 1997 vyhlásila, že sekularizmus je ohrozený a dala Erbakanovi zoznam 18 protiislamských opatrení, ktoré by vláda mala prijať. Premiér následne ustúpil tlaku armády a 6. marca podpísal armádou pripravené memorandum. Medzi jeho zásadnými požiadavkami okrem iného boli:

- Osem rokov povinného vzdelávania (namiesto predchádzajúcich piatich);
- Zníženie počtu náboženských škôl Imáma Hatipa (určené boli len na vzdelávanie náboženských učencov a vojenské vedenie sa obávalo, že namiesto toho budú školy produkovať prívržencov Strany blahobytu a jej lojálnych predstaviteľov);
- Zatvorenie škôl vlastnených náboženskými komunitami alebo prechod na verejné financovanie; Možnosť navštevovať koránske školy, až po ukončení ôsmich rokov povinnej školskej dochádzky;

---

⁹ Laicizácia je proces prekrývajúci sa s procesom sekularizácie spoločnosti, proces liberalizácie a oslobodzovania spoločnosti spod vplyvu náboženstva a cirkevných organizácií a zahŕňa najmä znižovanie úlohy náboženských väzieb a hodnôt v spoločnosti.

- Všetky návrhy na vyučovanie Koránu dať pod kontrolu ministerstva školstva;
- Zníženie finančných zdrojov všetkých neštátnych náboženských komunít a súfijských bratstiev (Tariqat);
- Vylúčenie náboženských aktivistov a ľudí, ktorí otvorene prejavujú svoju religiozitu, z verejných služieb, pričom tento bod obsahoval aj rozšírenie zákazu hidžábu, najmä na univerzitách; (Scheiterbauer, 2014, s. 98).

Erbakan sa spočiatku snažil vyhnúť otvorenému konfliktu s vedením armády. Spolu so spolustraníckymi kolegami však prakticky odmietol implementovať body požiadaviek, najmä povinné 8-ročné vzdelanie ako predpoklad navštevovania náboženskej školy z dôvodu, aby si udržal podporu voličov. Armáda však aj naďalej pokračovala v tlaku na civilnú vládu na ďalších zasadnutiach Národnej bezpečnostnej rady. Do napätej situácie sa následne zaangažovali aj ďalší sekulárne orientovaní aktéri ako predstavitelia justície, časti politickej opozície a médiá. V máji prokurátor začal konanie o zákaze Strany blahobytu na základe podozrení, že porušila ústavu využívaním islamu na politické účely. Napokon bol Erbakan 30. júna 1997 nútený odstúpiť a jeho Strana Blahobytu bola o rok neskôr zakázaná (Hoffmann, 2003, s. 79). Tieto opatrenia znamenali odklon od turecko-islamskej syntézy ako de facto štátnej ideológie 80. a začiatku 90. rokov 20. storočia a návrat k prísnemu sekularizmu kemalistického typu (Hoffmann, 2003, s. 103). Vzniknuté spory ohľadom princípov a cieľov politiky však boli o to dôležitejšie, že prebiehali súčasne s procesmi iniciujúcimi začlenenie Turecka do európskych politických štruktúr.

Už od začiatku 60. rokov 20. storočia. Turecko začalo viesť rokovania o vstupe do Európskej únie (EÚ, v tom čase - Európskeho hospodárskeho spoločenstva). V roku 1964 vstúpila do platnosti dohoda o pridruženom členstve Turecka a EHS. V tomto roku sa tak vytvára v demokratizačnom úsilí sekulárnych elít zaujímavý paradox. Ten sa ešte viac zviditeľnil po prijatí tzv. kodanských kritérií roku 1993, ktoré sa týkajú špecifikovania podmienok prístupového procesu do EÚ. V kontexte témy štúdie sa jedná o požiadavky zmien, ktoré by minimalizovali vplyv a úlohu armády

v politike štátu a dostali ju pod úplnú kontrolu volených zástupcov občanov.¹⁰ Armáda, ako už bolo viackrát zdôraznené pritom od vlády Atatürka zabezpečovala sekulárny charakter režimu, jeho postupnú liberalizáciu a zahranično-politickú orientáciu Turecka na „Západ“. Koordinačná a stabilizujúca úloha armády v politickom procese modernizácie a demokratizácie Turecka sa tak čoraz viditeľnejšie dostáva do rozporu so zaužívanými európskymi predstavami o jej mieste a funkciách v režime zastupiteľskej demokracie. Práve to v budúcnosti využila vládnuca teraz Strana spravodlivosti a rozvoja, členom ktorej je Erdogan a si strategicky zvolila za jeden zo svojich cieľov smerovanie k zblížovaniu s EÚ, čo armáda nemohla nepodporiť. Prispôbenie sa Turecka kodanským kritériám však bolo len predvojom, ktorý prekryval skutočné ciele tejto časti politickej reprezentácie.¹¹

Po volebnom víťazstve Strany spravodlivosti a rozvoja v roku 2002 (súčasná vládnuca strana Turecka) prevzal funkciu premiéra Abdullah Gul. Lídrom strany bol Recep Tayyip Erdogan, ale po „procese z 28. februára“ v roku 1997 bol Erdogan odsúdený za verejné recitovanie náboženských básní na niekoľko mesiacov väzenia a na 4 roky mu zakázali vykonávať verejnú funkciu. Po skončení tohto zákazu v roku 2001 Erdogan a Abdullah Gul založili Stranu spravodlivosti a rozvoja (tur. Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP). Strana sa profilovala ako široká demokratická konzervatívna strana s novými politikmi z politického streda, rešpektujúc islamské normy a hodnoty, ale bez explicitného náboženského programu. Táto stratégia sa ukázala ako úspešná, pretože AKP v roku 2002 získala 34 % hlasov a 363 mandátov v 550 člennom parlamente. Jedinou stranou, ktorá sa okrem AKP dostala do parlamentu bola Republikánska ľudová strana, ktorá vo voľbách získala 19,3 % a 178 kresiel v parlamente. Zvyšných 9 kresiel pripadlo nezávislým kandidátom. Erdoğan sa stal premiérom v marci 2003 po tom, čo Gülova vláda ukončila jeho politický zákaz (Shambayati, 2004, ss.

¹⁰ Dostupné na: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2004.302.01.0080.01.ENG [citované 11.05.2022].

¹¹ V čase podpisu protokolu Asociačnej rady s Tureckom v roku 1993 iba jedna strana v parlamente otvorene nepodporovala vstup do EÚ a otvorene sa postavila proti Západu, za islamizáciu a podobne – Strana Blahobytu.

253-275) Vidíme teda, že Strana spravodlivosti a rozvoja sa dostala k moci prostredníctvom volieb demokratickým spôsobom. Armáda činnosť AKP neobmedzovala, pretože Erdoganov nástup k moci bol absolútne legitímny a na základe rešpektovania demokratického princípu slobodných volieb. Armádne elity tým chceli preukázať, že ich činnosť rešpektuje hodnoty demokracie a slobody.

V máji 2003 však vznikol prvý vážny spor medzi predstaviteľmi armády a predstaviteľmi AKP. Generáli prejavili nespokojnosť s personálnou politikou vládnuvich islamistov. Generál Özkök na neverejnom stretnutí s tureckými novinármi obvinil vládu na čele s premiérom Erdoganom z vykonávania protisekulárnych aktivít a nevylúčil ani možnosť zásahu armády, ktorá nesúhlasila s menovaním osôb na báze náboženského presvedčenia na vysoké štátne funkcie. „*Na vedúcich pozíciách je príliš veľa islamistov,*“ zhrnul obavy armády generál Özkök.¹² Z vonkajšieho pohľadu by sa bolo možné predpokladať ďalší vojenský prevrat Turecka, avšak armádna elita sa naďalej držala zdržanlivej línie a demonštrovala svetovému spoločenstvu pokračovanie demokratizačného procesu v Turecku.

Postupne zaviedla Erdoganova vláda umiernené islamské normy: obmedzenia reklamy na tabak a alkohol; povolenie pre ženy nosiť hidžáb. Oveľa závažnejšie zmeny na sekulárny charakter režimu však mali inštitucionálne reformy požadované kritériami EÚ, ktoré sa týkali zníženia úlohy armády v spoločensko-politickom živote krajiny a jej úplnú kontrolu zo strany predstaviteľov vlády. Tieto zmeny nadviazali na úpravy ústavy z 18. júna 1999, kedy došlo k zmene čl. 143 ústavy. Ten sa týkal článku o „Súdoch štátnej bezpečnosti“ (tieto súdy sa zriaďujú na prejednávanie trestných činov, ktoré porušujú integritu štátu, jeho územia a národa, slobodného demokratického poriadku alebo republiky, ako aj trestných činov súvisiacich s vnútornou alebo vonkajšou bezpečnosťou štátu), ktorý obmedzoval ich právomoci len na obdobie výnimočného stavu, čo spôsobilo, že vojenský sudcovia boli spravidla odvolaní z kolégií týchto súdov.¹³

¹² Dostupné na internete: <https://iz.ru/news/277104> [citované 11.05.2022].

¹³ Anayasa ve Seçim Kanunları, Kanun Metinleri Dizisi. Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2002. s. 16.

Následne v máji 2004 turecký parlament za vlády Erdogana zároveň zaviedol ďalšie zmeny do ústavy krajiny, pričom úplne zrušil Súdy štátnej bezpečnosti, ktoré boli dôležitým orgánom vojenskej kontroly nad spoločensko-politickým životom krajiny. Zmeny boli vykonané aj v mnohých ďalších článkoch ústavy Tureckej republiky. Konkrétne bol z Rady pre vysoké školstvo vylúčený zástupca ozbrojených síl a Najvyššia finančná rada dostala právo v mene parlamentu vykonávať kontrolu nad majetkom štátu odovzdaným do užívania ozbrojeným silám. *„Od roku 1999 sa posilnila civilná kontrola nad armádou. Došlo k úprave ústavného a právneho rámca s cieľom objasniť postavenie ozbrojených síl v porovnaní s civilnými orgánmi.“* - uvádza správa Európskej únie o pokroku Turecka z roku 2004, v ktorej sa spomína rôzny vývoj v oblasti civilno-vojenských vzťahov. *„Za posledný rok sa vykonalo množstvo zmien na posilnenie civilnej kontroly nad ozbrojenými silami s cieľom zosúladiť ju s praxou v členských štátoch EÚ.“*¹⁴

Následne tieto zmeny požadované zo strany EÚ spôsobili okrem iného vzostup napätia medzi civilnými zložkami štátnej moci a armádou. Rokovania o členstve v Európskej únii, ktorá bola veľmi kritická voči vplyvu armády v politike, tak nepochybne viedli k posilneniu politickej pozície AKP. Trojkoalícia¹⁵, ktorá predtým viedla krajinu, už v rokoch 2001 a 2002 podnikla prvé kroky na zníženie vplyvu armády v politike, čím pomohla AKP pripraviť vhodné podmienky na ďalšiu marginalizáciu politickému vplyvu armády. V roku 2001 Trojkoalícia novelizovala zákon o Národnej bezpečnostnej rade, čím sa dovtedy tento de facto najvyšší politický orgán krajiny premenil na poradnú inštitúciu s prevažujúcim počtom civilných členov. V roku 2003 následne vládna AKP pristúpila k ďalším úpravám kompetencií a fungovania Bezpečnostnej rady štátu, čím sa pripravila pôda pre vymenovanie civilného tajomníka a znížila sa frekvencia zasadnutí rady na raz za dva mesiace. V snahe zvýšiť parlamentný dohľad nad vojenským rozpočtom v

¹⁴ „2004 Progress Report on Turkey“ (PDF). European Commission. October 5, 2004. Retrieved May 26, 2011. Dostupné na: http://www.ecoi.net/file_upload/ds750_03014tur.pdf [online 11.5.2019].

¹⁵ Koalícia za vlády Bülenta Ecevíta, do ktorej patrili Demokratická ľavicová strana (DSP), Strana vlasti (ANAP), Strana nacionalistického hnutia (MHP).

súvislosti s výdavkami na obranu vláda v roku 2003 iniciovala novelizáciu zákona o riadení a kontrole verejných financií. Táto zmena vytvorila nový rámec pre úplný parlamentný dohľad nad výdavkami na obranu. Navyše, za vlády AKP medzi rokmi 2002 a 2011 bol vojenský rozpočet menší ako rozpočet na vzdelávanie (Haber, 2008).

V roku 2010 sa v Turecku uskutočnilo referendum o niekoľkých ústavných zmenách, novely ešte viac obmedzili vplyv armády na politický a verejný život: výrazne sa obmedzila úloha vojenských tribunálov a zrušila sa právna imunita organizátorov vojenského prevratu v roku 1980. Okrem toho sa počet členov tureckého ústavného súdu zvýšil z 11 na 17 a parlament a prezident majú väčší vplyv na ich menovanie a ktoré súviseli s procesom zosúladovania tureckej ústavy s normami Európskej únie.¹⁶ Výsledky referenda ukázali, že väčšina občanov podporila ústavné zmeny, pričom 58% voličov sa vyslovilo za ústavné reformy.¹⁷ Stúpenci členstva Turecka v EÚ dúfali, že ústavná reforma uľahčí prístupové rokovania Turecka o členstve v EÚ. (Head, 2010) Jedným z bodov bolo zbavenie imunity vodcov prevratu v roku 1980, čo umožnilo realizovať ich trestnoprávnu zodpovednosť. Pokrok sa dosiahol aj v oblasti vojenského rozpočtu posilnením civilného dohľadu nad vojenskými výdavkami prostredníctvom prijatia zákona o účtovnej komore v decembri 2010. Napokon, v súlade so zvýšením kontroly civilnej zložky moci nad armádou bolo v auguste 2012 prijaté aj nariadenie o zverejnení správ o externom audite Tureckej účtovnej komory, ktoré sa týkajú bezpečnostných, obranných a spravodajských agentúr. Výsledky týchto kontrolných procesov pritom začali zároveň podliehať schváleniu v parlamente (Muge, 2013, s. 42).

Kým Strana spravodlivosti a rozvoja pod zámienkou demokratizačných reforiem Turecka a urýchlenia prístupových rokovaní Turecka do EÚ pokračovala v upevňovaní svojej moci

¹⁶ Dostupné na: <https://web.archive.org/web/20100915033455/http://www.sueddeutsche.de/politik/volksabstimmung-ueber-verfassungsreform-tuerken-entscheiden-sich-fuer-mehr-demokratie-1.998880> [on line 11.5.2019].

¹⁷ Dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-11278602> [on line 11.5.2019].

a znižovaní úlohy armády, tá začala aj na pozadí týchto zmien strácať dôveru občanov. Napriek tomu, že mali spočiatku priamu i nepriamu podporu väčšinovej časti spoločnosti, ktorá sa týkala aj spomínaných prevratov, postupom času začali v celom spektre sociálnych skupín strácať podporovateľov (Muge, 2013, s. 44). Keď AKP upevnila svoju politickú moc s rastúcim podielom hlasov v nasledujúcich voľbách (2007 – 34,28% Erdoğan bol následne opätovne zvolený za tureckého premiéra, 2011 – 46,58% opätovne zvolený za tureckého premiéra, Single-party majority) a so začatím súdnych procesov proti organizácii Ergenekon,¹⁸ armáda poškodila svoju dôveryhodnosť ešte viac, keďže z jej strany na základe obvinení z protivládneho sprisahania čoraz častejšie prebiehali zatýkania vojenských dôstojníkov, vrátane jej bývalých členov. Procesy s Ergenekonom teda možno považovať za posledný zásah do znižujúcej sa dôvery občanov v tureckú armádu. V týchto procesoch boli stovky nižších a vyšších dôstojníkov vrátane náčelníka generálneho štábu, ako aj akademikov, novinárov a zástupcov mimovládnych organizácií obvinení z plánovania vyvolať občianske nepokoje v Turecku s cieľom zvrhnúť vládu AKP (Muge, 2013, s. 49).

Tieto procesy vyústili do zatiaľ posledného pokusu o zmenu vlády z roku 2016, ktorej cieľom bolo zastaviť narastajúcu islamizáciu a autoritatívny spôsob vládnutia AKP na čele s R. T. Erdoganom. Existuje mnoho verzií, prečo sa tento pokus o vojenský prevrat uskutočnil. Jedna z najrozšírenejších interpretácií daného vývoja sa spája so opätovnou snahou časti armádnych elít zvrátiť politický vývoj v Turecku podľa princípov kemalizmu a obmedziť politiku postupnej islamizácie štátu reprezentovanej autoritatívnym štýlom vlády R. T. Erdogana. Turecká vládna AKP na čele s prezidentom Erdoganom obviňujú z prevratu Fethullaha Gülena, náboženského a verejného činiteľa, ktorý po konflikte s Erdoganom bol nútený emigrovať pričom sa usadil v Spojených štátoch amerických.

---

¹⁸ Ergenekon bol názov pre údajnú ilegálnu, sekulárnu ultranacionalistickú organizáciu v Turecku s možnými väzbami na členov vojenských a bezpečnostných síl krajiny. Úrady považujú Ergenekon za teroristickú organizáciu. Podľa Republikánskej prokuratúry Turecka je hlavným cieľom Ergenekonu pripraviť pôdu pre vojenský prevrat vytvorením atmosféry chaosu a anarchie v krajine.

Sám Fethullah Gülen na základe vládnej propagandy zverejnil interpretáciu zmienených udalostí v kontexte snahy Erdogana upevniť si moc, pričom tento nedokončený prevrat mohol naplánovať s cieľom legitimizácie ďalšieho prenasledovania politickej opozície a dokončenie personálnych čistiek v armáde a v štátnej správe. Bez ohľadu na príčiny neúspešného prevratu s dôsledky zrejme. Erdogan dokonal transformáciu režimu na formálne prezidentskú formu vlády a dokázal efektívnym spôsobom odstrániť z politického spektra dôležitých kritikov a oponentov, pričom si zásadným spôsobom upevnil moc aj nad armádou ako zásadným politickým aktérom. Neúspešný prevrat mu dal voľnosť pri implementácii rôznych reforiem, akými boli ďalšie zmeny ústavy¹⁹ premenu ústavného zriadenia v Turecku na rezidentskú republiku zrušením postu premiéra, zvýšením počtu poslancov v parlamente a reforma Najvyššej rady sudcov a prokurátorov. Súčasne získal Erdogan jedinečnú príležitosť premeniť Turecko zo sekulárneho štátu na islamskú republiku, a to aj napriek nespokojnosti kemalistov, reprezentovaných v parlamente najmä CHP a tiež İyi Parti (Fontanela-Khan, 2016).

4 Záver

V tejto práci sme stručne priblížili akú mocenskú úlohu zohrávala turecká armáda v rámci politického výkonu moci už od stredoveku. Turecká armáda, ako sa ukázalo, už od čias janičiarov tvorila mocenskú protiváhu vládnucej elite a v niektorých prípadoch bola základom opozície a hrozbou pre oficiálnych držiteľov moci. V 20. storočí napriek napriek všetkým pokusom

---

¹⁹ Dňa 16. apríla 2017 sa v Turecku konalo ústavné referendum o zmene ústavy, ktorá by umožnila zmenu tureckého politického systému na prezidentský systém vlády. Referendum sa konalo za výnimočného stavu, ktorý bol vyhlásený po neúspešnom pokuse o vojenský prevrat v júli 2016. Prvé výsledky naznačovali 49 % až 51% prevahu názorov za úpravu ústavy rozširujúcu kompetencie prezidenta. Bezprecedentným krokom, ktorý otvára otázky ohľadom demokratického charakteru danej zmeny bolo rozhodnutie Najvyššej volebnej rady (YSK), ktorá umožnila uznať aj neopečiatkované hlasovacie lístky za platné. Niektorí kritici ústavnej reformy odsúdili tento krok za nezákonný a tvrdili, že až 1,5 milióna hlasovacích lístkov nebolo opečiatkovaných v súlade so zákonom a neuznali výsledky referenda.

kemalistov a armády sa politický systém v Turecku zásadne zmenil najmä pod vplyvom reforiem presadených vládami AKP na čele s R. T. Erdoganom, ktoré však súčasne vytvorili možnosti postupnej islamizácie politiky. V tomto kontexte sa dá povedať, že násilný spôsob modernizácie Turecka za vlády Atatürka, kedy prichádzalo k mocenskému presadzovaniu princípov sekularizmu pri budovaní štátu a redukovaní úlohy náboženstva vo verejnej politike dosiahol svoj limit počas súčasnej náboženskej renesancie v Turecku. Tá aj cez vládnu komunikáciu odkazujúcu na turecký nacionalizmus a islamské dedičstvo získava čoraz väčší priestor a podporu v spoločensko-politickom diskurze pričom sekulárne vnímanie politiky a s ním aj definovanie úlohy armády sa dostáva do centra politického konfliktu. Súčasný prezident Turecka pritom otvorene komunikuje, že cieľom jeho politiky je posilnenie úlohy politického islamu a islamu v spoločnosti, zachovanie integrity štátu a rozvoja nacionalistického „impulzu“ v Turecku, ktorý legitimizuje Turecko ako regionálnu veľmoc na hranici medzi „Východom“ a „Západom“.

Myšlienky kemalizmu a s nimi sekularizmu zdôrazňujúce úlohu armády ako ochrancu sekulárneho režimu sa pritom z tureckej politiky nevytratili. V krajine sa naďalej nezanedbateľná časť občanov vrátane vojenskej a vedeckej inteligencie sa hlási k sekulárnemu odkazu Mustafu Kemala. S pomedzi relevantných strán sa napr. Strana nacionalistického hnutia, ktorá je aktuálne súčasťou vládnej koalície sa tiež hlási k odkazu Atatürka pričom bez tejto strany si R. T. Erdogan ťažko udrží súčasnú mocenskú pozíciu. Aj z daného dôvodu je súčasný prezident nútený balansovať medzi islamistami a kemalistami, zostáva paradoxom, že za mocenským vzostupom AKP bola aj politika Európskej únie, ktorá v rámci plnenia kodanských kritérií požadovala, prijatie ústavných zmien zásadne oslabujúce úlohu armády na chod politických inštitúcií v Turecku. Aj politický vývoj v Turecku za posledných 20 rokov pritom naznačuje, že politika EÚ by mala vo väčšej miere pri vyžadovaní plnenia kodanských kritérií zohľadňovať historické a kultúrne špecifiká jednotlivých štátov, tak aby vstupné rokovania do EÚ neviedli k vytvoreniu nových a zásadnejších prekážok pri

demokratizácii inštitúcii v jednotlivých štátoch, ktoré následne zabránia zblížovaniu politík EÚ a daných kandidátskych krajín.

Literatúra

Aknur, M. (2013). Towards More Democratic Civil-Military Relations in Turkey. *Dans L'Europe en Formation*. (No. 367), ss. 91-50.

Akşın, S. (2011). Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul.

Данилов В.И. (1997) Основные особенности новой Конституции Турецкой Республики (в сравнении с Конституцией 1961 года) - М.: ИВРАН.

Dvořáková, V. – Kunc, J. (1994). *O přechodech k demokracii*. Praha: Slon. ISBN 80-901424-8-6.

Hoffmann, J. (2003). *Aufstieg und Wandel des politischen Islam in der Türkei*. Reihe Nahost-Studien, Band 5. Berlin: Verlag Hans Schiler. ISBN 10: 3899300246 .

Kuyucu, A. T. (2005). Ethno-religious ‘unmixing’ of ‘Turkey’: 6–7 September riots as a case in Turkish nationalism. *Nations and Nationalism*. [Volume 11, Issue 3](#), ss. 361-380. ISSN:1469-8129.

Лурье С.В. (1994) Метаморфозы традиционного сознания. Опыт разработки теоретических основ этнопсихологии и их применения к анализу исторического и этнографического материала - СПб.

Mikaberidze, A. (ed.) (2011). *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*. Vol. 1. ABC-CLIO.

Миллер, А.Ф. (1966). Ататюрк Мустафа Кемаль. Избранные речи. Прогресс.

Mustafa, A. (2000). Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures during the Cold War. *Middle Eastern Studies*. Volume 36 , Issue 1, ss. 103-139. ISSN 0026-3206.

Nicolle, D. – McBride, A. (1983). *Armies of the Ottoman Turks 1300 – 1774*. Osprey Publishing. ISBN-13: 978-0850455113.

Rumpf, Ch. (1996). *Das türkische Verfassungssystem: Einführung mit vollständigem Verfassungstext*. Wiesbaden: Harrassowitz. ISBN 3-447-03831-4.

Sakallioğlu, Cizre (1997) The Anatomy of the Turkish Military's Autonomy. *Comparative Politics*. Volume 29, No. 2, ss. 151-166. ISSN: 00104159.

Shambayati, H. (2004). A Tale of Two Mayors: Courts and Politics in Iran and Turkey. *International Journal of Middle East Studies*. Cambridge University Press. Volume 36, No. 2 ss. 253-275.

Scheiterbauer, T. (2014). Islam, Islamismus und Geschlecht in der Türkei. Perspektiven der sozialen Bewegungsforschung. Springer VS, Wiesbaden 2014. Abschnitt 2.5 Der „stille Putsch“ 1997: Zur Rekonfiguration des türkischen Laizismus

Yazdır, H. (2008). Bir numaralı bütçe Eğitim'e". Yeni Şafak (in Turkish) (sinop), 31 August 2008. Retrieved 9 June 2014. November 19, 2008.

Запорожец В. М. – А. А. Колесников (1983). Турция: общество и армия. Ленинград.

Internetové zdroje :

Fontanella-Khan, A. (2016). Fethullah Gülen: Turkey coup may have been 'staged' by Erdoğan regime. The Guardian (16. Jula 2016). Dostupné na: <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/16/fethullah-gulen-turkey-coup-erdogan>

Head, J. (2010). *International backing given to Turkish reform vote*. Istanbul: BBC. (13 September 2010. Dostupné na: <https://www.bbc.com/news/world-europe-11279881>

Mercan, F. (2007). Karadayı iktidarı oynamadı muhtemel darbeyi önledi. Dostupné na: <http://web.archive.org/web/20090504144448/http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26705>

Михайлов А. А. (2003) Битва со степью. Dostupné na: http://militera.lib.ru/h/mihaylov_aa1/02.html

Şafak, Y. (2008). Bir numaralı bütçe Eğitim'e. Anatolian Agency. (19. Novembra 2008). Dostupné na: <http://web.archive.org/>

[org/web/20121016062138/http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=31.08.2008&c=2&i=151265](http://web/20121016062138/http://yenisafak.com.tr/Politika/?t=31.08.2008&c=2&i=151265)

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2004.302.01.0080.01.ENG

<https://web.archive.org/web/20100915033455/http://www.sueddeutsche.de/politik/volksabstimmung-ueber-verfassungsreform-tuerken-entscheiden-sich-fuer-mehr-demokratie-1.998880>

<https://www.bbc.com/news/world-europe-11278602>

http://www.ecoi.net/file_upload/ds750_03014tur.pdf 2004 Progress Report on Turkey" (PDF). European Commission. October 5, 2004. Retrieved May 26, 2011.

POĽSKÁ ŠLACHTICKÁ DEMOKRACIA: REALITA ALEBO CHIMÉRA?

POLISH NOBLE DEMOCRACY: REALITY OR CHIMERA?

Klaudia LENCSESOVÁ

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave;

klaudia.lencsesova@tvu.sk

Abstrakt: Predkladaná štúdia analyzuje koncept poľskej šľachtickej demokracie, ktorá sa spája s posilnením moci a nárastom privilégií poľskej šľachty počas 14. až 18. storočia. Štúdia ponúka komplexný pohľad na toto obdobie a na základe vedeckého bádania si dovoľuje spochybniť akademikmi zaužívané označenie tejto unikátnej formy vlády. Na základe historických prameňov štúdia argumentuje, že obdobie poľskej šľachtickej demokracie je príhodnejšie nazývať termínom magnátska oligarchia, ktorá vhodnejšie referuje na pomery skúmaného obdobia.

Kľúčové slová: poľská šľachta; demokracia; privilégiá; magnátska oligarchia

Abstract: The following study analyses the concept of the Polish noble democracy, which is associated with the strengthening of power and the increase in privileges of the Polish nobility during the 14th to the 18th century. The study offers a comprehensive view of this period and, based on the scientific research, it dares to challenge the label of this unique form of government adopted by academics. On the basis of historical sources, the study argues that the period of the Polish noble democracy should be labelled by the term of magnate oligarchy, which refers to the conditions under study more appropriately.

Key words: Polish nobility; democracy; privileges; magnate oligarchy

1 Úvod

Obdobie 14. storočia je v Poľsku charakteristické systémom, ktorý je v akademickej literatúre označovaný ako poľská šľachtická demokracia (Pipes, 2004, ss. 18-20; Borowiak, 2017, s. 36). Táto jedinečná a unikátna forma vlády, ktorá dávala nevídanú moc poľskej šľachte a výrazne oslabovala moc panovníka, bola značne pozoruhodným politickým úkazom, a to najmä s prihliadnutím na vtedajšie pomery na starom kontinente. Demokratické označenie

pripisované tejto forme vlády je odvodené najmä od pomerne rozsiahlych politických práv a privilégií, ktorými disponovali jednotliví členovia poľskej šľachty. Avšak, pri komplexnejšom skúmaní tohto netypického štátneho usporiadania je príhodné vysloviť určitú kritiku a spochybniť akademikmi zaužívané označenie, ktoré sa viaže na koncept demokracie (Pipes, 2004; Borowiak, 2017).

Prihliadnuc na vyššie zmienenú výhradu k definovaniu podstaty daného zrodenia si štúdia kladie za cieľ analyzovať, akými aspektmi sa poľské politické usporiadanie približovalo k demokratickým ideálom a akými aspektmi sa naopak od nich vzdalo. S cieľom vyhnúť sa teoretickej napadnuteľnosti a nejednoznačnosti konceptov, je nevyhnutné pomenovávať spoločenské, politické a sociálne javy takými teoretickými konceptmi, ktoré najpresnejšie a najdetailnejšie vystihujú ich charakter. Pri analýze poľského spoločenstva a jeho pomerov v 14. – 18. storočí, táto štúdia formuluje úpravu definície daného zrodenia, ktorá klasifikuje vtedajší poľský politický systém pojmom magnátska oligarchia, a to najmä s ohľadom na rozloženie a koncentráciu moci a vplyvu medzi príslušnými členmi poľskej šľachty (Manikowski, 2014; Borowiak, 2017; Malec, 2020).

Štúdia je koncipovaná do troch častí, z ktorých sa každá venuje odlišnej téme – avšak, prostredníctvom nich dosiahneme syntézu argumentácie a komplexný náhľad na danú problematiku. Je nevyhnutné určiť – a to aspoň minimálne – čo sa rozumie pod pojmom demokracia. Práve z tohto dôvodu sa prvá časť štúdie bude zaoberať teoretickou nejednoznačnosťou tohto konceptu a bude sa ho snažiť aspoň minimálne vymedziť. Druhá časť si kladie za cieľ oboznámiť čitateľa s politickými pomermi v Poľsku, ktoré sú od 14. – 15. storočia charakteristické postupným upevňovaním moci šľachticov na úkor kráľovskej moci. Tretia časť tohto príspevku ponúkne kritický pohľad a rozmer vtedajšieho politického usporiadania a ukáže, že prívlastok demokratický nezodpovedá konkrétnym poľským politickým pomerom platným v analyzovanej dobe.

2 Demokracia ako koncept

Už francúzsky osvietenec Alexis de Tocqueville si uvedomoval, že slová demokracia a demokratická vláda sú nadužívané a ich používanie, keďže nie sú jasne a presne vymedzené, spôsobuje chaos a zmätok (Sartori, 1993, s. 5; Tocqueville, 2012). Rovnako ako on i Sartori (1993) bol presvedčený, že kvôli nejednoznačnej definícii pojmu demokracia žijeme v akomsi veku konfúzie, ktorý je charakterizovaný terminologickým zmatkom viažucim sa na tento pojem, keďže vlastne nie je možné určiť, čo presne demokracia je (Sartori, 1993, ss. 5-6). Túto skutočnosť vystihol britský politický teoretik, Bernard Crick, ktorý tvrdil, že „[d]emokracia je pravdepodobne najpromiskuitnejšie slovo vo svete vecí verejných¹“ (Crick, 1964; citované v Tierney, 2012, s. 20). Ani doposiaľ neexistuje žiadna univerzálna definícia demokracie či demokratickej vlády, ktorá by bola použiteľná v akomkoľvek časovom a priestorovom kontexte a uchránila by nás od terminologickej pasce zakaždým, keď sa odvolávame na tento pojem a skúmame ho.

V súčasnosti existuje mnoho definícií a modelov demokracie, ktoré boli sformulované, rozvíjané a spopularizované rôznymi teoretikmi a odkazujú na mnohé aspekty a vlastnosti, ktoré by demokracii mali byť pripísané. Cieľom tejto štúdie však nie je poskytnúť vyčerpávajúci výklad možných definícií pojmu demokracia, avšak je potrebné, a to aspoň čiastočne, pomenovať, čo sa myslí demokraciou v kontexte tohto príspevku. Štúdia si volí vcelku minimálnu definíciu demokracie, keď ju chápe ako taký systém vlády, ktorý je založený na vláde mnohých a nie na vláde niekoľkých (Woolf, 2005). V tomto systéme sú „ . . . vládcovia zodpovední za svoje činy vo verejnej sfére občanom, ktorí konajú nepriamo prostredníctvom súťaže a kooperácie nimi zvolených zástupcov²“ (Karl a Schmitter, 1991, s. 76).

Takto minimálne definovaný koncept demokracie bude zaiste príhodnejší pre analýzu poľského politického systému

¹ Preložené z anglického originálu: „*Democracy is perhaps the most promiscuous word in the world of public affairs*“ (Crick, 1964; citované v Tierney, 2012, s. 20).

² Preložené z anglického originálu: „ . . . rulers are held accountable for their actions in the public realm by citizens, acting indirectly through the competition and cooperation of their elected representatives“ (Karl, Schmitter, 1991, s. 76).

14.–18. storočia, keďže moderné chápanie demokracie už ani v najmenšej miere nekorešponduje s vtedajším politickým životom a usporiadaním. Ďalšia časť štúdie sa bude venovať práve vzniku a charakteru doby, ktorá sa v literatúre označuje ako obdobie zlatej slobody či šľachtickej demokracie, v ktorej sa viditeľne posilnila moc a postavenie poľských šľachticov (Pipes, 2004; Borowiak, 2017).

3 Posilnenie moci šľachty a zrod šľachtickej demokracie v Poľsku

Ako každý štát, tak i Poľsko, ktoré v tomto smere nie je výnimkou, si prešlo rôznorodým politickým vývojom. Počnúc stredovekom bolo Poľsko riadené na princípoch patrimoniálnej a stavovskej monarchie, ktorú vystriedala tzv. šľachtická demokracia, ktorá bola opätovne nahradená monarchiou, avšak tentokrát ústavnou (Pipes, 2004, ss. 15-23). Cieľom tejto časti je analyzovať a predstaviť čitateľom obdobie tzv. šľachtickej demokracie, ktorá sa právom označuje ako unikátny fenomén vtedajších európskych čias a pomerov, ktorému by sme iba s ťažkosťou našli podobného dvojníka (Pipes, 2004, s. 18). Ako uvádza Borowiak (2017) zrod poľskej šľachtickej demokracie sa datuje do roku 1374, kedy sa poľským šľachticom podarilo na košickom zhromaždení získať od kráľa Ľudovíta I. Veľkého prvé významnejšie privilégium známe ako všeobecné či košické privilégium. Toto privilégium bolo postavené na zásade, ktorá kráľovi zakazovala svojvoľne ukladať dane bez súhlasu šľachty (Borowiak, 2017, s. 34).

Avšak, skutočné upevnenie šľachtickej moci sa odohralo v roku 1454, kedy poľská šľachta okrem ekonomických privilégií, nadobudla aj politické práva, ktoré jej zveril panovník Kazimír IV. Jagelovský. Tieto politické privilégia obmedzovali moc panovníka v tej miere, že mu zakazovali ukladať nové práva, vyhlasovať vojenskú pohotovosť či ukladať mimoriadne dane bez predchádzajúceho súhlasu zo strany tzv. sejmíkov, teda zhromaždení šľachty v danom regióne (Borowiak, 2017, s. 35). Ako argumentuje Pipes (2004), Poľsko sa vydalo úplne odlišnou cestou v porovnaní s politickou situáciou a systémom v ostatných európskych krajinách. Zatiaľ čo v iných krajinách mohol byť pozorovaný nárast absolutistických

tendencií, v Poľsku sa v tejto dobe naplno rozvíjala dualita moci, ktorá mala dve mocenské centrá – u panovníka a privilegovanej šľachty. Teda, v Poľsku nemal panovník suverénny a dominantný monopol moci (Pipes, 2004, s. 18).

V súvislosti s poľskou šľachtou je dôležité poznamenať, že sa nejednalo o homogénnu a monolitnú entitu. Na jednej strane zabezpečovali rovnaké práva a privilégia rovnaké postavenie poľských šľachticov bez ohľadu na ich majetkový status, avšak, na strane druhej bola poľská šľachta diferencovaná ekonomicky. Tú najbohatšiu skupinu tvorili šľachtickí magnáti, ktorí disponovali rozľahlými pozemkami a tiež zastávali aj najdôležitejšie a hierarchicky najvyššie politické posty. O niečo menej vplyvná bola skupina statkárov, čiže zemských vlastníkov, ktorí sa, rovnako ako magnáti, tešili politickému rešpektu na základe širšie definovaných práv. Do úplne inej kategórie spadala skupina drobnej šľachty, ktorá, hoci vlastnila pôdu, nemala dostatočnú majetkovú kapacitu a musela si pôdu aj sama obrábať. Na poslednom mieste v tomto hierarchickom rebríčku bolo možné nájsť príslušníkov tzv. holoty, teda tých najchudobnejších členov poľskej šľachty, ktorí boli buď v službách magnátov, bohatšej šľachty alebo vykonávali vojenskú službu (Borowiak, 2017, s. 34).

Je nevyhnutné podotknúť, že početnosť príslušníkov poľskej šľachty, ktorá atakovala až 8% z celkovej populácie, priznanie rozsiahlych ekonomických a politických práv utvrdzovali šľachtu v jej nadradenosti a motivovali ju k posilňovaniu a udržaniu tohto status quo. Moc šľachtických zhromaždení sa výrazne upevnila v roku 1493, kedy po prvýkrát zasadal dvojkomorový parlament, pričom jeho dolná komora bola tvorená práve príslušníkmi poľskej šľachty. Avšak, akademici, ako napríklad R. Pipes (2004) či A. Borowiak (2017), považujú rok 1505 za rok, kedy vzniká tzv. šľachtická demokracia. Práve v tomto roku bola prijatá a schválená ústava s názvom *Nihil novi*, ktorá stanovovala, že všetky zákony musia byť schválené všetkými troma mocenskými aktérmi – kráľom, senátom aj poslaneckou komorou reprezentovanou šľachtou (Pipes, 2004, s. 19), (Borowiak, 2017, s. 35).

Richard Pipes (2004) argumentuje, že vo vzťahu poľskej šľachty

a kráľa je možné pozorovať jasnú nepriamu úmernosť – čím postavenie poľskej šľachty rástlo, kráľov status a kompetencie slabli. Najmä v roku 1573 bolo možné pozorovať degradáciu kráľovskej moci, keďže po vymretí jagellovskej dynastie schválil parlament tzv. slobodnú voľbu panovníka, prostredníctvom ktorej volebné zhromaždenie šľachticov muselo jednomyseľne odobrať voľbu daného kráľa. V rovnakom roku boli prijaté aj tzv. henrichovské články, ktorými kráľ takpovediac uznal privilégiá šľachty, nový spôsob kráľovskej voľby, a rovnako sa zaviazal brať parlament ako rovnocenného partnera pri kľúčových otázkach politiky. Tieto články sa stali nemeniteľnými a prísahou na ne ich akceptoval každý novonastupujúci panovník (Pipes, 2004, ss. 19-20).

Borowiak (2017) argumentuje, že obdobie 16.–17. storočia je charakterizované prvými krízami, ktoré sú spojené s vtedajším poľským politickým usporiadaním. Najpálčivejším privilégiom, ktoré do istej miery spôsobilo aj postupný rozpad a dekadenciu poľskej šľachty, bolo tzv. *liberum veto*, teda sloboda zakázať. Toto privilégium bolo založené na jednomyseľnosti pri voľbách, ktoré zároveň dovoľovalo akémukoľvek členovi parlamentu vetovať legislatívu a tým ukončiť legislatívny proces tvorby akéhokoľvek zákona. Avšak, v 18. storočí začala nezávislá moc poľskej šľachty postupne slabnúť, pretože bola do čoraz väčšej miery ovplyvňovaná cudzími mocnosťami, ktoré zasahovali do vnútorných záležitostí Poľska. V konečnom dôsledku táto situácia viedla k druhému a tretiemu deleniu Poľska (Borowiak, 2017, ss. 38-39).

4 Chiméra demokracie

Napriek skutočnosti, že mnoho akademikov (Manikowski, 2014; Borowiak, 2017; Malec, 2020) charakterizuje poľský politický systém pred 18. storočím ako obdobie šľachtickej demokracie a prelom 17.–18. storočia ako zrod magnátskej oligarchie, táto štúdia argumentuje, že poľské politické usporiadanie a vnútropolitická situácia vykazovali vysoko oligarchické tendencie už od konca stavovskej monarchie. Napriek skutočnosti, že si poľská šľachta vymohla značné ekonomické a politické práva, ktoré oslabili

moc panovníka, tieto práva v praktickej rovine posilňovali iba moc tej najbohatšej a najvplyvnejšej šľachtickej skupiny, tvoriacu magnátmi, ktorí dominovali na vrchole hierarchickej pyramídy.

V kontraste s vládou mnohých, ktorú reprezentuje demokratická forma vlády, vládla v Poľsku vláda niekoľkých málo osôb so značným vplyvom a politickou prestížou. Ako bolo spomenuté v predchádzajúcej časti tohto príspevku, magnáti disponovali obrovským pozemkovým bohatstvom, z ktorého sa následne odvíjal politický vplyv. Avšak, ako poznamenáva Gella (1989), rast akumulácie pôdy a pozemkov v rukách magnátov viedol súčasne aj k rastu šľachty, ktorá nevlastnila žiadne pozemky a bola z ekonomickej roviny plne závislá na magnátoch (Gella, 1989, s. 17). Teda, je možné tvrdiť, že napriek skutočnosti, že poľskí šľachtici si boli rovní z hľadiska práva a disponovali aj rovnakými politickými privilégiami, ekonomická dominancia magnátov uväznila príslušníkov nižších šľachtických vrstiev do akéhosi poddanského vzťahu voči najbohatšej šľachtickej vrstve.

Je tiež zaujímavé poznamenať, že vďaka bohatstvu a prestížnemu politickému statusu to boli práve magnáti, a nie nižší členovia poľskej šľachty, ktorí mali špeciálny a vskutku blízky vzťah ku kráľovi. Bolo nanajvýš nad kráľovu kapacitu byť v osobnom kontakte s malými snemami a nejakým spôsobom s nimi deliberovať. Navyše, s rastúcou mocou šľachty sa poľský kráľ postupne stával iba nedôležitou figúrkou na šachovnici, ktorá sa častokrát musela podriaďiť šľachtickej moci a vyprosovať podporu svojich politík. Práve v týchto situáciách kráľovskí sekretári písali listy miestnym magnátom s kráľovou prosbou o podporu jeho politík a návrhov, o ktorých sa malo rokovať v dvojkomorovom parlamente (Frost, 1993, s. 141). Je možné usúdiť, že magnáti zastávali úlohu dnešných lobistov a prostredníctvom svojho vplyvu, avšak najmä spôsobmi patronáže a klientelizmu, boli schopní presvedčiť aj príslušníkov nižšej šľachty, ktorá bola na magnátoch ekonomicky závislá, aby konali a rozhodovali sa tak, aby to bolo v danej situácii pre nich výhodné. Práve z tohto dôvodu by bolo nepresné tvrdiť, že poľská šľachta, ako rôznorodá skupina politických aktérov, disponovala rovnakými politickými právami, s ktorými mohla slobodne

zaobchádzať. Z vyššie uvedených skutočností vyplýva, že to boli práve magnáti, ktorí prostredníctvom svojho vplyvu ovplyvňovali veci verejné.

Nekontrolovateľnú a skorumpovanú moc magnátov dokazujú aj iné historické pramene, ktoré poukazujú na skutočnosť, že nižšia šľachta sa mnohokrát snažila dosiahnuť spravodlivosť a svoju rovnoprávnosť prostredníctvom súdnych tribunálov. Avšak, aj tieto boli korumpované príslušníkmi magnátskej vrstvy, ktorá si vo vtedajšom politickom systéme a spoločenstve uzurpovala dominantnú pozíciu (Wallerstein, 2011, s. 143). Poľské šľachtické skupiny sa od seba neodlišovali iba mocenským vplyvom či ekonomicky, ale, ako tvrdí Bush (1988), aj názorovo. V 15.–16. storočí bol charakteristickým znakom politického vývoja pretrvávajúci konflikt medzi magnátmi a príslušníkmi nižšej šľachty o to, ktorá z dvoch komôr parlamentu bude určovať vládnu politiku (Bush, 1988, s. 44).

Magnátom nešlo o napĺňanie či smerovanie k všeobecnému dobru celého spoločenstva, ale ich cieľom bolo uspokojenie vlastných, parciálnych skupinových záujmov. Maćzak nazýva toto obdobie „dominanciou periférie“ (Maćzak, 1986; citované v Hayashi a Fukuda, 2007, s. 147), keďže v tom čase každý magnát spravoval určité územie a neexistovalo silné politické centrum moci. Zdanlivo bola moc v krajine rozdelená medzi kráľa a šľachtu, ale ako poukazuje vyššie zmenená argumentácia, hegemonom moci boli práve poľskí magnáti. V demokratickej forme vlády by sa tí, čo vládnu, mali zodpovedať ovládaným. V demokratickej spoločnosti by nemal byť problém nájsť odpoveď na otázku „*Kto stráži strážcov?*“, keďže moc je jasne oddelená a jednotlivé centrá moci slúžia ako vzájomní kontrolóri za širokej spoločenskej účasti. Avšak, situácia v Poľsku bola značne odlišná. Magnátov nikto nekontroloval. Práve táto oligarchická menšina vyvolených disponovala širokým politickým vplyvom, ktorý im zaručoval ďalekosiahlu moc.

Rovnako aj právo šľachty vetovať akúkoľvek legislatívu či návrh zákona nevytváral efektívny prostriedok pre rozvoj demokratického prostredia, ale skôr anarchie. Ako argumentuje Balcer (2017) práve

blokačné právo mnohokrát devalvovalo poľské politické zriadenie, znefunkčnilo celý rozhodovací systém a priviedlo spoločnosť do patovej situácie, v ktorej bol konsenzus, práve kvôli názorovej a hodnotovej odlišnosti jednotlivých šľachtických skupín, neznámym slovom (Balcer, 2017, s. 26). Michener (1983), v súvislosti s vtedajším politickým systémom v Poľsku, napísal, že „[n]apriek tomuto tvrdému systému, v ktorom magnát všetko vlastnil a kontroloval, prekvitaval v Poľsku akýsi druh hrubej demokracie, ktorá bola vždy oveľa liberálnejšia [v porovnaní s demokraciou] jeho susedov³“ (Michener, 1983, s. 26).

Na základe historických prameňov a predloženej argumentácie v tretej časti tohto príspevku nie je možné súhlasiť s vyššie zmieneným výrokom. Štúdia ani nespochybňuje, ani neuberá na dôležitosť a výnimočnosť javu, v podobe priznaných politických práv šľachte, ktorý v tom čase nemal v európskom priestore obdobu. Avšak, prostredníctvom dominantnej politickej a ekonomickej moci malej skupiny najbohatšej vrstvy, tvorenej magnátmi, vykazoval poľský politický systém oligarchické prvky, ktoré prispievali k jeho nedemokratickej podobe a ktoré v konečnom dôsledku viedli aj k marginalizácii Poľska na mape Európy. Zatiaľ čo Poľsko stagnovalo a bolo paralyzované oligarchickými tendenciami, jeho susedia smerovali k vytvoreniu moderných demokratických usporiadaní. Neignorujúc jedinečnosť priznaných politických práv poľskej šľachte a pamätajúc na vtedajšiu vnútropolitickú a mocenskú situáciu, je korektné konštatovať, že poľský politický systém bol menej alebo viac oligarchický v závislosti od intenzity magnátskej moci.

5 Záver

Cieľom tohto príspevku bolo oboznámiť čitateľov s obdobím poľskej histórie, ktorá je mnohými akademikmi a teoretikmi označovaná ako obdobie poľskej šľachtickej demokracie. Táto perióda poľských dejín sa spája najmä s upevňovaním moci

---

³ Preložené z anglického originálu: „Despite this harsh system in which the magnate owned and controlled everything, a kind of rude democracy thrived in Poland, which was always much more liberal than its neighbors“ (Michener, 1983, s. 26).

šľachtických vrstiev a úpadkom postavenia kráľa. Počas tohto obdobia disponovali členovia šľachtických vrstiev rozsiahlymi politickými právami, ktoré ich zrovnoprávnili pred zákonom. Avšak, napriek tejto skutočnosti je nevyhnutné nazrieť na danú dobu, spoločenské pomery a vzťahy komplexne a kriticky ich zhodnotiť. Práve toto kritické zhodnotenie predstavovalo hlavné ťažisko predkladanej štúdie, v ktorej bolo argumentované, že je nanajvýš predpojaté označovať vtedajší poľský politický systém ako tzv. šľachtickú demokraciu.

Na základe analýzy historických prameňov obsiahnutých v sekundárnej literatúre, štúdia poukázala na skutočnosť, že v období 14. – 18. storočia to boli práve magnáti, najbohatšia vrstva poľskej šľachty, ktorí disponovali značným ekonomickým a politickým vplyvom. Boli to práve oni, kto mnohokrát rozhodoval o veciach verejných a koho silný vplyv v politickom systéme si plne uvedomoval aj kráľ. Podstata demokratickej vlády pritom spočíva na princípe vlády mnohých za účasti nepretržitej občianskej kontroly a nie vlády niekoľkých. Ak vládne iba zopár privilegovaných a majetných jedincov, potom nie je možné vraviť o demokracii, ale skôr o špecifickom type oligarchickej vlády, ktorá reálne nie je inštitucionálne ani spoločensky obmedzená vo výkone svojej moci.

Literatúra

Balcer, A. (2017). *Beneath the surface of illiberalism: The recurring temptation of ‚national democracy‘ in Poland and Hungary – with lessons for Europe*. Varšava: WiseEuropa.

Borowiak, A. (2017). Šľachtická demokracia – Od zlatej slobody k slobode zakázať. *Historická revue* 06/2017, ss. 34-39.

Bush, M. (1988). *Rich Noble, Poor Noble*. Manchester a New York: Manchester University Press. ISBN 0719023815.

Tocqueville, A. (2012). *Demokracie v Americe*. Praha: Rozmluvy. ISBN 9788073352691.

Frost, R. I. (1993). *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0521420083.

Gella, A. (1989). *Development of Class Structure in Eastern Europe: Poland and Her Southern Neighbors*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0887068332.

Hayashi, T. – Fukuda, H. (2007). *Regions in Central and Eastern Europe: Past and Present*. Hokkaido: Hokkaido University. ISBN 9784938637439.

Karl, T. L. – Schmitter, P. C. (1991). What Democracy is . . . and Is Not. *Journal of Democracy*, Vol. 2 (3), ss. 75-88.

Malec, J. (2020). The Commonwealth of Poland-Lithuania at the time of the Noble Democracy – a Polish Anomaly? *Studia z Dziejów Państwa i Prawa*, No. 1, ss. 99-109.

Manikowski, A. (2014). Was the Seventeenth-Century Commonwealth an Anomaly among Other European States? *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, PL ISSN 00298514, ss. 27-39.

Michener, J. A. (1983). *Poland: A Novel*. New York: The Dial Press. ISBN 9780812986709.

Pipes, R. (2004). *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo. ISBN 9788072035595.

Sartori, G. (1993). *Teória demokracie*. Bratislava: Archa. ISBN 8071150495.

Tierney, S. (2012). *Constitutional Referendums: The Theory and Practice of Republican Deliberation*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780199592791.

Wallerstein, I. (2011). *The Modern-World System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*. Berkeley: University of California Press. ISBN 9780520267589.

Woolf, A. (2005). *Systems of Government: Democracy*. Londýn: Evans Brothers Limited. ISBN 9788023753937.

OČAMI MLADÝCH: RUSKO-UKRAJINSKÝ KONFLIKT

THROUGH THE EYES OF THE YOUNG: RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT

Karin PÍSEČNÁ, Júlia SZENTIVÁNYIOVÁ, Alexander TOMÍK

Katedra sociológie Filozofická fakulta Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: Cieľom práce je zistiť ako mladí ľudia vnímajú a reagujú na Ruskú agresiu voči samostatnej a suverénnej Ukrajine. Práca pozostáva z kvalitatívnej sondy založenej na pološtruktúrovaných rozhovoroch. Zamerali sme sa na ekonomické sankcie, ktoré dala západná Európa a Spojené štáty americké Rusku a Bielorusku ako spôsob zastavenia vojny. Taktiež sa venujeme negatívnym postojom, s ktorými sa stretli respondenti vo svojom okolí. V neposlednom rade sa zameriavame na hodnoty a postoje mladých ľudí vo vnímaní Rusko-ukrajinského konfliktu.

Kľúčové slová: sankcie; Ruská federácia; dopad sankcií; negatívne postoje; nenávisťné prejavy; hodnoty; vnímanie politiky; politický dopad; mládež; vnímanie mladých; pozitívne postoje

Abstract: The aim of this work is to find out how young people perceive and react to the Russian aggression towards an independent and sovereign Ukraine. The work is based on three qualitative probes, which consist of semi-structured interviews. We were focusing on the economic sanctions, which were imposed on Russia and Belarus by the Western European countries and United States as a way to end the conflict. We also addressed the negative attitudes, that respondents have encountered in their area. Finally, we focused on the values and attitudes of young people in the context of the Russia-Ukraine conflict.

Keywords: sanctions; Russian Federation; the impact of sanctions; negative attitudes; hate speech; values; policy perception; political impact; youth; perception of young people; positive attitudes

1 Úvod

24. február 2022 sa do novodobej histórie Európy zapísal čiernou škrvnou. Armáda Ruskej federácie v skorých ranných hodinách zahájila celoplošnú inváziu na území Ukrajiny. Týmto aktom

Ruská federácia ukončila takmer osemdesiat rokov trvajúci mier v Európe a zároveň priniesla dôležité spoločenské otázky, ktoré musia byť zodpovedané. Naša kvalitatívna sonda, ktorá nám bola zadaná v rámci predmetu *Verejná mienka a jej výskum*, sa priamo venovala problematikám, ktoré tento konflikt priniesol. Táto práca pozostáva z troch sond, pričom sa navzájom prelínajú a dopĺňajú. V našich kvalitatívnych sondách sme sa zamerali prevažne na mladšiu skupinu slovenskej populácie, ktorá Rusko-ukrajinský konflikt vníma najcitlivejšie. U mladých sme hľadali odpovede na otázky, akými boli napríklad ich prvotné emócie v ráno vypuknutia konfliktu, či akt Ruska v nich vyvoláva pocit ohrozenia demokracie. Taktiež sme sa venovali aj otázkam sankcií. Kvôli krízam, ktoré zažíva naša politická scéna, sme sa rozhodli pozrieť aj na to, ako mladí vnímajú politiku. Keďže vojna so sebou vždy prináša aj propagandu oboch strán, overili sme si aj informačné zdroje, z ktorých naši respondenti čerpali. Zároveň sme si uvedomili, že slovenská spoločnosť môže byť celkom kontroverzná vo vyjadreniach voči utečencom, preto sme sa pýtali našich respondentov aj na to, či sa s nenávisťnými prejavmi v spoločnosti voči obyvateľom Ukrajiny stretli. Koniec koncov sme celé naše bádanie uzavreli tým, že hoci akokoľvek zlá sa táto situácia zdá byť, pri hlbšom skúmaní môžeme nájsť predsa len niečo pozitívne.

Slovo „pozitívne“ sa v kontexte tejto sondy nevyskytuje náhodne, teoretická časť vychádza a bola inšpirovaná dielom holandského mysliteľa Rutgera Bregmana, ktorý vo svojej knihe *Ľudskosť* z roku 2019 hovorí, že krízy, ako napríklad vojnové konflikty neprinášajú z ľudí len to najhoršie, práve naopak, z ľudí prinášajú to najlepšie. Bolo by veľkou škodou v dobe, keď máme vojnu krízu priamo za hranicami našej krajiny, nepokúsiť sa o kvalitatívnu sondu založenú na Bregmanovej teórii. *„Kríza vyniesla na svetlo nie to najhoršie, ale to najlepšie“ (Bregman, 2019, s.12.).*

2 Metodológia

2.1 Základné špecifikácie a výber respondentov

Čo sa týka dĺžky nášho zberu dát, tak ten trval od 23. 03. 2022 do 04. 04. 2022. Ako bolo už v úvode písané, rozhovory, ktoré

budú spomínané v tejto práci boli tvorené 15 respondentmi, ktorí boli rozdelení do troch skupín, pričom v každej sme sa zamerali na inú oblasť. Základnou premennou pri výbere bol vek, nakoľko aj zadanie sa týkalo mladých. Prvá skupina respondentov bola orientovaná na študentov vysokých škôl a žiakov stredných škôl vo vekovej kategórii od 17 do 26 rokov. Cielene sme zvolili širšiu vekovú kategóriu aby sme mohli sledovať, ktorá veková skupina sa viac zaoberá sankciami. Respondenti pozostávali z troch vysokoškolákov a dvoch stredoškolákov. Pochádzali z odlišných krajov od Bratislavského po Banskobystrický, všetci boli občanmi Slovenskej republiky.

To najdôležitejšie pre druhú skupinu bolo pri výbere respondentov ich odbor štúdia alebo profesie, nakoľko nás zaujímali rôzne pohľady a postoje k vojne, ktorá prebieha hneď vedľa nás. Čiže skúmaná vzorka pozostávala z troch študentov, jedného pracujúceho človeka a jedného, ktorý pracuje na plný úväzok a študuje externe. Čo sa týka odborov, tak bola zastúpená sociológia, medicína, právo, ekonómia a manažment a IT.

Pre tretiu skupinu boli zvolení respondenti na základe odborov, ktoré študujú a ich dosiahnutá úroveň vzdelania. Vzorka pozostávala zo študentov odborov sociológia, ekonomika, klasická literatúra a informatika. Štyria z týchto respondentov sú stále študentami a jeden z pomedzi piatich v súčasnosti pôsobí ako IT technik pre spoločnosť IBM.

2.2 Metodológia

Základné špecifikácie, ako napríklad počet respondentov, typ otázok, rozsah rozhovorov, metóda a pod., boli už v našich sondách zadane (Silverman, 2005). V každom prípade naše sondy mali kvalitatívny charakter a metódou skúmania boli primárne osobné stretnutia pozostávajúce z pološtruktúrovaných rozhovorov. Pri niekoľkých respondentoch to však nebolo možné. Z toho dôvodu sme zvolili hovor online formou. Všetky rozhovory boli zaznamenávané na diktafón, pričom každý odpovedajúci s tým súhlasil, ako aj so spísaným záznamom z rozhovoru.

3 Cieľ kvalitatívnych sond

Cieľom prvej skupiny rozhovorov bolo zistiť ako vnímajú mladí ľudia sankcie uvalené na Ruskú federáciu, ktoré sú použité ako pomoc na zastavenie vojny na Ukrajine. Primárnym cieľom výskumu bolo objasniť, ktoré konkrétne kroky študenti vnímajú ako najdôležitejšie, či poznajú rozsah ich účinnosti a popípade dopad na Slovenskú republiku.

Kľúčovými oblasťami druhej skupiny rozhovorov boli prejavy v spoločnosti v spojení s vojnou na Ukrajine a utečencami, v politike v rámci pomoci Ukrajine. Taktiež negatívne prejavy v Rusku voči obyvateľom, ktorí nesúhlasia s vojnou. Jedným z cieľov bolo zistiť, aké povedomie majú mladí ľudia o jednotlivých častiach spoločnosti a či vnímajú aj negatívne postoje, alebo skôr, či sú schopní si ich uvedomiť, vymedziť a pomenovať (Vokounová, 2016).

Cieľom tretej skupiny rozhovorov bolo zamerať sa na postoje a hodnoty mladých v otázke Rusko-ukrajinského konfliktu a na základe ich odpovedí sme sa snažili poukázať na priaznivé a pozitívne vlastnosti v dobe nepriaznivej spoločenskej situácie.

4 Prvotné vnímanie respondentov

Šokujúca ničím nevyprovokovaná agresia zo strany Ruskej federácie u našich respondentov vyvolala emócie, ktoré sa na prvý pohľad môžu zdať ako negatívne, ale v konečnom dôsledku môžu mať interpretačne pozitívny výklad.

„Všetci sme to sledovali asi s takým nemým úžasom a dávkou bezmocnosti.“ (žena, 22 r., ekonómika a manažment)

Vo vyššie uvedenej citácii jedného z našich respondentov si môžeme predstaviť, aký emočný dopad táto prekvapivá agresia Ruska mala. U našich respondentov sa zväčša prejavovali pocity bezmocnosti, frustrácie a strachu a to hlavne z dôvodu, že takýto ozbrojený konflikt už v 21. storočí nikto nečakal. Agresia Ruska v nich vyvolala strach najmä preto, lebo zrazu bola napadnutá demokratická krajina v našej tesnej blízkosti a vojna odohrávajúca sa v nej vyvolávala otázky ohľadom nášho vlastného bezpečia.

Emócie bezmocnosti a frustrácie boli rovnako zapríčinené uvedomením si ich vlastnej malosti v porovnaní s konfliktom. Túžba zabrániť akémukoľvek konfliktu bola márna a javila sa u nich ako frustrujúca, pretože oni sami nemohli podniknúť kroky, ktoré by vojne na Ukrajine zabránili. Negatívne emócie vyvolané krízovou situáciou u našich respondentov však ukazujú aj niečo pozitívne. Ukazujú nám, že emócie v tomto konflikte a celkový prvotný postoj v reakciách svedčí o tom, aké hodnoty sú pre mladých v 21. storočí dôležité.

Čo sa týka prvotného vnímania respondentov, tak pri druhej skupine nás zaujímalo, či si mladí myslia, že sa vzniknutá vojna dala očakávať, alebo to bol pre nich nečakaný šok. Všetci odpovedali, že to bolo istým spôsobom očakávané. Konkrétne vojnu nečakali, ale viacerí tvrdili, že bolo cítiť isté napätie už dlhšiu dobu. Dokonca si jeden respondent myslel, že to nie je reálne, ale že sa jedná o dezinformácie. Dvaja respondenti povedali, že očakávali vojnu po vyhlásení Doneckej a Luhanskej ľudovej republiky. Zaujímavým skonštatovaním vzniknutej vojny boli slová respondenta:

„vojna je zlyhaním diplomacie“ (muž, 22 r., sociológia).

Na záver k prvotným vnemom by sme ešte dodali, že jedna respondentka hovorila o tom, aké je smutné a zároveň hrozné, ako sa ľudia dokážu dnes adaptovať do hocijakej situácie. Prvé dni bolo okolo konfliktu veľký rozruch a o mesiac neskôr si ľudia len prezreli správy, čo im cinkli od Denník-a N.

5 Ohrozenie demokracie ?

„Ohrozenie demokratického systému to je a vždy bolo“ (žena, 22 r., ekonomika a manažment).

Pojem o ohrození demokracie uvedený v citáte vyššie je niečím, čo v spoločnosti rezonuje už dlhšie v rôznych kontextoch demokratického zriadenia. Táto situácia nie je výnimkou. Vo svojej podstate je to jeden z najlepších príkladov pre celkový obraz toho,

čo tento pojem môže predstavovať. Rovnako to bolo vnímané aj našimi respondentami. Jednou z hlavných premenných, ktorá sceľovala tento názor, bolo, že Ukrajina sama spadá pod demokratické zriadenie. Jej napadnutie Ruskom tak vyvolalo logické obavy o ďalšie krajiny žijúce v tomto zriadení.

Ďalšími dôvodmi je aj agresívna rétorika zo strany Ruskej federácie ku ďalším demokratickým krajinám. Vyhrážkami bolo častované aj Slovensko, a to najmä v reakcii na vyhostenie ruských diplomatov z nášho územia. Minister zahraničných vecí Ruskej federácie Lavrov ešte v marci zdvihol varovný prst, ak sa Slovensko rozhodne pomôcť Ukrajine systémom S300. Jedným z ďalších faktorov, ktoré rozhodovali u mladých bolo, ako sme už spomínali, napadnutie demokratickej krajiny. Toto zemetrasenie spôsobene Rusmi malo za následok popretie ľudských práv a hodnôt, prinieslo so sebou straty na civilnom obyvateľstve, popretie medzinárodných práv a napadnutie práva na sebaurčenie krajiny.

Ukrajina sa tak v očiach mladých stala krajinou, ktorá nielenže obhajuje svoju samostatnosť, práva a hodnoty, ale svojím húževnatým odporom proti agresorovi tak naplňuje rolu obrancu zvyšných demokratických krajín. Z geopolitického hľadiska mladí taktiež vnímali Ukrajinu ako poslednú bránu, ktorá bráni Ruskej federácii vstupu do západnej Európy.

„Ukrajina bojuje nie len za svoju demokraciu, ale aj za demokraciu celého západného sveta.“ (r žena, 25 r., sociológia).

6 Ako vidia sankcie mladí

Na prvú otázku, či sa niekedy respondenti stretli so slovom sankcia/e všetci piati odpovedali, že toto slovo už počuli vo svojom živote. Zároveň však povedali, že v súvislosti s Ruskou agresiou to bolo najčastejšie. Najmä v televízií a na sociálnych sieťach. Prvý respondent spomenul, že toto slovo počul na dejepise a občianskej náuke a druhý respondent povedal, že v súvislosti s Nemeckom po druhej svetovej vojne. Ostatní respondenti uviedli, že poznajú slovo sankcia ale neuviedli konkrétne príklady, kde sa s ním stretli. Na druhú otázku, či majú ekonomické sankcie voči

Ruskej federácií význam, štyria z piatich respondentov odpovedali kladne. Respondenti si uvedomujú ich význam a zhodujú sa, že západné krajiny reagovali adekvátne v danej situácii. Je podľa nich vylúčené, aby sa Severoatlantická aliancia (NATO) vojensky zapojila do ozbrojeného konfliktu medzi Ruskou federáciou a Ukrajinou. Slovenská republika a ostatné krajiny Európskej únie podľa respondentov dostatočne pomáhajú Ukrajine vo vojne.

„Sankcie majú veľký význam. Momentálne NATO nemá čo iné robiť ako dávať sankcie. Vojna je veľmi nákladná a keď Rusko nebude môcť obchodovať so západom, dostane ho to na kolená. Rusko ako krajina je úplne rozkradnutá a preto nemá dostatok peňazí.“ (muž, 25 r., marketing, 2022).

V otázke číslo štyri sme sa pýtali respondentov, či sú podľa nich sankcie vhodné a dostatočné. V tejto otázke sa odpovede respondentov líšili, avšak žiaden z nich neodsúdil a priamo nepovedal, že by západ nemal uvažovať sankcie. Prevládal názor, žeby sankcie mohli byť aj tvrdšie.

„Západ mohol dať viac sankcií. Stotožňujem sa aj so Zelenským, ktorý tvrdí, že viac sankcií by pomohlo dostať na kolená Rusko. Západ má ale trochu podľa mňa strach uvaliť väčšie sankcie na Rusko aby ho nevyprovokovalo.“ (muž, 17 r., bilingválne gymnázium)

Respondenti uviedli, že vďaka sankciám svet odsudzuje ruskú agresiu na Ukrajinu a znemožňuje Rusku ďalej pokračovať vo vojne, pretože čoskoro nebude mať finančné zdroje na jej financovanie. Rusko podľa opýtaných stratilo veľa financií tým, že z neho odišli veľké firmy, ako sú napríklad Samsung, Apple, BMW, Facebook a ďalšie (redakcia Denník N, 2022). Firmy buď pozastavili, alebo úplne zastavili svoju činnosť v Rusku pre jeho útok na suverénnu Ukrajinu.

„Každá akcia má svoju reakciu. Budeme mať drahšie potraviny alebo plyn.“ (žena, 21 r., sociológia)

Respondenti najčastejšie odpovedali, že poznajú konkrétne sankcie ohľadom ropy a zemného plynu. Iba dvaja respondenti uviedli aj iné komodity, o ktorých vedeli, že Rusko exportuje do západných krajín. Obaja sú muži a zaujímajú ich autá a automobilový priemysel.

„Z Ruska k nám prichádza hlavne hliník na výrobu napríklad karosérií áut alebo iných komponentov do áut.“ (muž, 25 r., marketingová komunikácia)

Podľa respondentov sankcie budú mať veľký dopad na Slovenskú republiku. Podľa ich slov sa sankcie prejavia, keď Slovensko vyčerpá svoje zásoby v skladoch štátnej hmotnej rezervy. Respondenti uviedli, že podľa nich sa sankcie dotknú hlavne najchudobnejšej vrstvy obyvateľstva, ktorej by štát mal kompenzovať ich straty a finančne im pomôcť. Uviedli, že sankcie pocítia do určitej miery všetky domácnosti, keďže Rusko je výrazným dodávateľom zemného plynu na Slovensko a ostatných krajín Európy.

V druhej skupine sme sa nepýtali priamo respondentov na to, čo si myslia o sankciách a ich dopadoch, ale nejakým prirodzeným spôsobom sa k nim každý vyjadril. Dvaja respondenti povedali, žeby sa sankcie mali sprísniť. Po dodatočnom opýtaní jeden uviedol, žeby sa mala vyvolať revolúciu v Rusku.

Na druhej strane respondentka, ktorá študuje právo tak vysvetlila, že medzinárodné právo nemá nejaké donucovacie prostriedky a všetko je dodržiavané na základe dobrej vôle, čiže to ostáva na sankciách, ktoré by sa podľa nej mali sprísniť. Na rozdiel od predchádzajúceho respondenta rozprávala o tom, že sa momentálne uvažuje o odstihnutí sa od plynu.

Čo sa týka odstihnutia sa od plynu, tak k tomu jeden respondent dodal, že týmto krokom znížime našu slovenskú konkurencieschopnosti. Okrem toho je podľa neho z ekologického hľadiska nesprávne kvôli obrovskej uhlíkovej stope. V tejto otázke skonštatoval, že sankcie sú dobrým nápadom, pretože s nimi Rusko nedokáže viesť vojnu a riadiť štát.

7 Vnímanie politiky očami mladých.

Súčasná vládna koalícia si nie raz svojimi excesmi vyslúžila u mladých mienku skôr humornú ako vážnu. Svojimi politickými prešľapmi v podobe nediplomatických výrokov z úst bývalého premiéra Matoviča, kúpanie sa poslankyne Tabak v prírodnej rezervácii a rovnako časom už smiešne doťahovanie sa Richarda Sulíka s Igorom Matovičom. To všetko dávalo podnet satirickým stránkam ako Zomri obsah na to, aby chápanie slovenskej politiky bolo skôr politicky úsmevne ako politicky vážne.

Krízy, ktoré vznikali vo vnútri vládnej koalície uberali na jej legitímnosti a ponúkali tak zároveň živnú pôdu pre opozičné strany ako Hlas, Smer a Republika na to, aby si zvýšili svoje volebné preferencie. To všetko boli premenné, ktoré vládnu koalíciu mohli potencionálne pochovať pod zem. Vláda Slovenskej republiky zhadzovala šance na dokázanie svojej legitímnosti v podstate sama a v dobe, keď už sa javilo, že sa s ňou mladí nevedia stotožniť bolo potrebné zmeniť ich mienku o tom, že vládna moc v dobe krízy vie zaujať aj správny postoj. Na správnu šancu však musela čakať, až kým neprišlo k nesprávnej spoločenskej situácii.

Naši respondenti kladne ohodnotili postoj, ktorý zaujala Slovenská vláda v prvých dňoch ruskej invázie na Ukrajinu a vysoko ocenila snahy diplomatov a ministrov v bodoch, ktoré sa jasne stretávajú s ostatnými demokratickými krajinami. Respondenti v tejto problematike odsúdili Ruskú agresiu a ocenili zároveň fakt, že vládna koalícia koná rovnako ako oni. Podľa nich to bolo postavenia sa za správny názor. Dôkaz o kritickom myslení však treba nájsť v kontexte, že mladým nechýbala ani kritická stránka v hodnotení vecí, ktoré mohli byť vládou Slovenskej republiky zvládnuté aj lepšie. Jednalo sa hlavne o body v reakcii s uzavretím vzdušného priestoru pre ruské lietadlá a pomoc na hraniciach. V kontexte negatívnych vplyvov vojny sa takmer vždy dá nájsť niečo pozitívne. Sú to predovšetkým krízové situácie, ktoré z ľudských bytostí prinášajú tie najlepšie možné charakteristiky. Prvou bolo vyjadrenie ľudskej solidarity s Ukrajinou. Ďalším pozitívnym bodom je, že rovnaké hodnoty s vládou zdieľa aj určitá časť mladej generácie. Tá svojimi výrokmí odhalila zmýšľanie hodné demokraticky vzdelanej krajiny,

ktorá odsudzuje násilie páchané na Ukrajinskom území.

Čo sa týka vnímania politiky mladými, tak vznikli nám dve skupiny. Jedna, ktorá zastávala názor, že je to už takou povinnosťou sledovať politickú situáciu. Druhá tvrdí, že v dnešnej dobe to nie je možné nesledovať.

Okrem toho sme sa pýtali respondentov aj na to, či videli nejaké negatívne postoje pri našich politikoch voči poskytnutej pomoci Ukrajine. Viacerí skonštatovali, že Slovensko má dobrú úroveň pomoci a zatiaľ to vláda, teda tie kroky ktoré vykonáva, zvláda veľmi obstojne.

Čo sa politických negatívnych prejavov týka, tak traja dokonca vymenovali tie isté opozičné strany a predstaviteľov tých strán, ktorí majú najčastejšie, miestami ako jediní, nesúhlasne a negatívne prejavy. K týmto osobám a ich aktivitám zazneli zarážajúco podobné odpovede, ako napríklad, že odcudzujú vojnu, ale nie agresora, že sú proruskí a ich vyjadrenia o pomoci, vlastne nepomoci sú čisto populistické. Respondent č.4 dal k nesúhlasu s vojenskou pomocou krásny popis.

„[...] nemáme posilať zbrane na Ukrajinu, čo je v zásade blbosť, podľa mňa, lebo keď oni potrebujú bojovať, tak im tam nebudeme posilať vreckovky, žeby mohli potom nad tým plakať.“ (muž, 24 r., ekonómia a manažment).

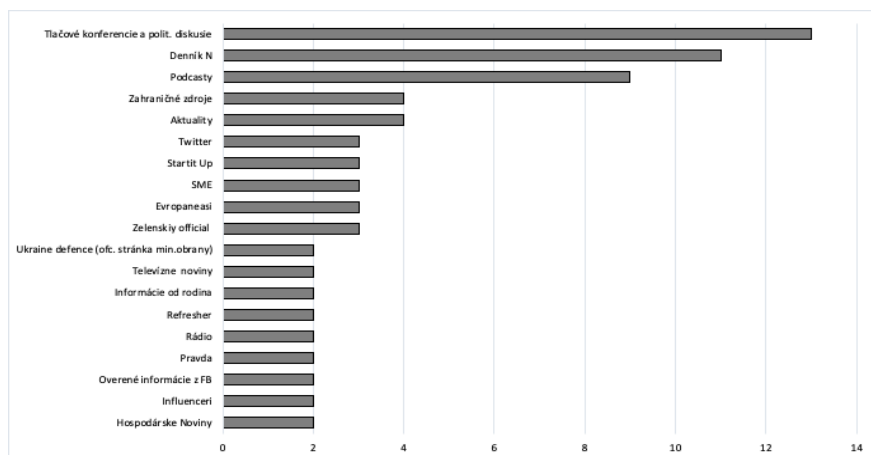
Verejnosť má istý strach z toho, žeby celá pomoc mohla byť ohrozením. Tento strach však pramení od predstaviteľov strán. Respondentka č.3 taktiež skonštatovala, že

„práve spomínané vyjadrenia opozičných politikov v ľuďoch podnecujú tieto pocity strachu“ (žena, 22 r., právo).).

8 Informačné zdroje

V našich kvalitatívnych sondách sme sa respondentov pýtali na zdroje, z ktorých čerpajú informácie ohľadom vojny na Ukrajine. Zistili sme, že sledujú najmä overené zdroje. Žiaden respondent

neuviedol dezinformačný zdroj. Môžeme konštatovať, že v odpovediach respondentov sa vyskytli aj zahraničné zdroje, ako napríklad BBC. Najčastejšie uvádzali, že sledujú tlačové konferencie politikov a politické diskusie na internete alebo v televízií. Na druhom mieste respondenti uviedli Denník N, konkrétne aplikáciu Minúta po minúte, na ktorej majú nastavené upozornenia. Aplikácia ich upozorňuje na aktuálne dianie. Na treťom mieste sa nachádzajú podcasty, ktoré počúvajú pri ceste do školy alebo do práce.

9 Negatívne postoje alebo 50 odtieňov negativity

Vnasledujúcej tabuľke tabuľke môžete sledovať zosumarizovanie odpovedí našich respondentov na otázky, či sa stretli s negatívnymi postojmi osobne alebo aj online.

V oboch prípadoch môžeme vidieť, že väčšina opýtaných sa stretla s nenávisťnými prejavmi voči utečencom. Vo väčšej miere inej národnosti ako ukrajinskej. Miesta, na ktorých sa dostali do kontaktu s takýmto správaním, boli rôzne. Vo vlaku, na stanici, jeden respondent dokonca v kruhu svojich blízkych známych. Dvaja respondenti, ktorí sa nestretli s takýmto prejavmi, majú pre to svoje vysvetlenie. Respondent č.4 hovoril o podobnosti ukrajinskej kultúry a našej východniarskej. Respondent č.5 povedal, že nenávisť je len predpokladom, ku ktorému dôjde stále pri nejakých utečencoch.

	RESPONDENT č.1	RESPONDENT č.2	RESPONDENT č.3	RESPONDENT č.4	RESPONDENT č.5
<u>Zažil/a prejavy negatívnych postojov osobne</u>	áno	áno	áno	nie	nie
<u>Zažil/a prejavy negatívnych postojov online</u>	áno	áno	áno	áno	áno

Čo sa týka nenávisťných prejavov na sociálnych sieťach, rozhodla som sa uviesť niektoré konkrétne odpovede respondentov do tabuľky z dôvodu opakovania a prehľadnosti (Príklady s rovnakým obsahom som dávala do spoločnej zložky).

RESPONDENTI	RESPONDENT č.1	RESPONDENT č.2	RESPONDENT č.3	RESPONDENT č.4	RESPONDENT č.5
KONKRÉTNE PRÍKLADY					
<u>Peniaze</u> : dostanú všetko zadarmo a my nič	X	x	x	x	
<u>Pomoc</u> : kto pomôže nám?	X			x	x
<u>Rasizmus</u> : nevedeli sme, že Ukrajinci sú čierni		x	x		

Na základe odpovedí, s ktorými sa respondenti stretli na internete, môžeme vyhodnotiť, že každý videl alebo čítal minimálne jeden druh negatívnych/nenávisťných prejavov. Pri takom malom počte odpovedajúcich je počet prípadov príliš veľký. Keby som brala mojich respondentov ako reprezentatívnu vzorku, ktorá predstavuje všetkých mladých, tak by som mohla povedať, že každý mladý človek sa na internete stretol s nesúhlasným/negatívnym prejavom. Čo je dôležité zdôrazniť, tak je to fakt, že ide o internet

a nie reálny, osobný a fyzický svet. Teda môžeme tvrdiť, že ľudia si dovoľia prejaviť svoju nenávisť a agresiu skôr vtedy, keď ich nikto nevidí a nemá na nich dosah.

Avšak je potrebné spomenúť aj respondenta č.5. . Ten ako jediný povedal, že sa nestretol s negatívnymi prejavmi, nakoľko nesleduje stránky a ľudí, ktorí by podporovali tie nenávistné. Avšak vzápätí dodal

„Ale môžem povedať, že z príspevkov politikov to nie sú priamo nenávistné prejavy, skôr je to obrátené na stránku „a čo my Slováci, prečo sa na nás zabudlo“. Čím vlastne podnecujú nenávisť a všelijaké názory u ostatných občanov.“ (muž, 25 r., IT špecialista).

10 Záver

Aj keď respondenti nevedeli viac príkladov ohľadom sankcií, hodnotili ich kladne. Myslia si, že sankcie sú účinné a môžu spomaliť ruskú agresiu. Dôverujú politikom, že ich kroky sú správne v tomto ohľade. Vedia, že ozbrojený konflikt medzi Severoatlantickou alianciou a Ruskom neprichádza do úvahy. Vnímajú, že vojna je drahá a ak Rusko nebude mať peniaze, tak poľaví zo svojej agresie a bude ekonomicky vyčerpané. Zo sondy nevyplýva, že staršia generácia sa viac zaoberá ekonomickými sankciami ako mladšia generácia. Prekvapivo, mladší respondenti sa o vojnu na Ukrajine zaujímajú a vnímajú tiež tému sankcií. Chápu jej a uvedomujú si aj dôsledky sankcií na Slovensko.

Na základe druhej skupiny respondentov môžeme predpokladať, že minimálne istej časti mladých ľudí záleží na dianí vo svete. Sú dobre informovaní a vedia si stanoviť aj stranu, s ktorou súhlasia a argumentovať svoje presvedčenia. To, že sa pozerajú na danú problematiku z viacerých hľadísk nielen z toho osobného, v zmysle, čo to pre nich znamená, ale aj čo to znamená pre spoločnosť ako takú, krajinu, ekonomiku, prírodu a podobne, len dokazuje ich všeobecný prehľad.

Stret s negatívnymi alebo nenávistnými prejavmi je takmer 100%, čo len odzrkadľuje správanie a charakteristiku našej krajiny. Myslíme si, že by sme nemali zanevrieť a pokúsili sa to napraviť

a dokázať ľuďom, ktorí šíria negativitu a agresiu, že to nie je riešením a vieme byť aj lepší ľudia s otvorenými mysľami a bez výhovoriek a ospravedlnení, že sú to len stereotypy.

Pri hlbšom skúmaní môžeme vypozerovať, že odpovede našich respondentov ponúkajú možnosť pozitívne vnímať niektoré aspekty dnešnej situácie. Ich emócie v skrytom význame poukázali na to, v akej spoločnosti chcú žiť a uvedomujú si demokratické hodnoty, ktoré reprezentujú jav zvaný ako ľudskosť. Respondenti sú si vedomí, že každý politický konflikt sa dá riešiť aj metódami, ktoré nepočítajú s ohrozením civilného obyvateľstva. Akt Ruska chápu ako možné ohrozenie demokracie a odpor Ukrajiny ako bránenie demokratických hodnôt. U respondentov taktiež pozitívne obstálo aj sledovanie a chápanie politiky. Kladne ohodnotili postoj krízami strápenej slovenskej vlády a vyjadrili, že sa stotožňujú s prejavmi podpory voči Ukrajine a rovnako zdieľali aj solidaritu. Respondenti preukázali, že im nechýba ani kritické myslenie, ale vyjadrili, že niektoré kroky mohla vláda zvládnuť aj lepšie. V závere tak môžeme konštatovať, že v nepriaznivej dobe negativity, môžeme nájsť niečo pozitívne.

„Keď príde kríza, keď padajú bomby alebo stúpajú záplavy, my ľudia sa stávame tými najlepšími“ (Bregman, 2019).

Literatúra

Bregman, R. (2019). Ľudskosť, Optimistická história človeka. Bratislava: N Press, 2020.

Denník N. (2022). Desiatky firiem už v Rusku prerušili výrobu alebo z krajiny odchádzajú. Pozrite si ich zoznam. [online] Dostupné na <https://e.dennikn.sk/2748985/desiatky-firiem-uz-v-rusku-prerusili-vyrobu-alebo-z-krajiny-odchadzaju-pozrite-si-ich-zoznam/>.

Pataj, R. (2022). Vývoj bojov na Ukrajine – Denník N. [online] Denník N. Dostupné na: <https://dennikn.sk/tema/vyvoj-vojny-na-ukrajine/>

Removčíková, L. (2022). Prehľad prijatých reštrikcií voči Rusku: sankcie uvalila EÚ a ďalšie krajiny, reagovali aj firmy. [online] Podnikajte.sk.

Dostupné na: <https://www.podnikajte.sk/zahranicny-obchod/sankcie-rusko-zoznam-restrikcii>.

Vokounová, D. (2016). Rebríček hodnôt mladých ľudí a ich postoje k prisťahovalectvu. *Marketing Science & Inspirations*, 11, 4.

POSTOJ MLADÝCH MUŽOV K VOJENSKEJ, DOBROVOĽNÍCKEJ, HUMANITÁRNEJ POMOCI UKRAJINE A UKRAJINCOM V KONTEXTE RUSKO-UKRAJINSKEJ VOJNY

ATTITUDES OF YOUNG MEN IN RELATION TO MILITARY, VOLUNTEER, HUMANITARIAN AID TO UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Mykhailo ERDELI

Katedra sociológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
mykhailo.erdeli@tvu.sk

Abstrakt: Súčasná aktívna fáza rusko-ukrajinskej vojny vyvolala mnohostrannú reakciu svetového spoločenstva. Táto reakcia sa prejavuje okrem iného v poskytovaní vojenskej pomoci Ukrajine ako štátu a dobrovoľníckej a humanitárnej pomoci ukrajinským občanom ako ľuďom, ktorí počas konfliktu trpia. Tento príspevok, založený na kvalitatívnej sonde, realizovanej prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov, si kladie za cieľ študovať názory niekoľkých mladých mužov na problém pomoci Ukrajine a Ukrajincom. Osobitnú pozornosť v ňom venujeme osobnej účasti ľudí, s ktorými sme robili rozhovory. Pokúšame sa vysvetliť dôvody, ktoré môžu ovplyvniť rozhodnutie podieľať sa na pomoci.

Kľúčové slová: Ukrajina; pomoc; vojna; účasť; muži.

Abstract: The current active phase of the Russo-Ukrainian War has provoked a multilateral reaction from the world community. This response is reflected, inter alia, in the provision of military assistance to Ukraine as a state, as well as of volunteer and humanitarian assistance to ukrainian citizens as people who have suffered during the conflict. This article, based on qualitative research, aims to study the views of several young men on the problem of helping Ukraine and Ukrainians. Special attention is paid to the personal participation of the individuals who were interviewed during the study. The study attempts at explaining the reasons that may influence their decision to participate in the aid.

Keywords: Ukraine; aid; war; participation; men.

1 Úvod

Cieľom výskumu bolo po prvé zhodnotiť úroveň informovanosti respondentov o súčasnej situácii v súvislosti s pomocou Ukrajine a občanom Ukrajiny. Očakávali sme, že v tomto ohľade budú rozdiely medzi respondentmi-občanmi Slovenska a respondentmi-občanmi Ukrajiny. Po druhé, spoznať postoje respondentov k otázke uzavretia vzdušného priestoru nad Ukrajinou. Po tretie, určiť mieru účasti respondentov na dobrovoľníckej činnosti a posielaní humanitárnej pomoci ukrajinským utečencom alebo ukrajinským občanom na území Ukrajiny. Posledným cieľom bolo pochopiť možné dôvody vysokej alebo nízkej účasti respondenta na charitatívnych aktivitách.

Predpokladal som, že dôležitým faktorom, ktorý by mohol ovplyvniť aktívnu participáciu respondenta, bude politicko-kultúrna identifikácia. Keď sa človek spája s určitou krajinou, môže ísť nielen o rešpekte a lojalite, ale aj s aktívnym konaním. Významná časť Američanov myslí, že patriotizmus vyžaduje aktívnu činnosť, napríklad pre niektorých to môže znamenať verejnú službu, dobrovoľníctvo, pre iných, nákup tovarov vyrobených v USA (Hatemi et al., 2019, s. 2-3). Nacionalizmus ako fenomén spojený s identifikáciou osoby s určitou národnostnou skupinou má potenciál byť zdrojom mobilizácie. Nacionalizmus miestnej inteligencie viedol v 20. Storočí v koloniálnych krajinách k rozvoju požiadaviek na kultúrnu sebestačnosť v minulosti utláčaných kultúr (Fukuyama, 2019, s. 68). Národná identita môže presadzovať politický aktivizmus, ide aj o jeho deštruktívnu formu – extrémizmus (Fukuyama, 2019, s. 73). Ďalší faktor ktorí som vnímal ako dôležitý voči participácie jednotlivca je náboženstvo. Na makrosociologickej úrovni môže byť náboženstvo hnacou silou konfliktu medzi veľkými kultúrnymi skupinami, aktivujúc jednotlivcov ku konsolidácii spôsobenej antagonizmom voči vonkajšej skupine. Napríklad prave náboženstvo hrá dôležitú úlohu v rozporoch a konfliktach medzi západnou kultúrou a kultúrou islamského sveta (Huntington, 2001, s. 248-259). Ale náboženstvo môže mať aj pozitívny potenciál. Mobilizáciou fantázie môže človeka hlboko ovplyvniť a viesť k stieraniu rozdielov

medzi ľuďmi, čiže náboženstvo môže byť zdrojom tolerance a vyrovnanosti (Beck, 2018, s. 59).

2 Metódy

Výskumnú vzorku tvorilo 5 osôb. Výber respondentov možno definovať ako zámerný výber na základe dostupnosti. Išlo o mužov mladej vekovej kategórie – vek respondentov sa pohybuje od 18 do 22 rokov. Vzhľadom na vnímaný vplyv faktora občianstva boli vybraní respondenti rôznych národností. Dvaja respondenti sú občania Slovenska. Traja respondenti sú občania Ukrajiny. Všetky otázky boli rozdelené do 4 blokov. Prvý súbor otázok sa týkal vojenskej pomoci Ukrajine. Druhý blok sa týkal účasti na dobrovoľníckej pomoci. Tretí blok sa týkal účasti na humanitárnej pomoci. Štvrtý blok sa týkal sociodemografických údajov respondenta. Analýza získaných odpovedí bola realizovaná priamym pozorovaním textu, porovnávaním odpovedí respondentov na jednotlivé bloky otázok.

3 Výsledky štúdie

Interpretácie údajov získaných počas štúdie sú rozdelené do dvoch častí. Prvá časť s názvom «Vojenská pomoc» je venovaná zhodnoteniu názorov respondentov na vojenskú pomoc zo Západu Ukrajine. V druhej časti s názvom «Dobrovoľníctvo a humanitárna pomoc» skúmam postoje a participáciu respondentov vo vzťahu k dobrovoľníckej činnosti a posielaniu humanitárnej pomoci.

4 Vojenská pomoc

Možno konštatovať, že všetci respondenti majú aspoň minimálnu predstavu o vojenskej pomoci Západu Ukrajine. Rozdiely medzi respondentmi v kvantitatívnych charakteristikách odpovedí sú nevýznamné. Každý z nich evidentne sledoval v minulosti alebo stále sleduje túto tému. Väčšina respondentov odpovedala na túto otázku skôr stručne. Väčšina spomínala predovšetkým dodávky zbraňových systémov a munície.

Je dôležité si všimnúť používanie názvov špeciálnych typov zbraní. Vyskytujú sa u troch z piatich respondentov. Dvaja

navyše uvádzajú rovnaké typy zbraní: raketový systém «Javelin» a bezpilotné lietadlo «Bayraktar», pričom obaja sú občanmi Ukrajiny. Tretí respondent uvádza raketový systém «Stinger», raketový systém «S-300» a riadenú strelu «NLAW» a je občan Slovenska. Zdá sa, že rozhodujúcim faktorom tu je umiestnenie človeka v určitom informačnom priestore. Čo sa týka Ukrajincov, jeden z nich je na území Ukrajiny, to znamená, že má priame predpoklady byť pod vplyvom ukrajinskej informačnej agendy. Druhý, hoci je v zahraničí (na zárobkoch – charakter jeho pobytu v cudzom štáte je prechodný), sa vzhľadom na svoj nízky vek – 18 rokov – v zahraničí dlhodobo nezdržiava, preto sa dá predpokladať, že si stále ponecháva kontakty s ukrajinskými informačnými zdrojmi, teda názov «Javelin» a «Bayraktar» hrajú v povedomí týchto Ukrajincov významnú úlohu, stali sa symbolmi vojenskej podpory Západu ako takej. Slovenský občan zasa spomína okrem iného protiraketový systém S-300, o ktorého vyslaní na Ukrajinu sa v slovenskom prostredí aktívne hovorilo (podľa slov samotného respondenta).

Pokiaľ ide o názory na možné zvýšenie vojenskej pomoci, prevláda názor, že pomoc by sa mala zvýšiť alebo aspoň pokračovať v rovnakom duchu. Všetci respondenti, občania Ukrajiny, sa domnievajú, že vojenská pomoc v súčasnosti nie je dostatočná. Je príznačné, že tento postoj je pevný, berú ho ako samozrejmosť, hoci uvádzajú isté obavy, že by sa konflikt mohol prehĺbiť a zhoršiť. Napriek obavám majú silné presvedčenie, že západné krajiny majú povinnosť zvýšiť úroveň vojenskej podpory. Respondent číslo 2 hovorí: «Rozsah konfliktu je príliš veľký a pomoc Ukrajine je zodpovednosťou civilizovaného sveta». Čo sa týka občanov Slovenska, názory tu nie sú až také kategorické. Jeden je za zvýšenie objemu vojenskej pomoci, ale z toho dôvodu, aby nedošlo k eskalácii. Ďalší sa domnieva, že dodávky by sa nemali zvyšovať, aby sa situácia neeskalovala. Odpovede tohto respondenta (5) svedčia o jeho veľmi výraznej opatrnosti v porovnaní s ostatnými respondentmi. Vymenúva rôzne riziká ohrozujúcich situácií spojených s vyzbrojovaním Ukrajiny. Uvádza potenciálnu hrozbu zneužitia Ukrajinou zbraní na invazívne účely.

Hovorí, že «...je nutné vyzbrojovať, ale do určitej miery ... akonáhle by Ukrajina už robila nejaký náznak ofenzívy, ktorý by prekračoval jej štátne hranice, tak ... by som zastavil akúkoľvek podporu». Vo všeobecnosti sa slovenskí respondenti vyznačujú dôrazom na riziko rozšírenia a prehĺbenia konfliktu, ktorému sa treba vyhybať.

Otázka vojenskej pomoci úzko súvisí s problémom uzavretia vzdušného priestoru nad územím Ukrajiny. V tomto smere sa názory respondentov rozchádzajú. Dvaja z nich, piatich, občania Ukrajiny, kategoricky podporujú takúto iniciatívu, dokonca si uvedomujú možné riziko rozšírenia vojny. Zvyšok opýtaných je k takejto iniciatíve skeptický. Jeden z týchto skeptikov takúto akciu absolútne nepodporuje, ďalší dvaja sú menej kategorickí, no uvedomujú si, že po takejto akcii môžu nasledovať veľmi nebezpečné udalosti. Zdá sa, že dôležitým faktorom ovplyvňujúcim odpovede na tento problém je občiansky sentiment. Ukrajinci vážnejšie a silnejšie vnímajú hrozbu bombových útokov, pre nich to je živé, reálne nebezpečenstvo, ktorého sa treba zbaviť. Jeden z respondentov, ktorí podporujú uzavretie neba, uvádza ako hlavný dôvod potrebu zastaviť zabíjanie civilistov, čo je pochopiteľná túžba. Ďalší verí, že takáto akcia by bola lepšia pre všetkých. Zaujímavá je preto skepsa ukrajinského respondenta, ktorý nepodporuje uzatvorenie neba, pričom priamo hovorí, že si objektívne uvedomuje nemožnosť takéhoto vývoja udalostí. Pripomína však, že takéto konanie je nevyhnutné z čisto etického hľadiska. Skepticizmus tohto respondenta, názory ktorého sa odlišujú od ostatných ukrajinských respondentov, možno vysvetliť tým, že je dlhodobo v zahraničí, momentálne študuje na Slovensku. Zdá sa, že situáciu hodnotí adekvátnejšie, chladnejšie, s odstupom. Treba spomenúť, že ako jediný z piatich respondentov získal vyššie vzdelanie.

V slovách niektorých respondentov možno nájsť idealistické predstavy o momentálnom konflikte. Ide predovšetkým o respondenta číslo päť, ktorý je slovenskej národnosti. Vojna je pre neho fenoménom neprijateľným pre moderný svet. Zažíva akúsi kognitívnu disonanciu z toho, že jeho predstavy o modernom svete sa nezhodujú s realitou. Hovorí: «... V 21. storočí by sme už

nemali zasahovať do nejakých politických rozhodnutí a politických aktivít vojnou; vojna vzniká vtedy, keď zlyháva diplomacia». Na inom mieste: «... V 21. storočí už vojna nie môže byť metódou, ako riešiť konflikt...». Ďalším prípadom je respondent číslo 4, aktívny Ukrajinec, ktorý sa označuje za patriota, plne presvedčeného o víťazstve Ukrajiny. Hovorí: «... Verím nášmu prezidentovi a našej armáde, teritoriálnej obrane a tiež tomu... že my to zvládneme». Je zrejmé, že takéto myslenie je idealistické, keď vezmeme do úvahy ďalšie, nacionalistické vyjadrenia respondenta. Na rozdiel od respondenta číslo 5 je však jeho idealizmus, ktorý takmer hraničí s fanatizmom, hnacou silou mobilizácie aktivít tohto človeka, jeho účasti na pomoci Ukrajine a ukrajinským občanom. Samozrejme, idealizmus je skôr negatívnym javom ako pozitívnym, ak sa vzdialime od kontextu extrémnej krízy, ktorou je otvorená vojna. Na makrosociologickej úrovni môže byť idealizmus škodlivý. Napríklad v politickej sfére môžu idealistické predstavy, ktoré sa veľmi líšia od reality, spôsobiť ohrozenie demokratickej politiky. Idealisti, ktorí chcú rýchlo dosiahnuť zamýšľanú utópiu, môžu podporovať porušovanie práv jednotlivca a princípov demokratického rozhodovania. Demokratický proces však vedie ku kompromisnému riešeniu. V dôsledku toho nie sú úspešní aktivisti, ktorí zastávajú príliš idealistické názory, keď sa snažia realizovať svoje predstavy o fungovaní spoločnosti (Krištof, 2021, s. 111). Škodlivosť idealizmu sa prejavuje aj na individuálnej úrovni. Nenaplnené očakávania môžu viesť k osobnej frustrácii.

5 Dobrovoľnícka a humanitárna pomoc

Účasť na dobrovoľníckych aktivitách zaznamenala väčšina respondentov. Myslím si, že v tejto súvislosti stojí za to rozlišovať medzi aktívnou a pasívnou dobrovoľníckou prácou. Aktívni boli v tomto smere dvaja respondenti. Jeden organizoval prácu dobrovoľníckeho centra vo svojej lokalite a druhý pomáhal nakladať (bezplatne) humanitárnu pomoc. Ďalší dvaja sa zúčastnili protestov. Toto je určite dôležitá činnosť, ale možno ju definovať ako pasívnu, pretože takéto činy majú skôr symbolický a nepriamy účinok ako materiálny a priamy dosah. Protestujúci sú občania

Slovenska. Čiže jedným z mnohých spôsobov, ako možno Ukrajine pomôcť, podporiť ju, je konkrétne pre slovenskú mládež účasť na solidárnych akciách. Pokiaľ ide o respondenta, ktorý sa nezúčastnil žiadnych dobrovoľníckych aktivít, dôvodom bola skutočnosť, že pracuje na území cudzej krajiny. Ale ďalší ukrajinský respondent, ktorý sa zúčastnil dobrovoľníckych aktivít, je tiež mimo hraníc Ukrajiny a pracuje na čiastočný úväzok. Jedným z dôležitých faktorov v týchto dvoch prípadoch je sociálny status spojený s pobytom na územiach s určitými charakteristikami. Respondent 2 je študent na Slovensku. Samozrejme, univerzity, ktoré sú dostupné a atraktívne pre cudzincov, sa nachádzajú vo väčších mestách Slovenska. V nich sú aj predpoklady pre rozmiestnenie veľkých dobrovoľníckych centier, čo znamená dobré podmienky pre participáciu na dobrovoľníckych aktivitách. Respondent 1, ktorý má technické vzdelanie, je zamestnaný na zárobkoch. S najväčšou pravdepodobnosťou to treba chápať ako prácu v továrňach alebo manufaktúrach. Takéto podniky sa veľmi často nachádzajú na okraji veľkých miest alebo v malých mestách na periférii.

Účasť na dobrovoľníckych aktivitách má určitú súvislosť s posielaním humanitárnej pomoci. Humanitárnu pomoc poslali aj dvaja respondenti, ktorí sa zapojili do dobrovoľníckych aktivít. Ďalší dvaja respondenti, ktorí sa do aktívneho dobrovoľníctva nezapojili, však humanitárnu pomoc neposlali. Piaty respondent, ktorý sa aktívneho dobrovoľníctva nezúčastnil, poslal dve lekárničky, ale z toho dôvodu, že ich nepotreboval.

Jednou z ústredných úloh výskumu bolo pochopiť dôvody konania, resp. nekonania respondentov, napríklad prečo neposlali humanitárnu pomoc. Všetci traja respondenti, ktorí ju neposlali, uviedli, že hlavným dôvodom boli problémy s finančnou situáciou. Samozrejme, tento dôvod je skutočný a má obrovský vplyv na úroveň účasti. Treba si však všímať subjektívne vnímanie chudoby. Jeden z týchto respondentov je študent, čo už naznačuje, že nie je v extrémnej chudobe. Ale dôležitejšie je, že nepracuje, teda samostatne nezarába. Druhý je tiež študent, pričom zároveň pracuje. Na druhej strane máme respondenta 2, ktorý je tiež študentom a pracuje na čiastočný úväzok, ale jeho miera účasti je

vyššia. Finančnú situáciu teda nemožno považovať za absolútny faktor.

Myslím si, že jeden z tlakov možno označiť ako nacionalistický sentiment. Súvisí to s úzkym spojením človeka s jeho nacionálnou (nie etnickou) príslušnosťou. Aký silný vplyv môže mať, je vidieť na príklade respondenta 4. Miera jeho účasti je najvyššia, čo je samozrejme ovplyvnené jeho priamou prítomnosťou na území Ukrajiny. Okrem toho hovorí, že je patriot, miluje svoju krajinu, váži si prezidenta Ukrajiny. Dôvod svojho konania nazýva solidaritou s ukrajinským ľudom, a vedie ho túžba ochrániť svoju krajinu pred útočníkom, aby zostala slobodná. Aj keď odložíme subjektívne vnímanie respondenta seba samého ako patriota, jeho myslenie a správanie v čase uskutočňovania sondy možno charakterizovať ako patriotické, ak aplikujeme kritériá západnej spoločnosti získané pri štúdiu amerických názorov na patriotizmus (Hatemi et al., 2019, s. 1-2). Napriek tomu bolo rozhodnuté definovať sentiment, ktorý týmto človekom hýbe nie ako patrioticky, ale ako nacionalistický z niekoľkých dôvodov. Po prvé, respondentovi je blízka ideológia nacionalizmu v širšom zmysle slova. Používa sa tu pojem nacionalizmus podľa definície Ernesta Gellnera (1991, s. 23-24). Respondent si uvedomuje, že jednou z hlavných hrozieb, ktoré vojna so sebou prináša, je rozsiahla anexia jeho rodnej krajiny. Táto anexia podľa neho ohrozuje slobodu Ukrajincov. Hoci to sám respondent presne nevyjadril, myslím, že mal na mysli práve politickú slobodu. To znamená, že existuje túžba toho, aby určitá kultúrna komunita, ku ktorej sa človek pripisuje, sa zhodovala s politickou jednotkou. Po druhé, v jeho odpovediach nachádzame tieto výrazy: «... nech žije Stepan Bandera...», a v inom meste: «... sme veľmi, veľmi silný národ, sme silnejší, sme silnejší duchom...». To sú znaky, že v prípade s týmto respondentom nejde len o «lásku k domovine».

Treba dodať, že kultúrna komunita, ku ktorej sa tento respondent hlási, nie je len etnická, ale aj nadetnická, politická skupina. Pri získavaní sociodemografických informácií o respondentoch sa delila hranica medzi vlastníctvom občianstva určitého štátu a etnickým pôvodom. U troch respondentov tieto údaje medzi

sebou úzko súviseli. Dvaja respondenti mali určité rozdiely. Jeden z nich, občan Ukrajiny, sa vyznačoval ako Rusín. Ďalší, tiež občan Ukrajiny, odpovedal na otázku o národnosti: «Ukrajinec a potom Zakarpacec.». Pod «Zakarpatec» treba rozumieť niekoho, kto žije v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Táto moderná administratívna jednotka je územím prítomnosti rusínskej etnickej identity. Odpoveď tohto respondenta možno považovať za ozvenu, reducent rusínskej etnickej identifikácie. Na jeho odpovedi je zaujímavé, že sa najprv nazýva Ukrajinec a potom k tejto definícii pridáva aj nejakú lokálnu sebaidentifikáciu. To naznačuje, že „ukrajinec“ v jeho odpovedi označuje nadetnickú, politickú identifikáciu. Dôležité je, že títo dvaja respondenti, ktorých občianstvo nie úplne koreluje s etnickým sebaurčením, sú z hľadiska dobrovoľníckej a humanitárnej pomoci najaktívnejší. To znamená, že politická, nadetnická identifikácia je po prvé prítomná v tej či onej forme na Ukrajine a po druhé, má potenciál konsolidovať etnické skupiny na riešenie spoločných problémov.

U všetkých respondentov sme zisťovali ich vzťah k viere. Je dôležité poznamenať, že dvaja respondenti, občania Slovenska, odpovedali na túto otázku rovnako – „bez vyznania“. Respondent 4 sa označil za kresťana, ale dodal, že náboženská príslušnosť by nemala ľudí rozdeľovať. Zdá sa mi, že náboženstvo je pre neho predovšetkým súčasťou nacionálnej identity. Aj keď uňho môže byť náboženské cítenie, je slabšie alebo dokonca je len súčasťou nacionalistického cítenia. Opačná situácia je u respondenta 2, ktorý sa tiež aktívne zapája do pomoci. Vôbec nemá nacionalistické vyjadrenia. Na otázku o vierovyznaní sa označil za agnostika. Ako dôvod svojho konania uviedol pocit viny, pretože nepomohol dostatočne (uviedol tiež, že Európa je vinná pred Ukrajinou, pretože dovolila konflikt v dôsledku svojej politiky appeasementu voči agresorovi) a pociťuje povinnosť pomôcť. Dôležitú úlohu v jeho predstavách zohrávajú pojmy povinnosti, viny, hanby a pomoci tým, ktorí to potrebujú. V jeho myslení sú prvky náboženského myslenia, a názory Milтона Yingera (1970) na náboženstvo môžu tieto úvahy posilniť. Podľa tohto autora má kvalita religiozity dve zložky: prvou je uznanie bolesti, zla a utrpenia človekom ako skutočných

javov a druhou sú praktiky a presvedčenia, ktoré vyjadrujú vieru v to, že človeka možno zachrániť pred týmito javmi (Yinger, 1970, s. 7). Pri analýze vnímania tohto respondenta je zrejmé, že si plne uvedomuje prítomnosť javov, ktoré respondent definuje ako zlé. V našom prípade ide o smrť a utrpenie Ukrajincov počas súčasného vojenského konfliktu. Je presvedčený, že túto situáciu obetí možno zmeniť k lepšiemu. V opačnom prípade by sa nepodieľal tak aktívne na pomoci. Tieto presvedčenia sa vyjadrujú v určitých praktikách, činoch spáchaných respondentom – posielanie peňazí na humanitárnu pomoc armáde, pomoc pri práci dobrovoľníckeho centra. Aj keď sa človek nepovažuje za člena určitej náboženskej skupiny, stále sa môže pripojiť k skupinám, aby posilnil a realizoval spoločné presvedčenie (Yinger, 1970, s. 11). Respondent povedal: «Uvedomoval som si potrebu prispieť k spoločnej veci». V tomto prípade skutočnosť, že sa respondent považuje za agnostika, nie je indikátorom klamstva alebo nedostatku logickej postupnosti myslení. Rozdiel medzi tým, že v názoroch človeka sú prvky náboženského myslenia a tým, že sa pripisuje k určitej otvorenej náboženskej skupine, napríklad ku kresťanskej cirkvi, je prítomný. Aby sme pochopili tento rozdiel, môžeme sa pozrieť na respondenta 1. Dosiahol najnižšiu úroveň účasti a deklaroval sa ako ortodoxný kresťan – nie kresťan, ale ortodoxný kresťan. Myslím si, že atribút účasti v cirkevnej organizácii hrá pre neho dôležitú úlohu. V prípade tohto respondenta treba povedať, že nízku mieru participácie podporuje celý rad faktorov. To je naozaj biedna finančná situácia, život v zahraničí, na periférii a veľmi mladý vek – 18 rokov. Ale aj za takýchto podmienok povedal, že sa bude v budúcnosti podieľať na dobrovoľníckych aktivitách a posilať humanitárnu pomoc. Hoci je jeho túžba zúčastniť sa otupená vplyvom životnej situácie, je prítomná a môže sa prejaviť aj neskôr.

6 Záver

Hlavným potenciálnym prínosom tejto sondy je záver o relevantnosti vnímania aktuálnej situácie spojenej s určitými osobnostnými predpokladmi. V prvom rade hovoríme o faktore občianstva, ktorý implikuje určité subjektívne vnímanie problému.

No dôležité je byť aj v určitom informačnom poli, ktoré nie vždy koreluje s informačným poľom štátu, ktorého je človek občanom. Môže byť užitočné hovoriť o vplyve idealizmu v tom zmysle, že táto úvaha naznačuje potrebu bojovať proti idealistickým predstavám o situácii na Ukrajine. Počas štúdie boli identifikované niektoré faktory, ktoré nútia ľudí prekonávať materiálne a psychologické bariéry na ceste k mobilizácii síl s cieľom pomôcť obetiam vojenského konfliktu. Ďalší výskum môže mať za cieľ rozšíriť zoznam týchto faktorov a podrobnejšie preskúmať možnosti ich vzájomného posilňovania alebo potláčania.

Potenciálnymi hrozbami, ktoré by mohli negatívne ovplyvniť kvalitu tejto štúdie, sú predovšetkým rozsah a typ výberu respondentov. Vzhľadom na malý počet respondentov, charakteristický pre kvalitatívne rozhovory, nemožno prezentovať výsledky ako zovšeobecniteľné pre celú populáciu, ale predsa výrazne prínosné pre lepšie pochopenie špecifických dôvodov, ktoré podmieňujú názory ľudí na vojnový konflikt. Aj vzhľadom na aktuálnosť problémov súčasného vojenského konfliktu a s tým súvisiace problémy utečencov možno predpokladať, že odpovede respondentov mohli byť na jednej strane skreslené emocionálnym vypätím, na strane druhej neochotou vyjadrovať sa k niektorým otázkam.

Literatúra

Beck, U. (2018). *Vlastní Bůh. Mírotvorný a násilný potenciál náboženství*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3787-7.

Fukuyama, F. (2019). *Identita. Túžba po dôstojnosti a politika hnevu*. Bratislava: Premedia. ISBN 978-80-8159-753-4.

Gellner, E. (1991). *Нации и национализм [Nácie a nacionalizmus]*. Moskva: Progress. ISBN 5-01-002692-9.

Hatemi, P., Plutzer, E., Berkman, M. (2019). There are many ways to be patriotic. State College and College Township, PA: PennState College of Liberal Arts Poll Reports. Dostupne na: https://democracy.psu.edu/wp-content/uploads/sites/14/2020/08/McCourtney-MTN-Poll_June-2019-Report-on-Patriotism.pdf

Huntington S. (2001). Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu. Praha: Rybka Publishers. ISBN 80-86182-49-5.

Krištof, P. (2021). Religiozita, občianska participácia a demokracia. In L. Diener, T. Jahelka. (Eds.). Kríza demokracie a nárast extrémistických nálad v Európe. (106-118). Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. ISBN 978-80-568-0433-9.

Yinger, M. (1970). The Scientific Study of Religion. New York: Macmillan.

VPLYV HLADINY CHOLESTEROLU NA PREJAVY AGRESÍVNEHO SPRÁVANIA

THE EFFECT OF CHOLESTEROL LEVELS ON THE EXPRESSION OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR

Bc. Timotej BIRTUS

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

timotej.birtus@gmail.com

Abstrakt: Príspevok sa venuje zhrnutiu, porovnaniu a zhodnoteniu poznatkov o problematike agresívneho správania v súvislosti s biologickými faktormi, najmä s prítomnosťou cholesterolu v krvnom sére. Cieľom príspevku je objasniť vzťah medzi lipidmi, najmä hladinou cholesterolu, a agresívnym správaním a identifikovať faktory, ktoré tento vzťah podporujú. Na základe predchádzajúcich výskumných zistení môžeme konštatovať, že znížená hladina cholesterolu má vplyv na fyzickú, psychickú a sociálnu pohodu jednotlivca. Výsledky štúdií sa zhodujú v tom, že znížená hladina cholesterolu priamo súvisí s rôznymi prejavmi agresívneho správania. Štúdie tiež naznačujú, že nízka hladina cholesterolu môže znížiť produkciu hormónov a serotonínergickú aktivitu, ktoré okrem iného priamo súvisia s prejavmi agresívneho správania.

Kľúčové slová: Cholesterol; Agresívne správanie; Neurotransmitery;

Abstract: The paper is devoted to summarizing, comparing and evaluating the knowledge on the issue of aggressive behaviour in connection with biological factors, especially the presence of cholesterol in blood serum. The paper aims to clarify the relationship between lipids, especially cholesterol levels, and aggressive behaviour, and to identify the factors that support this relationship. Based on previous research findings, we can conclude that reduced cholesterol levels have an impact on the physical, psychological and social well-being of an individual. The results of the studies are consistent that reduced cholesterol levels are directly related to various manifestations of aggressive behavior. Studies also suggest that low cholesterol levels may reduce hormone production and serotonergic activity, which, among other things, are directly related to manifestations of aggressive behaviour.

Keywords: Cholesterol; Aggressive behavior; Neurotransmitters;

1 Úvod

V súčasnosti je cholesterol predmetom záujmu najmä v súvislosti s civilizačnými chorobami, avšak o jeho vplyve na duševné zdravie sa toľko nehovorí. Zároveň sa takmer vo všetkých vedných disciplínach venuje pozornosť problematike agresívneho správania, ale pozornosť sa venuje skôr jeho dôsledkom ako príčinám. Je potrebné poznamenať, že existuje široká škála biologických faktorov, ktoré ovplyvňujú genézu a prejavy agresívneho správania. Patria medzi ne tie, ktoré zdôrazňujú hormonálne a neurochemické faktory a biologický základ výskytu agresívneho správania. Cieľom tohto článku je poskytnúť náhľad do vedeckých štúdií, ktoré sa zameriavajú na vzťah medzi cholesterolom a agresívnym správaním. Lepšie si priblížime súvislosti medzi hladinou cholesterolu a prejavmi agresívneho správania.

2 Agresívne správanie, agresia a agresivita

Agresívne správanie možno definovať ako porušovanie sociálnych noriem. Obmedzuje práva a porušuje integritu živých bytostí a neživých predmetov. Zvyčajne je prostriedkom na dosiahnutie uspokojenia, ktorému sa bráni alebo ktoré je ohrozené. Keďže zahŕňa vnímanie zámeru, to, čo z jedného pohľadu vyzerá ako agresia, nemusí tak vyzeráť z iného. Pri agresívnom správaní je dôležité hovoriť aj o agresivite, ktorá sa rozumie ako osobnostná premenná alebo trvalá dispozícia správať sa za určitých okolností agresívne. Následne je tu agresia ako zámerný akt ubližovania v diferencovaných fyzických, psychických a materiálnych formách, ktorý svojou povahou porušuje normy a nie je motivovaný snahou pomôcť (Vágnerová, 2000). Podľa Martínka (2009) je to schopnosť mobilizovať sily na boj za dosiahnutie cieľa a schopnosť odolávať ťažkostiam. Agresia sa prejavuje v mnohých typoch a formách. Preto je potrebné hľadať východiská na definovanie rôznych prípadov agresie. Buss (1961) ako jeden z prvých autorov vytvoril osem kategórií agresie podľa troch kritérií. Nasledoval ho Martínek (2009), ktorý tiež uvádza osem základných typov agresie:

- Fyzická aktívna priama agresia
- Fyzická aktívna nepriama agresia

- Fyzická pasívna priama agresia
- Fyzická pasívna nepriama agresia
- Verbálna aktívna priama agresia
- Verbálna aktívna nepriama agresia
- Verbálna pasívna priama agresia
- Verbálna pasívna nepriama agresia

Najčastejšie sa stretávame s vysvetlením agresívneho správania z troch základných hľadísk: psychologického, sociálneho a biologického. *Psychologické teórie* vychádzajú z myšlienok Sigmunda Freuda, ktorý považoval agresiu za inštinkt vlastný ľudskej prirodzenosti. Predpokladal, že agresia súvisí s inštinktom smrti, ktorý neustále bojuje s inštinktom života. Aby pud smrti neškodil vlastnému organizmu, musí byť nasmerovaný do sveta, čo je podstatou vzniku agresívneho správania. *Dollardova frustračná teória agresie* zase tvrdí, že frustrácia zvyšuje pripravenosť na agresívne konanie, resp. podporuje takéto konanie. Frustráciu možno charakterizovať ako stav, ktorý vzniká za okolností znemožňujúcich dosiahnutie určitého cieľa. Ak teda existuje prekážka, ktorá jednotlivcovi bráni v dosiahnutí cieľa, môže sa táto situácia stať podľa uvedenej teórie zdrojom agresívneho správania (Raboch a kol., 2012). *Sociálne teórie* vychádzajú z predpokladu, že agresia nevzniká len na základe biologickej alebo psychologickej podmienenosti, ale podieľajú sa na nej aj rôzne sociálne faktory. Najznámejšia je *Teória sociálneho učenia*, ktorá vychádza zo sociálnych interakcií zahŕňajúcich vzorce správania, ktoré si ľudia vytvárajú ako reakciu na rôzne situácie. Niektoré správanie je odmeňované, iné môže mať negatívne dôsledky. Ľudia si prirodzene vyberajú tie vzorce, ktoré súvisia so získaním úspechu alebo prospechu. Zástancovia sociálnej teórie agresie predpokladajú, že ide o naučené správanie prostredníctvom pozorovania a napodobňovania (Raboch a kol., 2012). *Biologický prístup* uvádza, že nie je možné, aby v mozgu existovali centrá určené výlučne na agresiu. Existuje však funkčný systém spájajúci rôzne oblasti, ktoré spúšťajú a tlmia agresívne prejavy. Agresívne správanie súvisí s aktiváciou určitých štruktúr limbického systému, čo je funkčný systém v centrálnom

nervovom systéme, ktorý pozostáva z niektorých oblastí mozgovej kôry a podkôrových nervových centier, a s útlmom inhibičnej funkcie prefrontálnej kôry (Raboch a kol., 2012). Ďalším faktorom, ktorý ovplyvňuje agresiu, je vplyv neurotransmiterov, najmä sérotonínu. Metaanalytická štúdia Moora a jeho kolegov z roku 2002 sumarizuje zistenia z 20 rôznych výskumných projektov, ktoré ukazujú, že nízka hladina sérotonínu významne prispieva k agresívnemu správaniu (Schlüter a kol., 2013).

3 Cholesterol

Cholesterol je lipofilná molekula, ktorá je nevyhnutná pre život. Je dôležitou zložkou bunkovej membrány, prispieva k štruktúrnemu zloženiu bunkovej membrány a moduluje priepustnosť bunkových membrán. Má úlohu kľúčového prekursora pri syntéze vitamínu D, steroidných hormónov a pohlavných hormónov, zároveň je súčasťou žlčových solí, ktoré sú nevyhnutné pri trávení a vstrebávaní vitamínov rozpustných v tukoch zo skupín A, D, E a K (McNamara, et al., 2006). Do tela sa dostáva dvoma spôsobmi, približne 75 % sa tvorí v tele predovšetkým v pečeni a zvyšných približne 25 % sa získava zo stravy. Cholesterol plní svoje dôležité úlohy v rôznych orgánoch v celom tele, do ktorých sa dostáva prostredníctvom krvi. Jeho vosková povaha avšak neumožňuje, aby sa v krvi rozpustil, preto sa cholesterol viaže na bielkoviny, ktoré spolu vytvárajú transportné zlúčeniny nazývané *lipoproteíny*. Úlohou lipoproteínov je transportovať hydrofóbne lipidy krvným obehom. Cholesterol sa do nášho tela dostáva prostredníctvom potravy, potom sa vstrebáva v tráviacom trakte. Cholesterol prijatý stravou sa znižuje vlastnou činnosťou organizmu, čím sa zabraňuje jeho nadbytku. Často sa stáva, že telo nedokáže kompenzovať veľké množstvo prijatého cholesterolu vlastnou činnosťou. Strata tejto schopnosti vedie k zvýšenej hladine cholesterolu v krvi a následne k obezite (Česka, 2012). Hodnota zvýšeného cholesterolu je približne 200 miligramov cholesterolu na deciliter krvi (mg/dl). Od hladiny cholesterolu v krvi 260 mg/dl prudko stúpa riziko kardiovaskulárnych ochorení. Na druhej strane, pri hladine cholesterolu pod 160 mg/dl sa zvyšuje riziko rakoviny, niekedy až

o 40 %. Príliš nízka hladina cholesterolu v krvi má priamy vplyv na sklon jednotlivca k depresívnym náladám. Hladina cholesterolu v krvi závisí predovšetkým od typu stravy, množstva pohybu a schopnosti eliminovať stres (Meier, 2007). V praxi sa stretávame s dvoma typmi cholesterolu HDL (lipoproteín s vysokou hustotou) a LDL (lipoproteín s nízkou hustotou). HDL cholesterol je cholesterol, ktorý v krvi prenášajú lipoproteíny s vysokou hustotou. Jeho hladina sa pohybuje v rozmedzí 20 - 30 % celkového cholesterolu v krvi a jeho častice transportujú nadbytočný cholesterol z periférnych tkanív do pečene, kde sa z tela odstraňuje žľou. Vysoká hladina HDL cholesterolu v plazme chráni pred upchávaním ciev a znižuje riziko kardiovaskulárnych ochorení, ako aj cukrovky a obezity. LDL je cholesterol, ktorý sa skladá z lipoproteínov s nízkou hustotou. Jeho hlavnou úlohou je transportovať cholesterol krvným obehom z pečene do tkanív a buniek. Keď je v krvi vysoká hladina LDL cholesterolu, ukladá sa v stenách tepien, ktoré zásobujú srdce a nervové tkanivo (Češka, 2012).

Pre centrálnu nervovú sústavu má cholesterol kľúčové funkcie, je dôležitou zložkou myelínového obalu axónov a zložkou membrán neurónov. Je hlavným komponentom synaptických vezikúl, ktorých tvar a vlastnosti uvoľňovania sú regulované obsahom cholesterolu. Na postsynaptickej strane neurónu zohráva cholesterol kľúčovú úlohu pri organizácii a správnom umiestnení neurotransmiterových receptorov. Z toho dôvodu znížené množstvo cholesterolu na postsynaptickom povrchu môže narušiť neurotransmisiu a spôsobiť stratu dendritických trťov a synapsií. Neuronálne bunky, podobne ako iné bunky v tele, musia precízne udržiavať obsah cholesterolu, ktorý je základnou zložkou membrány a prekursorom životne dôležitých signálnych molekúl (Pfrieger a Lingerer, 2011).

4 Vplyv hladiny cholesterolu na agresívne správanie

Úloha cholesterolu v násilnom správaní a agresii bola predmetom záujmu už v minulosti. Skúmala sa najmä možná súvislosť medzi cholesterolom a duševnými chorobami. Abnormálne hladiny cholesterolu sa zistili pri schizofrénii, úzkostných

poruchách a poruchách osobnosti (Chakrabarti, Sinha & Sinha, 2004). Štúdie potvrdili, že existuje vzťah medzi nízkou hladinou cholesterolu a agresivitou. Tieto štúdie pracovali s tromi rôznymi kontextami. Prvým boli štúdie lipidového profilu násilných osôb (inštitucionalizovaných páchatel'ov a psychiatrických pacientov) (Maes et al., 1997; Hillbrand et al., 2000. Atmaca et al. 2003; Chankrabarti et al. 2004; Vilibić et al. 2014). Druhá skupina štúdií pracovala s meraním cholesterolu v bežnej populácii (Golomb et al., 2012; Richards et al., 2000; Zhang, 2005) a tretia s manipuláciou stravy u primátov (Golomb et al., 1998; Kaplan et al., 1994). Tieto oblasti výskumu ukázali, že *najagresívnejší jedinci majú nižšie koncentrácie cholesterolu v krvnom sére.*

Engleberg (1992) vyslovil hypotézu, že vzhľadom na úlohu serotonínu v mozgu pri kontrole impulzov a následný reťazec udalostí vyvolaných nízkou hladinou cholesterolu môže strava s nízkym obsahom tukov viesť u niektorých náchylných jedincov k násiliu. Toto tvrdenie potvrdzuje štúdia Golomba (1998), ktorý sa zamerail na analýzu vzťahu medzi stravou s nízkym obsahom cholesterolu a agresivitou u ľudí a primátov. Z výsledkov štúdie sa dozvedáme, že muži s hladinou cholesterolu nižšou ako 180 - 160 mg / dl mali o 50 % viac násilných úmrtí. Túto hypotézu podporujú aj Chakrabarti, Sinha a Sinha, (2004). Ich štúdia preukázala pozitívnu koreláciu medzi pravdepodobnosťou samovraždy a hladinou cholesterolu. Na strane tejto hypotézy stojí aj Atmaca et al. (2003), ich výsledky ukázali, že u násilných pacientov, ktorí sa pokúsili o samovraždu, sa zistili nižšie hladiny cholesterolu.

Vysvetlenie týkajúce sa nízkej hladiny cholesterolu a agresivity poskytl Kaplan et al. (1994) a Engelberg (1992). Nazývajú cholesterol-serotonínová hypotéza a mala by sa formulovať nasledovne: „Odstránenie alebo zníženie cholesterolu z extraparetálnych tkanív povedie k zníženiu bunkových membrán CNS, zníženiu viskozity bunkových membrán a expozície receptorov. To zahŕňa serotonergné receptory, a preto môže viesť k zníženiu centrálnej serotonergnej aktivity, ktorá súvisí s kontrolou impulzov“ (Chakrabarti et al., 2004). Táto teória je odrazom predchádzajúcich zistení, v ktorých Soubrie (1986, in Hartley, 1996) tvrdil, že keď je neurotransmisia

sérotonínu nízka, zvyšuje sa typ správania, ktoré bežne potláčame. Roy a Linoila (1988, in Hartley, 1996) ďalej zistili nízke koncentrácie sérotonínu v mozgu ľudí, ktorí spáchali samovraždu. Medzi pacientmi s depresiou zistili nižšie koncentrácie hlavného metabolitu sérotonínu u tých, ktorí sa pokúsili o samovraždu, ako u tých, ktorí sa o ňu nepokúsili. Štúdie ukazujú, že sérotonín môže ovplyvňovať nielen násilné správanie. Wallner & Machatschke (2009) vychádzali vo svojej štúdii z evolučného prístupu k neuro-biologickému základu násilia. Výsledky štúdie ukázali, že cholesterol zohráva kľúčovú úlohu v metabolizme sérotonínu. Manfredini et al. (2000) sa vo svojej štúdii zamerali na pozitíva a riziká zníženia hladiny cholesterolu. Výsledky ich štúdie dospeli k záveru, že u vrahov, ktorí spáchali trestný čin impulzívne, nízka hladina sérotonínu korelovala so zvýšenou úrovňou agresívneho správania, podráždenosti a nepriateľstva. Liao et al. (2012) skúmali výskyt násilia u hospitalizovaných pacientov s cieľom preskúmať vplyv lipidových markerov. Ich štúdia naznačila, že nižšie hladiny cholesterolu sú spojené s centrálnou serotonérgickou dysfunkciou, čo vedie k zvýšenej impulzivite a agresivite. Identickým spôsobom sa zistili korelácie medzi cholesterolom a psychologickými poruchami. Okrem súvislosti s agresivitou sa v ďalších štúdiách zistila negatívna súvislosť medzi hladinami cholesterolu a veľkou depresívnou poruchou. Najmä súvislosť nižšej hladiny cholesterolu v sére s veľkou depresívnou poruchou (Vilibić et al. 2014). Podobne nízky cholesterol súvisí s negatívnymi príznakmi schizofrénie a rizikom samovraždy (Hillbrand a kol., 2000). Huang a Wu (2000, in Atmaca et al., 2003) uviedli, že pacienti so schizofréniou, ktorí prejavovali fyzické násilie, mali nižšiu hladinu cholesterolu ako tí, ktorí neprejavovali správanie spojené s fyzickým násilím. U týchto pacientov zistili taktiež vysokú mieru úmrtí zapríčinených samovraždou. Znížená aktivita sérotonínu sa teda priamo podieľala na impulzivite, agresivite a samovražednom správaní.

5 Záver

Tento príspevok sa zamerail na charakteristiku agresívneho správania, teoretické východiská z psychologického a fyziologického

a sociálneho hľadiska v kontexte rôznych typov agresívneho správania. Poukazuje na súvislosť medzi cholesterolom a jeho vplyvom na agresívne správanie jedinca. Poskytuje lepší prehľad o analýze štúdií, ktoré obsahovali poznatky o cholesterole a jeho vplyve na psychiku jednotlivca. V zhrnutí použitých štúdií sa ukázalo, že skutočne existuje súvislosť medzi agresívnym správaním a nízkou hladinou cholesterolu. Táto súvislosť bola podporená možným biologickým vysvetlením cholesterol-serotonínovej hypotézy, ktorá tvrdí, že nízke koncentrácie cholesterolu v krvi súvisia s nízkou serotonínergickou aktivitou, čo vysvetľuje maladaptívne, agresívne a tiež samovražedné správanie. Môžeme mať očakávanie, že vďaka pokračujúcemu úsiliu o objasnenie vzťahu medzi cholesterolom, životným štýlom a psychologickými symptómami by sa mohli vypracovať lepšie plány prevencie a liečby rozšírených ochorení, ktoré sú zase nevyhnutné pre fyzickú, psychickú a sociálnu pohodu.

Literatúra

Atmaca, M., Kuloglu, M., Tezcan, E., Ustundag, B. (2003). Serum leptin and cholesterol levels in schizophrenic patients with and without suicide attempts. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 108, 3, 208–214. doi: 10.1034/j.1600-0447.2003.00145.x.

Češka, R. (2012). *Cholesterol a ateroskleróza, léčba dyslipidemií*. Praha: Triton. ISBN 978 – 80 – 7387 – 599 – 2.

Engelberg, H. (1992). Low serum cholesterol and suicide. *Lancet*, 339, 8795,, 727–729. doi: 10.1016/0140-6736(92)90609-7.

Fragkaki, I., Cima, M., Granic, I. (2018). The role of trauma in the hormonal interplay of cortisol, testosterone and oxytocin in adolescent aggression, *Psychoneuroendocrinology*, 88, 24 –37. doi: 10.1016/j.psyneuen.2017.11.005.

Golomb, B. A. (1998). Cholesterol and violence: is there a connection? *Annals of Internal Medicine*, 128, 6, 478 –487. doi: 10.7326/0003-4819-128-6-199803150-00009.

Golomb, B. A., Evans, M. A., White, H. L., Dimsdale, J. E. (2012). Trans Fat Consumption and Aggression. doi:10.1371/journal.pone.0032175.

Hartley, P. (1996). Does health education promote eating disorders? *European Eating Disorders Review*, 4, 1, 3–11. doi: 10.1002/(SICI)1099-0968(199603)4:13.0.CO;2-I.

Hillbrand, M., Waite, B. M., Miller, D. S., Spitz, R. T., Lingswiler, V. M. (2000). Serum cholesterol concentrations and mood states in violent psychiatric patients: an experience sampling study. *Journal of behavioral medicine*, 23, 6, 519–529. doi: 10.1023/a:1005551418922.

Kaplan, J. R., Shively, C. A., Fontenot, B. M., and Morgan, M. (1994). Demonstration of an association among dietary cholesterol, central serotonergic activity, and social behavior in monkeys. *Psychosom. Med*, 56, 479-484. doi: 10.1097/00006842-199411000-00001.

Liao, P.J., Chen, C.H., Chan, H.Y., Tan, H. K., Hsu, K.H. (2014). Serum lipid profile could predict the inception and impacts of violent behaviors among acute psychiatric inpatients. *Chang Gung Med Journal*, 35, 5, 382 –391. ISSN: 02558270.

Maes, M., Smith, R., Christophe, A., Vandoolaeghe, E., Gastel, A. V., Neels, H., Meltzer, H. Y. (1997). Lower serum high-density lipoprotein cholesterol (HDL-C) in major depression and in depressed men with serious suicidal attempts: relationship. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 95, 3, 212–221. doi: 10.1111/j.1600-0447.1997.tb09622.x.

Manfredini, R., Caracciolo, S., Salmi, R., Boari, B., Tomelli, A., Gallerani, M. (2000). The association of low serum cholesterol with depression and suicidal behaviours: new hypotheses for the missing link. *Journal of international medical research*, 28, 6, 247–257. doi: 10.1177/147323000002800601.

Martínek, Z. (2009). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-2310-5.

Mcnamara, J., Warnick, G., Cooper, G. (2006). A brief history of lipid and lipoprotein measurements and their contribution to

clinical chemistry. *Clinica Chimica Acta*, 369, 2, 158 –167. doi: 10.1016/j.cca.2006.02.04.

Meier, R. (2007). *Cholesterol: přirozená regulace hodnot krevního tuku*. Bratislava: NOXI. ISBN 978 –8089179 –67 –1.

Pfriege, F.W., Ungerer N. (2011). Cholesterol metabolism in neurons and astrocytes. *Prog Lipid Res*, 50, 4, 357–371. doi :10.1016/j.plipres.2011.06.002.

Raboch, J., Pavlovský, P. a kol. (2012). *Psychiatrie*. Praha: Karolinum Press. ISBN 9788024646046.

Schlüter, T., Winz, O., Henkel, K., Prinz, S., Rademacher, L., Schmaljohann, J., Vernaleken, I. (2013). The impact of dopamine on aggression: An [18F] –FDOPA PET Study in healthy males. *The Journal Of Neuroscience*, 33, 43, 16889–16896. doi:10.1523/JNEUROSCI.1398 –13.201.

Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál. ISBN 8071783080.

Vilibić, M., Jukić, V., Pandžić –Sakoman, M., Bilić, P., Milošević, M. (2014). Association between total serum cholesterol and depression, aggression, and suicidal. *Croatian Medical Journal*, 55, 520 –529. doi: 10.3325/cmj.2014.55.520.

Wallner, B., Machatschke, I. H. (2009). The evolution of violence in men: The function of central cholesterol and serotonin. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 33, 3, 391 –397. doi: 10.1016/j.pnpbp.2009.02.006.

Zhang, J. (2005). Association of Serum Cholesterol and History of School Suspension among School–age Children and Adolescents in the United States. *American Journal of Epidemiology*, 161, 7, 691 – 699. doi: 10.1093/aje/kwi074.

SUBJEKTÍVNA SKÚSENOSŤ PUBESCENTNÝCH DIEVČAT SO SOCIÁLNOU SIEŤOU TIKTOK

SUBJECTIVE EXPERIENCES OF YOUTH GIRLS WITH THE SOCIAL NETWORK TIKTOK

Bc. Ľubomíra MELIŠOVÁ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

lubomira.melisoava@tvu.sk

Abstrakt: Cieľom príspevku je poskytnúť hlbší pohľad na fenomén sociálnej siete TikTok prostredníctvom prežitých skúseností užívateľiek TikToku. V rámci výskumu bolo realizovaných šesť pološtruktúrovaných rozhovorov súčasťníkami výskumu, ktoré popísali skúsenosti so sociálnou sieťou a ich pohľad na danú problematiku. Následne boli rozhovory analyzované kvalitatívnou metódou s názvom Interpretatívna fenomenologická analýza, na základe ktorej boli identifikované dva základné tematické okruhy: Aspekty sociálnej siete TikTok a Subjektívna skúsenosť na TikToku. Výsledky naznačujú, že pri užívaní sociálnej siete TikTok sa pubescentky stretli s kladnými aj zápornými stránkami TikToku, ktoré mali vplyv na ich životy. Vzhľadnuté videá na TikToku mali na pubescentky rôzny negatívny dopad v podobe zaznamenania určitých psychických zmien. Z rozhovorou týchto participantiek sa zistilo, že sociálna sieť TikTok poskytuje aj istú formu nebezpečenstva a rizík, ktoré môžu mať negatívne konzekvencie na psychickú pohodu a duševné zdravie užívateľov TikToku.

Kľúčové slová: Pubescentné dievčatá; Sociálna sieť TikTok; Interpretatívna fenomenologická analýza

Abstract: The aim of this study is to provide deeper insights into the phenomenon of the social network TikTok through the lived experiences of TikTok users. Within the research, six semi-structured interviews were conducted with research participants, who described the experience with the social network and their views on the issue. Subsequently, the interviews were analyzed by qualitative method called Interpretive Phenomenological Analysis, on the essential analysis were identified two fundamental thematic areas: Aspects of the social network TikTok and Subjective experience on TikTok. The results suggest that youth users of social network TikTok counter positive and negative aspects of TikTok,

that may have impact on their lives. The watched videos on TikTok had various negative effects on youths by noticed some psychological changes on themselves. The interview of these participants revealed that the TikTok social network also provides some form of danger and risk that can affect the consequences for the mental well-being and mental health of TikTok users.

Keywords: Youth girls; The social network TikTok; Interpretative Phenomenological Analysis

1 Úvod

V predkladanom príspevku si bližšie priblížime problematiku sociálnej siete TikTok a s ním späté zážitky pubescentných dievčat. V posledných rokoch sú sociálne siete a ich existencia jednou z najviac skúmaných problematík spoločnosti. Dôkazom toho je nespočetné množstvo výskumov a štúdií, ktoré boli spracované odborníkmi a poskytujú rôzne zistenia. Nedávne udalosti spôsobili, že sa pozornosť začína obracať na sociálnu sieť TikTok, ktorá spôsobila ošiaľ vo svete. Jedinečnosť TikToku spočíva v tom, že užívatelia majú možnosť uverejňovať krátke videá s rôznym obsahom. Prioritne je zameraná na oslovenie dospelievajúcich a poskytuje im možnosť sebareprezentácie. Nakoľko tomuto fenoménu nebola na Slovensku venovaná dostatočná pozornosť zo strany výskumníkov, rozhodli sme sa prostredníctvom tohto článku vniesť do tejto problematiky trošku svetla a poukázať na rôzne nástrahy ktoré sú spojené s touto sociálnou sieťou. Považujeme za potrebné spomenúť, že tento príspevok sa opiera o východiská vedeckej práce ktorá je kvalitatívneho charakteru.

2 Obdobie pubescencie

Obdobie dospievania predstavuje u každého človeka dôležitú a jedinečnú časť života. Je to akoby taký medzi stupeň medzi detstvom a dospelosťou. Avšak aj dospievanie je špecifickejšie vymedzené a pozostáva z niekoľkých období. Nás prioritne zaujalo obdobie pubescencie, ktoré Langmeier, Krejčířová (2006) vymedzujú od 11 do 15 rokov života jednotlivca. Toto obdobie života je charakteristické zmenami ktoré nastávajú u dospievajúcich. Medzi primárne zmeny je zaradené telesné dospievanie, ktoré je podmienené biologickým dospievaním. „Najnápadnejšie je telesné dospievanie,

spojené s pohlavným dozrievaním.“ (Vágnerová, 1999, s. 154). Za sekundárne zmeny by sme mohli považovať kognitívne zmeny kedy, ako uvádza Piaget (in Macek, 2003), medzi 11 a 15 rokom vzniká a rozvíja sa schopnosť logického a abstraktného myslenia. Celý spôsob myslenia a uvažovania sa radikálne mení, jednotlivec zrazu dokáže pracovať s abstraktnejšími pojmami, dokáže premýšľať nad rôznymi variantami riešenia problému, porovnáva realitu so svojimi imaginatívnymi predstavami, čo môže často kráť viesť ku sklamaniu alebo pesimizmu. Emočný vývin a samotné city tak isto tvoria dôležitú rolu v rozvoji osobnosti, čo má za následok zvrh citového postoja k sebe samému (Kuric, 1986). To súvisí so zvýšenou uzavretosťou a nižšou potrebou prejavovať city (Vágnerová, 1999).

Výrazne vnímateľný je tu postoj pubescenta, ktorý sa snaží odpútať od svojej rodiny a zároveň priorizuje rovesnícke vzťahy. Rovesnícke vzťahy sú omnoho lákavejšie pre pubescenta oproti vzťahom s dospelými, nakoľko rovesníci disponujú podobnými osobnostnými vlastnosťami. Typickým znakom priateľstiev v období dospievania je vzájomná podmienenosť a vyberavosť charakteristických črt, ako je napríklad riešenie problémov, pochopenie vnázoroch, ochota vzájomne si pomáhať. Dôležité je však ozvláštniť, že dospievajúci je ľahko ovplyvniteľný ideálnymi vzormi a snaží sa ich nasledovať. Tieto vzťahy medzi dospievajúcimi sa tvoria napriek želaniu alebo zákazu dospelých (Kuric, 1986). Ku zmenám ktoré sa dejú zrením, považujeme potrebné spomenúť aj identitu. V dnešnej dobe, sa do veľkej miery kladie dôraz na autenticitu človeka. Práve prostredníctvom tohto nároku, máme možnosť si uvedomovať našu jedinečnosť a originalnosť od ostatných ľudí. Avšak, budovanie vlastnej identity nie je vôbec ľahké. Identita je niečo, čo nás definuje, špecifikuje, objasňuje naše „ja“, to, kým sme a ako sami na seba nahliadame. Práve v období dospievania sa tento konštrukt nášho „ja“ utvára a kryštalizuje. Aj v on-line svete máme svoju identitu. Ako uvádzajú viacerí autori (e.g. Brown; Erikson; Peter, Valkenburg; Savin-Williams, Berndt, in Steijn, 2014), na sociálnych sieťach sú prítomné dva dôležité rozvojové ciele a to rozvoj identity a rozvoj vzťahov, ktoré lákajú mladých ľudí. Baker (2009) tvrdí, že práve skrz sociálne siete dospievajúci pociťujú uspokojenie svojej sociálnej

identity. Zdieľanie obrázkov, údajov, online vzťahy a mnoho ďalších faktorov majú vplyv na to, kým sme, na našu osobnosť, charakter, na naše „ja“. Niekedy by sa dalo povedať, že sociálne médiá ničia naše ľudské vlastnosti, vďaka ktorým sme to my (Baccarella et al., 2018). Ako hovoria Orchard, Fullwood (2010), napriek tomu, aké možnosti nám internet ponúka, aj čo sa týka hrania sa s našimi identitami, stále sa môžeme domnievať, že správanie v online prostredí je správanie, ktoré by sme chceli mať aj v skutočnom živote.

3 Sociálna sieť a internet

Trendom dnešnej doby je stráviť čo najviac času on-line. Najmä v období dospievania predstavuje internet rôzne možnosti ako chatovanie, online hry alebo spoznávanie nových ľudí. Napriek tomu, že internet poskytuje možnosti, ako tieto potreby dospievajúcich utíšiť, súčasne predstavuje aj riziko. Viacerí autori (e.g. Jessor; Arnett; Verešová; Newman et al.; Čerešník in Verešová, Tomšík, 2019) zahŕňajú do rizikového správania dospievajúcich faktory, ako sú zneužívanie návykových látok, agresívne a násilné správanie, rizikové sexuálne správanie, neúspešnosť v škole, šikanovanie, zranenia, kriminalitu, delikventné správanie, nedostatočné pohybové aktivity, nevhodné stravovacie návyky, dopravné rizikové správanie. Tieto spomenuté faktory väčšinou, väčšinou pochádzajú zo skutočného života. Avšak, existujú vôbec riziká pre dospievajúcich z on-line sveta? Napríklad autori (Kuss, 2013; Jiang, 2019) považujú rizikové správanie na internete ako závislostné správanie na internete. So zaujímavým tvrdením prišli viacerí autori (e.g. Jiang et al.; Kraus, Russell; Wolak et al., in Jiang, 2019) ktorí zistili, že jedinci s prístupom na internet začali s pohlavným stykom skôr, než jedinci, ktorí nemali prístup na internet. Explicitne to odôvodňovali dostupnosťou sexuálnych materiálov na internete.

V posledných rokoch dospievajúci začali vo veľkej miere uverejňovať na sociálne siete fotky, videá alebo rôzne informácie o ich osobnom živote, čo malo za následok prudkú zmenu spôsobu využívania sociálnych sietí (Hawk et al., 2015). Sociálne siete mali pôvodne uľahčovať komunikáciu medzi ľuďmi, avšak

Antheunis, Schouten, Krahmer (2014) vysvetľujú, že dospievajúci používajú sociálne siete skôr na udržanie vzťahov s rovesníkmi než na komunikáciu. Podľa (Baker, White; Christofides, Muise, Desmarais; Medizade in Hawk et al., 2015) považujú dospievajúci zverejňovanie informácií o sebe za podstatné kritérium interakcie na sociálnych sieťach, ktoré im poskytuje možnosť sebayjadrenia a zároveň aj možnosť udržiavať vzťahy s ďalšími užívateľmi. Takéto formy konania by mohli viesť k narcistickým črtám, kedy jedinci majú krehké ponímanie o sebe samom a snažia sa si udržať pozornosť zameranú na seba. Takíto jedinci kladú väčší dôraz na to, aby vyzerali vzrušujúco a populárne. Zároveň, jedinci s vyšším narcizmom majú väčší počet kontaktov a trávajú viac času na sociálnych sieťach (Buffardi, Campbell, 2008). V súvislosti s verejným uverejňovaním príspevkov a so slobodou prejavu, sa častokrát užívatelia sociálnych sietí stretávajú aj s kybernetickým obťažovaním v podobe urážok, prejavmi nenávisť, kyberšikany, spamovaním, online prenasledovaním, online sexuálnym obťažovaním, dokonca až krádežou identity (Lwin, Li, Ang, 2012).

4 Sociálna sieť TikTok a jej dopad na mladých

TikTok je mobilná aplikácia a zároveň aj sociálna sieť, ktorá je špecifická tým, že užívatelia tam môžu vytvárať a zverejňovať krátke 15 sekundové videoklipy a krátke videá rozsahu 3-60 sekúnd (TikTok, s.a.). Napriek tomu, že korene tejto aplikácie pochádzajú z Číny, TikTok aplikácia je až v 39 jazykoch. Táto aplikácia je bezplatná, čo má za následok približne 800 miliónov aktívnych užívateľov, čo z nej robí 6 najpoužívanejšiu sociálnu aplikáciu na svete. Predbehla aplikácie ako sú Pinterest, Twitter ale aj Snapchat (Businessoffapps, s.a.). Užívatelia musia po nainštalovaní poskytnúť aplikácii e-mailovú adresu alebo Facebook účet, vďaka ktorému sa ako keby prihlásia do aplikácie. Ďalším krokom je dátum svojho narodenia. Po týchto úvodných krokoch vám TikTok ponúkne výber z množstva žánrov videí, ktoré si môžete zakliknúť, aby sa vám prioritne zobrazovali (e.g. videá o zvieratkách, vtipné videá, flirtovacie videá, videá o turistike). Ak sa užívateľovi video páči, pomocou ikony srdiečka môže vyjadriť, že sa mu dané video

páči a video sa automaticky pridá do jeho účtu lajkovaných videí. Používatelia môžu komunikovať prostredníctvom súkromných správ a preposielať si uverejnené videá. Prezeranie videí funguje na princípe, že užívateľ prejde po displeji prstom nahor a automaticky sa mu objaví ďalšie video. Ak si chce dané video pozrieť ešte raz, nemusí nič robiť, pretože video sa po dopozieraní začne znova prehrávať. Andersonova (2020) charakterizuje tento princíp ako „tvorivý chaos“, pretože užívateľ nevie predvídať, aké video s akým obsahom sa mu zobrazí po posunutí prstu nahor. TikTok je asymetrická sociálna sieť, nie je potrebné vzájomné sledovanie sa, používateľ môže mať verejný profil, čo umožňuje ostatným používateľom „sledovať“ a teda vidieť, lajkovať, komentovať videá ľudí, ktorých nepoznajú osobne. Z tohto dôvodu TikTok umožňuje používateľovi zdieľať vlastný obsah so všetkými používateľmi TikToku alebo len s používateľmi, ktorých manuálne odsúhlasí. Zmyslom aplikácie TikTok je poskytnúť používateľom možnosť zachytiť a prezentovať tvorivosť, vedomosti a cenné zážitky zo života užívateľov prostredníctvom smartfónov. TikTok podnecuje užívateľov k natáčaniu a uverejňovaniu videí, vďaka ktorým majú užívatelia priestor pre sebaujadrnenie (Weimann, Masri 2020). Užívatelia TikToku používajú TikTok za účelom socializácie, sebaujadrnenia, komunikácie s ostatnými a úniku z každodenného tlaku (Omar, Dequan, 2020).

Základom TikToku sú algoritmy, ktoré robia túto aplikácia výnimočnú oproti ostatným aplikáciám sociálnych sietí, ktorých základom je sledovanie. Používateľ TikToku, ktorý uverejní video a nemá žiadnych sledovateľov, ich môže rýchlo získať vďaka tomu, že sa uverejnené video bude zobrazovať v informačných kanáloch iných používateľov (Anderson, 2020). Podľa Weimannana a Masri (2020) algoritmus odporúčaných TikTok videí môže zároveň predstavovať aj negatívny dopad na používateľov, nakoľko ak neúmyselne vzhliadnu video, ktoré obsahuje znepokojujúci obsah, takéto videá sa budú užívateľovi zobrazovať aj naďalej. Ako každá aplikácia, aj táto má svoje pozitívne a negatívne stránky. Avšak, v poslednej dobe sa TikTok dostal do povedomia ľudí vďaka negatívnej stránke. V roku 2018 bola populárna tinedžerská

aplikácia TikTok zakázaná, nakoľko sa tam objavovali videá pornografie, rúhania, kyberšikany, sexuálnych charakterov a dokonca došlo aj k odcudzeniu identít. Rok 2019 nebol tak isto priaznivý pre túto aplikáciu, nakoľko sa na TikToku objavili videá extrémistickej skupiny ISIS, ktoré obsahovali zbrane, bojovníkov a aj videá o popravách rukojemníkov. Podľa obsahu, mali byť videá zameraná na mladé dievčatá, ktorými v nich mali vzbudzovať záujem stať sa „milenkou džihádu“. Naopak v Británii niekoľko reportérov odhalilo, že sa na TikToku propagujú videá obsahujúce popieranie holokaustu, protižidovské konšpiračné teórie alebo aj rasistické črty židov (Weimann, Masri, 2020).

Používatelia TikToku sa často krát zapájajú aj do rôznych výziev. Do jednej takého výzvy sa začiatkom roka 2021 zapojilo aj talianske desaťročné dievčatko, ktoré počas živého vysielania zomrelo. Išlo o „Blackout Challenge“ ktorou podstatou bolo, aby si dievča uviazalo okolo krku opasok, vďaka ktorému sa obmedzí prísun kyslíka do mozgu a človek by mal na krátku chvíľu omdlieť, bohužiaľ tomuto dievčaťu to prišlo osudné (Morris, 2021). Ako každá aplikácia, aj táto má určité zameranie na súkromie a bezpečnosť. Pri prihlasovaní, kde si budúci používateľ zadáva dátum narodenia, vás aplikácia nepustí pod 13 rokov – čo je jedným z pravidiel pre užívanie TikToku. Na TikToku by nemali byť jedinci mladší ako 13 rokov, avšak toto pravidlo vôbec nie je nejako poistené, pretože stačí zadať iný rok narodenia a aplikácia vás pustí ďalej. Medzi pravidlá TikTok komunity je zavedené pravidlo typu „NEPOSIELAJTE, nezdieľajte ani neposielajte žiadny obsah, ktorý podnecuje nenávisť voči skupine ľudí na základe ich rasy, etnického pôvodu, náboženstva, národnosti, kultúry, zdravotného postihnutia, sexuálnej orientácie, rodu, rodovej identity, veku alebo inej diskriminácie.“ (Anderson, 2020). Podľa Weimanna a Masri (2020) sa TikTok stal lákadlom pre pedofilov, teroristov a extrémistov. Pre predátorov predstavuje mladé publikum a nie dobrá ochrana aplikácie ľahkú korisť. Na rozdiel od ostatných sociálnych sietí, väčšina užívateľov TikToku sú malé deti, ktoré sú naivnejšie a ľahkovernejšie. Vedecké práce skúmajúcu oblasť TikToku sú v zárodkoch, nakoľko je to pomerne nová a aktuálna sociálna sieť. Aj keď ide „len“ o sociálnu sieť,

môžeme vidieť, že už si vyžiadala svoje obete. Okrem týchto negatívnych stránok zaiste poskytuje aj priaznivé a dobré skúsenosti pre užívateľov, inak by túto sociálnu sieť nepoužívali. Otázkou zostáva, čo to je a aká je ich skúsenosť s touto sociálnou sieťou, na čo sme sa zamerali aj my v našej práci.

5 Ciele výskumu

Naším cieľom bolo upriamiť pozornosť na hlbšie porozumenie pubescentných dievčat a ich žitých skúseností so sociálnou sieťou TikTok. Chceli sme predovšetkým vniesť svetlo do danej problematiky, odhaliť a pochopiť potreby dospievajúcich dievčat používať TikTok a zároveň aj poukázať na nástrahy, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou tejto sociálnej siete. Ďalším cieľom bolo zistiť či respondenti dokážu identifikovať pozitívne, alebo negatívne zážitky, ktoré zažili na sociálnej sieti TikTok. Na základe vyššie spomenutých cieľov a vychádzajúc z odporúčaní metódy IPA (Smith, Osborn, 2003), sme stanovili otvorenú, fenomenologicky zameranú výskumnú otázku. Hlavná výskumná otázka je nasledovná: Aká je skúsenosť pubescentných dievčat so sociálnou sieťou TikTok? Hlavná výskumná otázka bola rozdelená a doplnená o čiastkové výskumné otázky:

- Čo považuješ za najlepšiu vec ktorá sa ti vďaka TikToku stala?
- Aké zmeny priniesol TikTok do tvojho života?
- Spôsobil ti TikTok nejaké problémy?
- Môže byť TikTok nebezpečný?
- Aký majú tvoji rodičia názor na to že si na TikToku?

Sebareflexia výskumníka IPA analýza poskytuje možnosť bližšie priblížiť objasniť a vysvetliť skúsenosť jedinca s daným fenomén prostredníctvom kvalitatívnych dát. Avšak, dôležitým krokom pred začatím samotnej analýzy, je sebareflexia výskumníka k danej problematike. Naša osobná skúsenosť s dospievajúcimi a mladými nás priviedla k potrebe hlbšie preskúmať potreby mladej generácia a interakcií, ktoré sú s ňou spojené. Z nášho pohľadu si spoločnosť neuvedomuje do akej závažnej situácie sa dostávame tým, že maloleté deti majú prístup na internet a k aplikáciám, kde častokrát zobrazovaný obsah nie je pre nich vhodný. Zároveň sme

chceli hlbšie pochopiť dospievajúcich a ich potreby a chceli sme počuť na danú problematiku ich vlastný názor a skúsenosti resp. počuť názor na danú problematiku z ich perspektívy.

6 Metodológia a výskumný súbor

Pre výskumnú časť práce sme si zvolili kvalitatívnu metódu ktorá nesie názov Interpretatívna Fenomenologická analýza (IPA), ktorá sa prioritne zameriava na žitú skúsenosť participantov. Interpretatívna fenomenologická analýza dáva príležitosť výskumníkom, k hlbšiemu pochopeniu účastníkov výskumu prostredníctvom odpovedí na výskumnú otázku založenú na idiografickej úrovni. Žitá skúsenosť účastníkov výskumu je subjektívnym a reflexívnym procesom tlmočenia, v ktorom výskumník v priamej interakcii vstupuje do priebehu výskumu (Reid, Flowers, Larkin, 2005). Zážitok účastníka výskumu je, samozrejme, subjektívnou komplexnou koncepciou avšak, Fenomenologická analýza sa prioritne sústreďuje na čo sa stane, keď každodenný priebeh prežitých skúseností nadobudne pre človeka osobitný význam (Smith, Flowers, Larking, 2008).

IPA štúdiá uprednostňuje prácu s menším počtom respondentov oproti tomu ako sme zvyknutí pri kvantitatívnych štúdiách. Pre realizáciu nášho výskumu sme vzorku respondentov vyberali zámerne na základe vopred určeného charakteristického znaku. Náš výskumný súbor pozostával zo 6 respondentov, čo je maximálny počet respondentov pre túto kvalitatívnu metódu. Všetci šiesti respondenti museli spĺňať hlavné kritérium – mať aktívny účet na TikToku a byť používateľom TikToku dlhšie ako pol roka. Vek respondentov bol v rozpätí od 14 do 15 rokov. Hľadanie respondentov prebehlo prostredníctvom oslovenia známych o rozhovor s ich dcérami. Žiaden z oslovených respondentov rozhovor spoluprácu neodmietol.

7 Zber dát

Zber dát prebehol prostredníctvom rozhovorov ktoré boli uskutočnené v mesiacoch február a marec 2021. Rozhovory boli pološtruktúrované a obsahovali otvorené otázky, vďaka ktorým mali respondenti priestor pre vyjadrenie svojich myšlienok. Nakoľko

do nášho výskumu boli zapojení respondenti ktorý boli mladší ako 18 rokov, pred samotným uskutočnením rozhovorov, nám rodičia respondentov vyplnili informovaný súhlas, vďaka ktorému sme mohli zrealizovať rozhovor s neplnoletými respondentmi. Nakoľko v období zberu dát svet zachvátila pandemická situácia COVID-19 rozhovory boli realizované prostredníctvom Facebook video-chatu. Rozhovory boli teda realizované v domácom prostredí respondentiek, čo umožňovalo respondentkám komfortnejší pocit. Pred každým rozhovorom nám rodičia respondentiek alebo respondentky, poslali odfotený alebo naskenovaný podpísaný informovaný súhlas. Individuálne rozhovory trvali v priemere od 20 – 40 minút.

8 Výsledky výskumu

Na základe osobných skúseností našich respondentiek sme sa dopracovali pomocou spomenutého postupu analýzy rozhovorov metódou IPA k zostaveniu dvoch základných tematických okruhov nášho výskumu:

- A. Aspekty sociálnej siete TikTok
- B. Subjektívna skúsenosť na TikToku

Vzniknuté tematické okruhy sme spracovali akaždý jeden okruh je podrobne spracovaný a priblížený v podobe tabuľky. Tabuľky obsahujú vzniknuté témy a subtémy daného okruhu vrátane zaznamenania výpovedí respondentiek k danej subtéme. Postupne tieto témy rozoberáme vpopisnej forme. Nakoľko sa snažíme udržať komplexnosť a jedinečnosť skúmaného fenoménu, tak sme sa rozhodli pre kombináciu interpretácie z oboch postojov naraz – z perspektívy tém a zároveň aj z perspektívy respondentiek, ktoré sme doplnili doslovnými citáciami z uskutočnených rozhovorov.

A. ASPEKTY SOCIÁLNEJ SIETE TIKTOK							
Participantky – pubescentky		Mia	Sára	Katka	Amélia	Dominika	Paulínka
Sociálna sieť TikTok	Charakteristika TikTok očami pubescentiek	*	*	*	*	*	*
	Kladné stránky TikTok	*	*	*	*	*	*
	Záporné stránky TikTok	*	*	*	*	*	*
	Porovnanie TikTok s inými soc. médiami		*			*	*
TikTok videá	Nevhodné videá		*	*			*
	Pocity z videí	*	*	*	*	*	*
	Zmeny zásluhou videí	*	*	*	*	*	*

Tabuľka č. 1 – Tematický okruh A

Vyššie uvedená tabuľka opisuje dve hlavné témy: Sociálna sieť TikTok a TikTok Videá a ich subtémy, ktoré sa vyskytujú vo výpovediach všetkých respondentiek.

Sociálna sieť TikTok

Veľmi zaujímavou výpoveďou pri subtéme „Charakteristika TikTok očami pubescentiek“ je Sárina výpoveď, ktorá poukazuje na rôznorodosť TikTok: *„...je tam veľa videí, všelijakého druhu tam vieš nájsť... aj napríklad tam vieš nájsť zlé videá, ale také ja nepozerám, ale sú tam napríklad aj že ... ja neviem, recepty sú tam... a aj smiešne veci.“* Pri subtéme „Kladné stránky TikTok“ Lia vyzdvihuje kreatívnu časť TikTok: *„Najlepšie asi tá kreatívna časť, že vlastne... ľudia si tam môžu vytvárať svoje veci a tu kreativitu rozvíjať. ...sú tam aj také celkom dobré rady do života, napríklad čo netreba robiť, alebo proste také lifehacky a tak... také osobné... také že ... povzbudzujúce napríklad a tak... ako sa o seba starať... o tvár a takto... čo používať a čo je lepšie.“* Čo sa týka Záporných stránok TikTok všetky dievčatá vyjadrili vo veľkej miere svoje názory a skúsenosti, najšpecifickejším je však Améliina výpoveď: *„Ako sú tam pedáci a takíto ľudia, čo chcú nahé fotky [pozn. Autora – pedofili], neviem... vyhrážky, hejty tiež napríklad.“* Neskôr v rozhovore tak isto spomína na nadmerný čas strávený na TikTok: *„...dosť často som tam a len tak strácam čas a pozerám blbosti... ja len idem po tej stránke a pozerám tie videá a niektoré sú tam aj k tým receptom, ale niektoré sú aj také že sa mi moc nepáčia, ale aj tak si ich pozriem.“*

Pri subtéme Porovnanie TikToku s inými soc.médiami Paulínka naráža na veľmi dôležitý rozdiel medzi TikTokom a Instagramom: „...tak neni to nejaké nutné, že by som to musela mať... lebo tie videá dávajú niektoré aj na Instagram, že si to vieš pozrieť aj tam, takže to by nebol taký problém....a TikTok má vlastne rovnaký základ ako Instagram no... môžeš to lajkovať, zdieľať, písať si s ľuďmi a tak...“ Zároveň v rozhovore poukazuje na chýbajúce zabránenie zobrazeniu sa nevhodným alebo citlivým obsahom: „Napríklad na Instagrame je taká vec, že citlivý obsah, že sa to stopne, ale tuto na tom TikToku to neni, ja som to možno videla len párkrát, že to tam niekto dal, ale väčšinou sa tam tie videá ukážu že... takto rovno no... takže tak.“ Týmto nechceme samozrejme konštatovať že Instagram je pre dospievajúcich neškodný, len možno poukázať na skúmanú problematiku z dospievajúcej perspektívy.

TikTok videá

Subtémy vyskytujúce sa v téme boli trefne a jasne načrtnuté dievčatami. Preto tak isto v úvode časti Nevhodné videá priblížime výpoveď Paulínky, ktorá nám detailne opísala ako to funguje: „... lebo vlastne tam sú také dve stránky, tá prvá je, že videá koho sleduješ, a tá druhá je že „foryou“, videá ktoré sú rôzne a ty keď si tie videá pozrieš viackrát, alebo na to reaguješ, tak také podobné videá sa ti budú ukazovať na tej stránke „foryou“ stále, lenže to nevedia najskôr ľudia, až potom si to človek uvedomí, lebo to je vlastne, že keď budeš stále sledovať nejaké vtipné videá, tak sa ti tam stále budú ukazovať vtipné videá alebo proste takéto... čiže... je lepšie to len ignorovať alebo nemám záujem o takéto videá a že sa ti tam také videá nebudú ukazovať, takže je lepšie takéto videá len ignorovať alebo to scrolnuť lebo fakt ako....“ Ďalej vysvetľuje svoj postoj: „ Niekedy sa nad tým pozastavím, a niekedy tak, že si prečítam tie komentáre pod tým videom, alebo si to pozriem viackrát... ale to by som asi ani nemala robiť.“

Subtéma Pocity zo vzhliadnutých videí bola tak isto veľmi obohacujúca. Niektoré dievčatá v našom výskume sú len pasívnymi sledovateľmi, no niektoré sa snažili aj o aktívne uverejňovanie videí. Všetky dievčatá však boli vystavené rôznym pocitom, ktoré nám pri rozhovore opísali. Paulínka svoju skúsenosť

opisuje veľmi podrobne: Paulínkina skúsenosť je úplne odlišná od ostatných dievčat: „Možno, že keď som videla nejaké video, alebo tam je aj doteraz, že vlastne že kdesi v Amerike stále chodia nejakí muži v maskách a čo si že, vlastne muži ženy napadajú, tak teraz vlastne veľa žien točí videá ako majú kľúče či čo to a že tam majú nožik a že sa vlastne ochránia a takto... neviem... tak je to potom také, že nad tým rozmýšľam, že čo keď sa aj mne takéto niečo stane, ale tak, sme na Slovensku, takže tu to nie je také ako v tej Amerike, a tak človek potom nad tým rozmýšľa, keď to vidí, vlastne to má stále na očiach, a vlastne tam dávajú aj že koľko percent už žien takto oné.. zomrelo a vlastne takto s tým stále robia paniku podľa mňa na tom TikToku a neni to dobré... ale zas, keď niekto v tebe vyvolá strach alebo paniku tak už potom je to také, že už ideš von a už sa bojíš a pozeráš za každý roh či niekto tam náhodou neni... a tak... neviem no.. každého to inak ovplyvní podľa mňa, takéto videá... niekedy to vie aj ovplyvniť psychiku tých ľudí, že kto má takú labilnejšiu, tak môže sa ho to dotknúť, no. Je dobre akože o tom vedieť a dávať si pozor, ale neni dobre to stále niekomu tam pchať, lebo niekto je iný a môže mať potom z toho strach, ja nemám nejak strach, ja som chodila akože aj keď som bola mladšia, akože že som išla aj neskoro autobusom... aj okolo pol 10 večer cez leto a to bolo svetlo a nikdy mi akože nenapadlo že by ma mohol niekto... že by mi mohol niekto niečo spraviť... a teraz keď sa nad tým zamyslím, tak môže sa stať, ale zas nechcem mať z toho nejaký strach že by som zas akože teraz sa bála vyjsť von alebo tak...“ Subtéma Zmeny zásluhou videí bola tak isto veľmi plodná, dievčatá opisovali rôzne skúsenosti a zmeny ktoré im TikTok do života pri niesol. Katka si začala viac všímať svoje nedostatky: „Som si začala viac všímať chyby na mne...“

Subjektívna skúsenosť na TikToku

Druhým tematickým okruhom, ktorému sa budeme v našom príspevku venovať je TikTok život a Ja. Obsah tohto tematického okruhu, sme zaznačili do tabuľky č. 2.

B. SUBJEKTÍVNA SKÚSENOSŤ NA TIKTOKU							
Participantky – pubescentky		Mia	Sára	Katka	Amélia	Dominika	Paulínka
Nástrahy TikToku	Nebezpečenstvo na TikToku	*	*	*	*	*	*
	Hejteri na TikToku	*	*	*	*	*	*
	Zapojenie sa do konfliktov	*	*	*	*	*	*
	Prevencia voči hejterom		*		*	*	*
Komunita na TikToku	Ľudia na TikToku	*	*	*		*	*
	Malé deti na TikToku		*	*	*	*	*
	Rodičia	*	*	*	*	*	*

Tabuľka č. 2 – Tematický okruh B

Nástrahy na TikToku

Nebezpečenstvo na TikToku - ako každá iná sociálna sieť aj TikTok bojuje s potencionálnym nebezpečenstvom. Každá z našich respondentiek si uvedomuje riziká a nebezpečenstvo, s ktorým by mohli prísť do styku na tejto sociálnej sieti. Paulínka hovorí o nebezpečenstve na TikToku v podobe zverejňovania osobných informácií: „Tam sú také videá, čo tam ani nepatria vôbec na ten TikTok a už len tým, čo tam dávajú tí ľudia niektorí, oni tam proste kolkokrát aj rozprávajú aj osobné veci, o sebe, čo by som ja nikdy nepovedala na sociálnej sieti o sebe alebo nepridala... ale oni si to asi ani neuvedomujú alebo čo... takže.... určite môže byť TikTok nebezpečný, lebo k tomu majú prístup takí ľudia určite, že ktorí by mohli ten TikTok takým nebezpečným spraviť.... takže... určite je nebezpečný si myslím ako ja osobne.“ So známami obťažovania mala nepriamu skúsenosť Sára: „Áno... lebo... dosť to ľudí používa aj ako malé deti a tam sú tí... pedofili a takí proste... ako ja som to nezažila ale viem že, jedna moja kamarátka, jej tam písali takí pedofili, že poslali nejaké fotky alebo také... ale ona si potom dala súkromný a už jej potom nepísali ani nič, čiže.... určite tam je tá šanca že, sú tam tí pedofili a je to nebezpečné.“

Pri subtéme Hejteri na TikToku opisovali respondentky svoje skúsenosti, pričom každá z nich mala špecifický zážitok. Hejteri je hovorové vyjadrenie, označujúce ľudí, ktorí prejavujú nenávisť. „niekedy sú tam takí ľudia, že čo šíria vlastne nenávisť medzi ľuďmi a reagujú na to a šíria tam aj také komentáre na to a také... no že sa to vôbec nehodí na ten TikTok... pre niektorých, čo tam natočia niečo také že,

hneď idú do nich rýpať a na tom hneď už vidieť nejakú tú reakciu s tým že budú útočiť na toho človeka, tak podľa mňa sa to nehodí, ale tak podľa mňa ľudia sú všelijakí a tým že ich je tam veľa, tak sa nájdu aj takí no... mne to tak príde, že čím sa to viac posúva, tým je viac nenávisť na tom TikToku, tak mne to príde.“ Svoje charakteristické vyobrazenie hejterov nám opísala Katka: „...si myslia proste strašne o sebe veľa alebo ... by som to brala ako závisť a žiarlivosť na tých ľuďoch, že im závidia niečo, čo nemajú proste oni a že... a takto si snažia zgustnúť na nich.“

Subtéma Zapojenie sa do konfliktov, nakoľko niektoré dievčatá sa snažili týmto nenávisným komentárom vzdorovať a častokrát sa ocitli v konfliktoch. Dominika mala priamu skúsenosť s nenávisnými komentármi voči jej osobe: *„Ja som mala kamarátku, čo ona točila tiež na TikTok, tak ona.... sme nejako sa pohádali a jej sesternica mi začala písať hejt komentý.“* Neskôr poukazuje na jej kamarátku, ktorá sa nevyhla taktiež nenávisným komentárom od iných používateľov: *„Moja kamarátka, ona akože vždy sa veľmi bála potom... a keď jej napísala, že vie o nej všetko, tak ona bola ako veľmi vystrašená... ona sa bála ísť do školy, ja som s ňou musela preto chodiť každý deň do školy a ja som ju akože podporovala, že neboj sa, ten človek ti nič nespraví... ale akože niektorí ľudia sú fakt toho schopní no.“* Nakoľko dievčatá používajú TikTok pravidelne, nevyhnú sa ani nenávisti ktorá na tejto aplikácii sa zdá byť bežnou záležitosťou.

Dievčatá nám bližšie popísali v subtéme Prevencia voči hejterom aké stratégie zaujmú pri kontakte s hejtermi. Paulínka naopak vysvetľuje možný dopad nenávisti niektorých ľudí – *„Ale sú tam ľudia, ktorí sú proste citliví a niektorým proste by som povedala, že môžu mať z toho aj nejaké psychické problémy. Niektorí sú tam vlastne takí, že hneď začnú natáčať videá, že tak vy mi toto píšete, tak ja sa idem zabiť a tak... podľa mňa sa to nehodí. Ale niektorí ľudia sú na tom fakt zle, že sú takí citliví, že to proste nezvládnu a vtedy by som radšej ani netočila videá, ale neviem si to ja osobne predstaviť, že by som natočila niečo a malo by to nejakú zlú reakciu alebo že by mi niekto niečo zle písal tak neviem.... ja niekedy keď mi niekto niečo povie tak mávnem rukou, ale neviem si predstaviť že, cudzí ľudia by mi tam hentak písali, musí to byť dosť nepríjemné.“*

Komunita na TikToku

Ľudia na TikToku – takmer všetky dievčatá poukázali na sociálnu interakciu prostredníctvom TikToku, ktorá ich najmä obohatila o nové priateľstvá a rozšírili im obzory. Mia prostredníctvom TikToku spoznala nových kamarátov : *„Najlepšia vec bola asi že som stretla tých kamarátov.“* Malé deti na TikToku – ako sme spomínali v teoretickej časti, častokrát sa stáva, že napriek tomu že napriek pravidlám užívateľov TikToku kde je veková hranica jasne stanovená od 13tich rokov, je samozrejmosťou, že sa nájdú medzi užívateľmi aj mladšie deti. Podobnú skúsenosť mali aj naše respondentky, ktoré častokrát v rozhovoroch špecificky poukazovali na malé deti na TikToku. Svoj pohľad na túto problematiku nám priblížila aj Paulínka: *„Tam je veková kategória, že vlastne môžeš to mať od 13tich rokov... lenže som tam videla veľa detí, akože aj malých detí ako 5-6 ročných ako môj brat, že to zaplo napríklad, zapol to video a rodičia boli v pozadí na telefónoch a oni to ani nemusia vedieť, že to dieťa to pridalo na ten Tiktok ... a celkovo čo... si niekto povie, že také malé dieťa to tam nemôže pridať, ale už teraz sú také deti, že sa nevedia ani najesť bez telefónu a majú prístup k takýmto sociálnym sieťam a vedia to aj lepšie ovládať ako dospelí ľudia... že sa tomu rozumejú... to neviem... ako ja keď som bola malá ako oni, tak som ani nevedela, čo to telefón je a teraz... oni... neviem už majú k tomu taký prístup. A nevedia tí rodičia, že tam môže byť niečo vidieť na tom videu, napríklad, môže to byť pred domom, kde bude vidieť adresu alebo tak, a už to tam je a môžu to vidieť ľudia a nemá to tam byť no... nepatrí to tam na ten Tiktok.“* Neskôr v rozhovore ešte zdôraznila možný negatívny dopad nevhodných videí na malé deti: *„Tak keď je niekto mladší, tak ešte nemá také tie názory ani nič, a vlastne si zobere to, čo tam vidí, ale keď je niekto starší, tak už sa nad tým povznesie, že „dobré, nechám to tak“ ale keď je niekto že mladší, tých 10 rokov, tak určite že to vie ovplyvniť, že sa už podľa toho vie riadiť čo tam vidí a myslí si že je to správne a tak to bude robiť aj on no.“*

Rodičia - V závere rozhovoru sme sa dievčatá spýtali, aký názor majú ich rodičia na TikTok a na to, že ju používajú. Dostali sme rôzne odpovede. Takmer všetky respondentky povedali že buď to ich rodičia neriešia alebo ich to ani nezaujíma až na jednu, Sárú:

Sára a jej rodičia sa nezhodli úplne ohľadom TikToku: „Oni sú takí, že... to je proste strata času pre mňa a že to nemám mať kvôli tým pedofilom, lebo sa o mňa boja, aj keď mám súkromný účet, tak aj tak mi hovoria, že to nemám pozeráť, čiže.... a sú na to proste... dosť hákliví, keď to pri nich pozerám, tak hneď, že to mam vypnúť. Aj sme sa kvôli tomu trochu pohádali, ale ja som im tak hovorila, že mám proste súkromný účet a všetko, tak hovoria, že dobre... ale vždy keď pozerám pri nich nejaké videá, tak hneď sú takíto, že vypni to! Ale aj ukazovala som im aj nejaké videá smiešne a smiali sa... ale... no zakázali mi to, ale ja som tam aj tak... je mi to jedno vlastne... čo si myslia, oni to nemajú ten TikTok čiže nevedia... čo ako to vplýva na teba všetko.“

9 Diskusia

Cieľom nášho príspevku bolo hlbšie priblížiť žité skúsenosti pubescentných dievčat so sociálnou sieťou TikTok. Ako sme v prvej kapitole teoretickej časti poukázali, obdobie pubescencie je obdobie, kedy nastáva množstvo vývinových zmien u jedinca, avšak každý autor ohraničuje obdobie pubescencie inak. V príspevku sme sa zamerali na vymedzenie teenagerov vo veku od 13 do 15 rokov, takže v našom výskume sa nachádzali len dievčatá vo veku 14 až 15 rokov. Výskumná otázka vychádzala z fenomenológie a znela nasledovne: Aká je skúsenosť pubescentných dievčat so sociálnou sieťou TikTok? Aby sme sa dopracovali k cieľu nášho výskumu a primeranému zodpovedaniu a objasneniu výskumnej otázky, využili sme metódu Interpretatívnej fenomenologickej analýzy, ktorá sa preukázala byť vhodnou metódou na skúmanie danej problematiky dievčat a ich zážitkov. Výskumu sa zúčastnilo 6 pubescentiek, ktoré boli užívateľkami sociálnej siete TikTok viac ako pol roka. Bolo s nimi individuálne realizovaných šesť pološtrukturovaných rozhovorov s otvorenými otázkami, ktoré sme následne doslovne prepísali a analyzovali. Z uskutočnenej analýzy bolo výsledkom sformulovanie dvoch základných tematických okruhov, ktoré pozostávali z výpovedí účastníčok výskumu. Tieto základné tematické okruhy dokopy pozostávali zo 4 hlavných tém so subtémami, ktoré sme identifikovali hĺbkovou analýzou výpovedí participantiek.

Prvý tematický okruh výskumu sa nazýva Aspekty sociálnej siete TikTok a je rozdelený na dve základné témy – Sociálna sieť TikTok a TikTok videá. V prvej téme Sociálna sieť TikTok boli rozoberané 4 subtémy, ktoré boli identifikované z výpovedí participantiek. Všetky účastníčky nám porozprávali o ich subjektívnom názore a charakteristike TikToku, nakoľko každá z nich spomenula iný faktor, pričom prevažne každá poukázala na vtipné videá, lifehacky ale aj používanie aplikácie počas vyplnenia nudy. Medzi kladné stránky TikToku participantky vo väčšine zaradili spoznanie nových ľudí, nadviazanie priateľstiev, inšpiráciu a hobby. Všetky dievčatá nám spomenuli aj záporné stránky TikToku s ktorými sa pravidelne pri používaní aplikácie stretávajú. Dievčatá si plne uvedomujú potrebu byť na TikToku, ktorú hodnotia negatívne, avšak poukázali aj na nebezpečenstvá v podobe sexuálny predátorov, zastrašovania a deviantov. Výsledky analýzy sa zhodujú so zisteniami autorov Kuss (2013) a Jiang (2019), podľa ktorých závislostné správanie na internete predstavuje formu rizikového správania.

TikTok sa nevyhol ani porovnaniu s inými aplikáciami a sociálnymi médiami. Niektoré participantky hravo poukázali na výhody aj nevýhody TikToku. V druhej téme s názvom TikTok videá, participantky rozoberali uverejnené videá na TikToku a ich dopad na užívateľov TikToku. Takmer všetky dievčatá sa strádali uverejňovaním videí, nakoľko ako opísali to v nich vzbudzovalo pocity hanby, stresu priam dokonca strachu. Participantky zároveň spozorovali aj určité zmeny na sebe, ktoré sa začali diať po videní niektorých videí. Na niektoré to malo pozitívny dosah, v podobe zdravšieho životného štýlu, naopak jediná Katka začala mať tendenciu sa porovnávať s užívateľmi na videách, čo ju viedlo častokrát k závislosti a pocitom nedostatočnosti zo seba. Túto snahu o porovnávanie a vzájomné posudzovanie sa vysvetľujú aj Langmeier, Krajčířová (in Šlosár, 2020), podľa ktorých je to charakteristickým znakom dospievajúcich jedincov. Každá participantka sa podelila o svoju skúsenosť s videním nevhodných videí, ktoré vidieť nechceli avšak následkom asymetrie TikToku boli nepriamo donútené. Nevhodné videá v podobe týraných zvierat, ľudí alebo sexuálneho obsahu, sú na TikToku bežným javom. Ako hovoria niektoré

účastníčky výskumu, často po nechcenom vzhliadnutí nevhodného videa majú nechcenú tendenciu na obsah videí myslieť, čo má za následok vyvolanie nepríjemných pocitov. Zistenie sa zhoduje s tvrdeniami viacerých autorov v štúdií Hawk et al. (2015), kedy by takéto nevhodné príspevky na sociálnych sieťach mohli mať za následok redukciu emocionálnej pohody jedincov. Zároveň je nutné poznamenať, že ak si užívateľ TikToku omylom pozrie video s nevhodným obsahom, podobné videá sa mu začnú zobrazovať častejšie. Mohli by sme konštatovať, že takéto nechcené pozeranie videí, ktoré má dopad na užívateľov TikToku, nemusí vhodne vplývať na ich psychickú pohodu a duševné zdravie.

Druhý tematický okruh nášho výskumu sa nazýva Subjektívna skúsenosť na TikToku, ktorý pozostáva z dvoch základných tém – Nástrahy TikToku a Komunita na TikToku. V tejto časti dievčatá približujú nástrahy TikToku, s ktorými sa museli vyrovnáť počas doby používania. Každá participantka poukazuje na iný druh nebezpečenstva v podobe zverejňovania osobných informácií, nebezpečných užívateľov, sexuálnych predátorov, deviantov a nenávisť. Toto zistenie korešponduje aj s vyjadreniami Lwin, Li, Ang, (2012), ktorí poukazujú na súvislosť medzi uverejňovaním príspevkov akybernetickým obťažovaním v podobe urážok, nenávisťou, kyberšikanov, online prenasledovaním alebo sexuálnym obťažovaním. Nenávisť na TikToku dievčatá vysvetľujú prostredníctvom užívateľov – hejterov, ktorí majú tendenciu neprimerane komentovať videá iných užívateľov, urážať ich a zosmiešňovať. Niektoré participantky nášho výskumu majú s hejtermi priame skúsenosti, o ktoré sa s nami podelili. Všetky participantky nehodnotia túto skúsenosť pozitívne. Najčastejšie boli do konfliktov zapojené pri snahe obrániť obeť pred hejtermi, avšak častokrát sa obeťami stali aj participantky. V dôsledku týchto skúseností, majú snahu vyhnúť sa podobným konfliktom a hejterov ignorovať. Posledná téma z analyzovaných rozhovorov je Komunita ľudí na TikToku. Užívateľom TikToku môže byť ktokoľvek. TikTok prispel k sociálnej interakcii našich participantiek, vďaka ktorej mali možnosť rozvíjať svoju sociálnu identitu. Aj Vágnerová (1999) poukazuje na rovesnícke vzťahy v období dospievania za

lákavé, nakoľko rovesníci disponujú podobnými osobnostnými vlastnosťami, čo pozitívne súvisí svýsledkami analýzy kedy účastníčky výskumu, vďaka aplikácií spoznali množstvo nových ľudí, ktorí obohatili ich život. Vytvorili nové priateľstvá a niektoré sa inšpirovali. Paulínka poukázala aj na starších užívateľov TikToku vo veku seniorov, ktorý uverejňujú náučné videá pre mladých a rozprávajú svoje životné príbehy. Každá participantka poukázala na závažnejší problém TikTokovej komunity, ktorý tvoria účastníci TikToku mladší ako 13 rokov, čo je proti pravidlám TikToku. Kvôli už vyššie spomenutým rizikám TikToku, tieto deti predstavujú ľahkú korisť pre sexuálnych predátorov a deviantov. Často sa tieto deti nesprávajú vhodne a primerane, zverejňujú osobné informácie o ich životoch, čo môže mať negatívne konzekvencie na ich bezpečnosť. Na toto zistenie poukazuje Baker, White; Christofides, Muise, Desmarais; Medizade (in Hawk et al., 2015), kedy dospievajúci považujú za potrebné zverejňovať osobné informácie na sociálnych sieťach, vďaka ktorým majú pocit sebavyjadrenia, autenticity a považujú túto skutočnosť za nevyhnutnú pre udržanie vzťahoch s ďalšími užívateľmi. Zároveň sa stávajú terčom hejterov a aktívne sa zapájajú do konfliktov. Tieto zistenia poukazujú na to, že by sa vo väčšej miere mali medializovať a organizovať intervenčné programy na školách pre deti a rodičov, ktorých úlohou by bolo upozorniť rodičov na nebezpečenstvá používania internetu maloletými a zároveň poučiť maloletých v používaní internetu a sociálnych sietí.

V závere našich rozhovorov sme sa každej participantky spýtali, aký názor majú jej rodičia na TikTok. Vo väčšine prípadov sme sa stretli s neutrálnymi názormi zo strany rodičov, len jedna účastníčka – Sára poukázala na problémy, ktoré kvôli TikToku vznikli medzi ňou a jej rodičmi. Nakoľko Sára má veľkú potrebu byť na TikToku, a tým pádom byť aj v „obraze, čo sa deje“, považuje obavy jej rodičov za bezpredmetné a často dochádza k nezhodám medzi rodičmi a Sárrou. Napriek striktnému zákazu, používa TikTok aj naďalej a nerešpektuje ich obavy. Ako sama opisuje, podľa nej nemajú nárok kritizovať TikTok keď sami nie sú používatelia. Takéto nezhody medzi rodičmi a dieťaťom môžu vyústiť do úzkostí, patologických

javov, negativistických črt osobnosti a anxiózy (Verešová, Tomšík, 2019).

10 Limitácie

Naša práca obsahuje niekoľko limitácií, ktoré považujeme za potrebné spomenúť. Za hlavnú limitáciu nášho výskumu by sme mohli považovať menší počet participantov, no vychádzame zo odporúčaní autorov výskumnej metódy, ktorí hovoria o maximálnom počte 6 respondentov, čím sme naplnili kapacitu vo výskume a zároveň sme uprednostnili bohatosť, špecifickosť a jedinečnosť získaných dát pred vyšším počtom účastníkov výskumu. Základnou limitáciou nášho výskumu považujeme výskumný súbor, ktorého sa zúčastnili len dievčatá, a tým pádom sme neposkytli náhľad mužského pohlavia na danú problematiku.

11 Záver

V našom príspevku sme sa venovali žitým skúsenostiam pubescentných dievčat so sociálnou sieťou TikTok. Naším primárnym cieľom bolo preskúmať žité skúsenosti a zážitky pubescentiek a zároveň im umožniť priestor pre vysvetlenie a opísanie fenoménu z ich pohľadu. Na základe toho, sme pre naše výskumné účely zvolili kvalitatívny výskum realizovaný v podobe Interpretatívnej fenomenologickej analýzy. Interpretatívna fenomenologická analýza bola vykonaná prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov, ktoré umožňovali participantkám dostatočný priestor pre opísanie skúmaného fenoménu. Z analýzy sme identifikovali dva hlavné tematické okruhy: Aspekty sociálnej siete TikTok a subjektívna skúsenosť na TikToku, pričom každý tematický okruh bol obohatený o hlavné témy, ktoré pozostávali z výpovedí účastníčok výskumu. Prvý tematický okruh nám ponúkol hlbšie vysvetlenie a opísanie skúmaného fenoménu spolu s najvýraznejšími aspektmi sociálnej siete TikTok. Druhý tematický okruh nám ponúkol priamy náhľad na slabé a negatívne stránky TikToku a zároveň na komunitu ľudí na TikToku. Za najcennejšie zistenia v tejto súvislosti považujeme to, že participantky si uvedomujú nástrahy a riziká TikToku a zároveň nám poskytli

nezávislé názory na daný fenomén. Ukázalo sa, že pre dievčatá je najväčším prínosom interakcia medzi rovesníkmi na TikToku a do istej miery aj videá. Avšak medzi najslabšie stránky TikToku považujú hejterov a nenávisť, ktorú niektorí užívatelia šíria, vďaka čomu nie sú odhodlané aktívne používať TikTok a uverejňovať videá. Prínosom tohto príspevku môže byť vnesenie svetla do tejto problematiky a poukázanie na negatívne stránky sociálnej siete TikTok, ktorými sa musia užívatelia pravidelne stretávať a čeliť im. Uvedomujeme si, že náš príspevok predstavuje len akýsi prvotný náhľad do rozsiahlej problematiky sociálnej siete TikTok avšak každé nové zistenie, predstavuje prínos a otvára nové zistenia, ktoré poskytujú nové podnety doposiaľ nepreskúmanej problematiky.

Literatúra

ANDERSON, K. E. (2020). Getting acquainted with social networks and apps: it is time to talk about TikTok. Library Hi Tech News, vol. 37, no. 4, pp. 7-12. ISSN 0741-9058

ANTHEUNIS, M. L. - SCHOUTEN, A. P. - KRAHMER, E. (2014). The Role of Social Networking Sites in Early Adolescents' Social Lives. Journal of Early Adolescence, vol. 36, no. 3, pp. 1-24. ISSN 02724316

BACCARELLAetal.(2018).Socialmedia?It'sserious!Understanding the dark side of social media. European Management Journal, vol. 36, pp. 431-438. ISSN 0263-2373

BAKER, V. (2009). Older Adolescents' Motivations for Social Network Site Use: The Influence of Gender, Group Identity, and Collective Self-Esteem. CyberPsychology& Behavior, vol. 12, no. 2, pp. 209-213. ISSN 1557-8364

BUSINESSOFAPPS (s.a.). [online], [citované 31.01. 2021]. Dostupné na internete: < <https://www.businessofapps.com/data/tik-tok-statistics/> >

BUFFARDI, L. E. - CAMPBELL, W. K. (2008). Narcissism and Social Networking Web Sites. Personality and Social Psychology Bulletin, vol. 34, pp. 1303-1314. ISSN 1552- 7433

HAWK, S. T. - BOGT, T. F.M. - EIJNDEN, R. J.J.M. - NELEMANS, S. A. (2015). Too little power, too much information! Power, narcissism, and adolescents' disclosures on social networking sites. *Computers in Human Behavior*, vol. 52, pp. 72-80. ISSN 0747- 5632

JIANG,Q.(2019).RiskFactorsandClinicalAssessmentofInternet. In:Q.Jiang, *Internet Addiction Among Cyberkids in China: Risk Factors and Intervention Strategies* (pp. 85- 142). ISBN: 978-981-13-3791-8

KURIC, J. Et al (1986). ONTOGENETICKÁ PSYCHOLOGIE. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 264 s. ISBN 14-409-86.

KUSS, D. J. (Eds.). (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors . *Computers in Human Behavior*, vol. 29, pp. 1987-1996. ISSN 0747-5632

LANGMEIER, J - KREJČÍŘOVÁ, D. (2006). VÝVOJOVÁ PSYCHOLOGIE 2., aktualizované vydání. 4. vyd. Praha: Grada Publishing, 368 s. ISBN 80-247-1284-9

LWIN, M. O. - LI, B. - ANG, R. P. (2012). Stop bugging me: An examination of adolescents' protection behavior against online harassment. *Journal of Adolescence*, vol. 35, no. 1, pp. 31-41. ISSN: 0140-197

MACEK, P. (2003). Adolescence. 2. vyd. Praha: Portál, 144 s. ISBN 80-7178747-7

MORRIS, S. (2021). 10-year-old Girl Dies in ‚Blackout Challenge‘ Circulating on TikTok. [online], [citované 31.01. 2021]. Dostupné na internete: < <https://www.newsweek.com/girl-dies-blackout-challenge-circulating-tiktok-1563705> >

OMAR, B. - DEQUAN, W. (2020). Watch, Share or Create: The Influence of Personality Traits and User Motivation on TikTok Mobile Video Usage. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, vol. 14, no. 4, pp. 121-137. ISSN 1865-7923

ORCHARD, L. J. – FULLWOOD, Ch. (2010). Current Perspectives on Personality and Internet Use. *Social Science Computer Review*, vol. 28, no. 2, pp. 155-169. ISSN: 0894- 4393

REID, K., FLOWERS, P., LARKIN, M. (2005). Exploring lived experience. *The psychologist*, vol. 18, no. 1, pp 20-23. ISSN 2184-3317

STEIJN, W. M. (2014). A developmental perspective regarding the behaviour of adolescents, young adults, and adults on social network sites. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, vol. 8, no. 2, [online], [citované 15. 03. 2021]. Dostupné na internete: < <https://cyberpsychology.eu/article/view/4306> >

SMITH, J. – OSBORN, M. (2003). Interpretative phenomenological analysis, *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, pp.53–80. [online], [citované 23.04.2021]. Dostupné na internete: < http://med-fom-familymed-research.sites.olt.ubc.ca/files/2012/03/IPA_Smith_Osborne21632.pdf >

SMITH, J. A., FLOWERS, P., LARKIN, M. (2008). *Interpretative Phenomenological Analysis. Theory, Method and Research*. 1. vyd. London: SAGE Publications, 288 s. ISBN 978-1-4129-0833-7

ŠLOSÁR, D. (2020). Riziko ako sociálna kategória v období adolescencie. 1. vyd. Košice: ŠafárikPress, 221 s. ISBN 978-80-8152-899-6

TIKTOK OFFICIAL WEBSITE (s.a.). [online], [citované 31.01. 2021]. Dostupné na internete: <<https://www.tiktok.com/>>

VÁGNEROVÁ, M. (1999). Vývojová psychologie. 2. vyd. Praha: Karolinum, 353 s. ISBN

VEREŠOVÁ, M. - TOMŠÍK, R. (2019). Rizikové správanie dospievajúcich a výchovné štýly v rodine. 1. vyd. Nitra: PF UKF v Nitre, 128 s. ISBN 988-80-558-1404-9 WEIMANN, G. - MASRI, N. (2020). Research Note: Spreading Hate on TikTok. *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 43, pp. 1-14. ISSN 1521-0731

EXISTENCIÁLNA ÚZKOSŤ V KONTEXTE PROBLEMATICKÉHO POUŽÍVANIA SMARTFÓNU U ADOLESCENTOV

EXISTENTIAL ANXIETY IN THE CONTEXT OF PROBLEMATIC SMARTPHONE USE IN ADOLESCENTS

Bc. Erik KOVÁČ

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave
erik.kovac98@gmail.com

Abstrakt: Cieľom štúdie bolo preskúmanie vzťahov medzi existenciálnou úzkosťou a problematickým používaním smartfónu u adolescentov. Výskumný súbor tvorilo 457 študentov stredných škôl vo veku 15 až 19 rokov ($M = 17,1$; $SD = 1,22$), z toho 55,8 % boli ženy. Na získanie dát bol použitý Dotazník existenciálnych obáv (ECQ), Škála závislosti od smartfónu (SAS) a súbor dodatočných otázok o povahe využívania smartfónu. Výsledky potvrdili signifikantný, pozitívny, stredne silný vzťah ($r = 0,49$) medzi existenciálnou úzkosťou a problematickým používaním smartfónu. Ženy dosahovali vyššie hrubé skóre než muži v oboch dotazníkoch. Najvýraznejšou existenciálnou doménou bola úzkosť z nezmyselnosti, respondenti uviedli vysoké priemerné hodnoty denného používania smartfónu, väčšina adolescentov sa nepovažovala za závislých a najčastejším účelom využitia smartfónu boli sociálne siete. Získané výsledky poukazujú na potrebu prevencie závislosti od smartfónu, ako aj poskytovanie odbornej pomoci pri konštruktívnom riešení existenciálnych obáv v období adolescencie.

Kľúčové slová: existenciálna úzkosť; adolescencia; problematické používanie smartfónu

Abstract: The aim of the study was to examine the relationship between existential anxiety and problematic smartphone use in adolescents. The research group consisted of 457 high school students aged 15 to 19 ($M = 17.1$; $SD = 1.22$), of which 55.8% were women. The Existential Concerns Questionnaire (ECQ), Smartphone Addiction Scale (SAS) and a set of additional questions about the nature of smartphone use were used to obtain data. The results confirmed a significant, positive, moderate relationship ($r = 0.49$) between existential anxiety and problematic smartphone use. The women scored higher than the men in both

questionnaires. The most significant existential domain was meaninglessness anxiety, respondents stated high average values of daily smartphone use, the majority of adolescents did not consider themselves addicted and the most common purpose of using a smartphone was social networks. The obtained results point to the need to prevent smartphone addiction, as well as to provide professional assistance in constructively addressing existential concerns in adolescence.

Key words: existential anxiety; adolescence; problematic smartphone use

1 Koncept existenciálnej úzkosti

Ľudská bytosť sa od nižších foriem života odlišuje schopnosťou uvedomovať si vlastnú existenciálnu situáciu. Tento stret v nás vyvoláva špecifický druh úzkosti, existenciálnu úzkosť, ktorá je z podstaty našou prirodzenou súčasťou. Vzniká pri vedomej alebo nevedomej konfrontácii s danosťami existencie, ako sú smrť, sloboda, nezmyselnosť, osamelosť či identita (Yalom, 2006; Koole, Greenberg, Pyszczynski, 2006). Ľudia zisťujú, že nie je možné vyhnúť sa smrti, že sú nútení vysporiadať sa so zodpovednosťou za svoj život, ktorú im prináša sloboda a musia si preto vyberať z veľkého množstva možností, že sa nachádzajú vo vesmíre, ktorý sa v konečnom dôsledku javí ako ľahostajný a neštruktúrovaný, že v mnohých ohľadoch sú neprekonateľne oddelení od ostatných ľudí a že ich vlastná identita môže byť neistá (Yalom, 2006; Koole, Greenberg, Pyszczynski, 2006). Práve vedomie našej smrti je pritom považované za základnú úzkosť, z ktorej vyplývajú všetky ostatné formy (e. g. Reed, Williamson, Wickham, 2020).

Napriek tomu, že ultimátne obavy o živote a smrti pôsobia hrozivo, mnoho existenciálnych mysliteľov chápe tieto obmedzenia existencie aj ako výzvu k pozitívnej zmene, k rastu a napredovaniu človeka (e. g. Bauman, Waldo, in Halama, 2000; Yalom, 2006; Iacovou, 2011). Jednotlivec by sa mal snažiť o pochopenie a prijatie existenciálnych obáv, vnímať ich ako motivujúcu výzvu, pretože nepochopenie „môže viesť jednotlivca k neautentickému správaniu vo vzťahu k jeho základným hodnotám“ (Temple, Gall, 2016, s. 1). Fenomén existenciálnej úzkosti, ktorá nie je patologická, čím sa odlišuje napr. od neurotickej úzkosti, nebol dodnes dostatočne preskúmaný a existuje len veľmi málo štúdií v slovenských podmienkach.

2 Existenciálne obavy v adolescencii

Hľadanie konštruktívnych odpovedí na tieto výzvy sa začína naplno prejavovať v období adolescencie, kedy jednotlivec dosahuje úroveň abstraktného myslenia. Mladý človek sa začína pýtať na smer a podstatu svojho života, filozofuje, hľadá pravdu, prežíva vnútorné krízy a pochybnosti. Tento zvýšený záujem o existenciálny rozmer života P. Halama (2000) nazýva „fenomén existenciálneho prebudenia“. Ide však tiež o obdobie, kedy sa tieto obavy môžu stať problematickými. Napríklad, strach zo smrti bol jednou z najčastejšie uvádzaných obáv u mladých ľudí vo viacerých kultúrach (Ollendick et al., in Weems, Berman, 2016). Iný výskum potvrdil, že už okolo trinásteho roku boli obavy zo smrti a umierania hlavnou obavou (Weems, Costa; Weems, in Weems, Berman, 2016). Rovnaké stanovisko prezentuje aj I. Yalom (2006), podľa ktorého sa adolescenti obávajú smrti viac než ostatné vekové skupiny. Napriek tomu, že existenciálne úzkosti sú spoločným znakom prežívania adolescentov (Shumaker, 2011), výskum prekvapivo dokazuje, že o tomto fenoméne sa v súvislosti s dospievaním vie len málo (Berman, Weems, Stickle, 2006). Existenciálna záležitosť nezmyselnosti je dokonca najmenej skúmaný aspekt existenciálnej úzkosti v mladom veku a dospievaní (Weems, Berman, 2016). V súlade s týmito poznatkami sme rozhodli zamerať sa v našej práci práve na toto obdobie.

3 Vzťah problematického používania smartfónu a úzkosti v širšom zmysle

Jednou z výziev moderného životného štýlu je vysporiadanie sa s nepriaznivými účinkami inteligentných telefónov na duševné zdravie. J. Billieux (2012) charakterizuje problematické používanie smartfónu ako „neschopnosť regulovať používanie mobilného telefónu, čo eventuálne prináša negatívne následky v každodennom živote“ (s. 1). Viacero autorov tento koncept nerozlišuje od termínov ako „závislosť od smartfónu“, „nadmerné používanie“ či „zneužívanie“, preto sa často zamieňajú ako synonymá. Samotné správanie je pritom chápané ako typ behaviorálnej, nelátkovej závislosti (Alhassan et al., 2018; Sahu, Gandhi, Sharma, 2019).

Kwon et al. (2013) vymedzili šesť symptómov takéhoto správania: *narušenie každodenného života* (napr. ťažkosti s koncentráciou, bolesti tela), *pozitívna anticipácia* (pocity vzrušenia pri používaní), *odstup* (pocity netrpezlivosti a hnevu, ak jednotlivec nemá smartfón po ruke je pri používaní niekým vyrušený), *vzťah orientovaný na kyberpriestor* (online intimita a dôvera v porovnaní so vzťahmi z reálneho života), *nadmerné používanie* (nekontrolovateľné používanie) a *tolerancia* (neúspešná snaha o regulovanie stráveného času). V našej práci sme sa zamerali na týchto šesť symptómov, nakoľko poskytujú komplexnú deskripciu takéhoto správania.

Objasňovanie kvalít duševného zdravia užívateľov smartfónov je stále aktuálnou témou. Predchádzajúce výskumy preukázali signifikantný, pozitívny vzťah medzi problematickým používaním smartfónu a príznakmi úzkosti v širšom zmysle, ktorú môžeme interpretovať ako normálnu alebo neurotickú formu úzkosti (Choi et al., 2015; Boumosleh, Jaalouk, 2017; Kim et al., 2018; Sahu, Gandhi, Sharma, 2019; Ayandele et al., 2019). Rovnako existujú dôkazy, že existenciálna úzkosť súvisí s odpojením sa od digitálneho sveta (Harley, 2019) či s príspevkami na Facebooku (Nath, Ranjan, 2019). Minulý výskum tiež potvrdil, že úzkosť zo smrti sa vo významnej miere prejavovala u mladých ľudí (Nath, Ranjan, 2019; Harley, 2019; Evram, Çakici Eş, 2020). Zistené boli aj rozdiely medzi pohlaviami. Ženy boli výrazne rizikovejšou skupinou pre problematické používanie smartfónu (Lee et al., 2016; Kim et al., 2020), na druhej strane však rizikovejšiu skupinu pre konfrontáciu s danosťami existencie predstavovali muži (Kurtulan, Karairmak, 2016; Hubinská, Doktorová, Kalivodová, 2018). Používatelia smartfónov sa nielen líšili podľa účelu použitia (Kwon et al., 2013), ale významné zastúpenie v tomto zmysle mali sociálne siete (Lee et al., 2016), pričom niektorí mali tendenciu popierať, že by boli závislými (Park, 2019).

4 Výskumný problém a výskumné ciele

V dostupnej literatúre existuje množstvo štúdií spájajúcich problematické používanie smartfónov s príznakmi úzkosti v širšom zmysle, avšak podľa našich vedomostí zatiaľ neexistuje práca,

ktorá by skúmala túto problematiku vo vzťahu k existenciálnej úzkosti, ktorá predstavuje špecifický a celkom odlišný fenomén. Hlavným cieľom našej práce bolo zaplniť túto medzeru v poznaní a zistiť, či problematické používanie smartfónu súvisí s prežívaním existenciálnej úzkosti u adolescentov.

Okrem toho, snažili sme sa odhaliť, či existujú signifikantné rozdiely medzi pohlaviami pri oboch premenných, ako aj ktorá skutočnosť existencie bude u adolescentov najvýraznejšia a akým spôsobom koreluje existenciálna úzkosť s jednotlivými doménami problematického používania smartfónov. Pre podrobnejší obraz sme sa zamerali aj na premenné súvisiace so smartfónom, ako je denný čas strávený používaním, účel používania a vlastné ohodnotenie problematického používania.

5 Výskumné otázky a hypotézy

Na základe predchádzajúcich výskumných zistení, ktoré sme uviedli v teoretickej časti, predpokladáme, že:

H1: medzi problematickým používaním smartfónu a prežívanou existenciálnou úzkosťou bude štatisticky významný pozitívny vzťah;

H2: ženy budú dosahovať signifikantne vyššiu mieru problematického používania smartfónu ako muži;

H3: muži budú dosahovať signifikantne vyššiu mieru prežívanej existenciálnej úzkosti ako ženy;

H4: v najväčšej miere sa u adolescentov bude vyskytovať existenciálna úzkosť zo smrti;

H5: najčastejším účelom používania smartfónu budú sociálne siete;

H6: prevažná časť respondentov bude popierať problémy s používaním smartfónu.

Okrem toho, stanovili sme dve výskumné otázky, ktoré dopĺňujú profil používateľa smartfónu.

O1: Koľko hodín denne v priemere strávia adolescenti používaním smartfónu?

O2: V akom vzťahu je miera prežívanej existenciálnej úzkosti adolescentov s jednotlivými doménami problematického používania smartfónu?

6 Výskumný súbor a výskumné metódy

Výskumný súbor tvorilo 457 slovenských študentov stredných škôl vo veku 15 až 19 rokov ($M = 17,1$; $SD = 1,22$), z toho 202 (44,2%) mužov ($M = 17,4$; $SD = 1,2$) a 255 (55,8%) žien ($M = 16,8$; $SD = 1,18$). Účastníci boli online formou požiadaní o anonymné vyplnenie nasledujúcich dotazníkov:

Dotazník existenciálnych obáv (ECQ – Existential Concerns Questionnaire; autori van Bruggen et al., 2017; preklad do slovenčiny konsenzuálnou formou). Pozostával z 22 položiek, respondenti hodnotili mieru súhlasu s tvrdeniami na päťbodovej Likertovej škále. Tento dotazník sa skladal z troch subškál. Prvá z nich, *všeobecná existenciálna úzkosť*, pozostávala z 12 položiek týkajúcich sa úzkosti zo slobody, nezmyselnosti, osamelosti a identity (napr. „Otázka, či má život zmysel, vo mne vzbudzuje úzkosť.“). Druhá subškála bola *úzkosť zo smrti*, ku ktorej sa vzťahovalo 6 položiek (napr. „Mám hrôzu z toho, že skôr či neskôr zomriem“). Tretiu subškálu *vyhýbanie sa* tvorili 4 položky, ktoré popisovali vyhýbavú reakciu na existenciálne úzkosti (napr. „Snažím sa zabudnúť, že všetky moje rozhodnutia majú následky.“). Pre účely nášho výskumu (H4, O1) sme sa rozhodli rozdeliť položky *všeobecnej existenciálnej úzkosti* podľa toho, ku ktorým zo štyroch existenciálnych skutočností sa vzťahujú. Vytvorili sme štyri nové subškály: *úzkosť zo slobody*, *úzkosť z nezmyselnosti*, *úzkosť z osamelosti* a *úzkosť z identity*. Každá obsahovala 3 položky. Pôvodná druhá a tretia subškála boli ponechané. Cronbachova alfa v našom výskume bola 0,93.

Škála závislosti od smartfónu (SAS – Smartphone Addiction Scale; autori Kwon et al., 2013; preklad do slovenčiny konsenzuálnou formou). Škála zachytávala subjektívne vnímanie používania smartfónu v 33 položkách, kde respondenti vyjadrovali mieru súhlasu s tvrdeniami na šesťbodovej Likertovej stupnici. Pozostávala zo šiestich subškál, ktoré predstavovali šesť symptómov problematického používania: 1) *narušenie každodenného života* (napr. „Nesplnil/a som naplánované práce včas kvôli používaniu smartfónu.“), 2) *pozitívna anticipácia* (napr. „Pociťujem šťastie alebo vzrušenie počas používania smartfónu.“), 3) *stiahnutie* (napr. „Pociťujem netrpezlivosť a podráždenosť, keď nedržím

svoj smartfón v rukách.“, 4) *vzťah orientovaný na kyberpriestor* (napr. „Neustále kontrolujem smartfón, aby som nezmeškal/a konverzácie medzi inými ľuďmi na Twitteri alebo Facebooku.“), 5) *nadmerné používanie* (napr. „Používam smartfón dlhšie, než som plánoval/a.“) a 6) *tolerancia* (napr. „Stále premýšľam nad tým, že by som mal skrátiť čas strávený používaním smartfónu.“). Cronbachova alfa v našom výskume bola 0,89.

Respondenti tiež uviedli vek, pohlavie, čas strávený používaním smartfónu za deň („Koľko hodín denne podľa teba stráviš na smartfóne?“), účel používania („Na čo smartfón najviac využívaš?“) s výberom zo štyroch možností („sociálne siete“, „telefonovanie“, „internet“ a „hry, mobilné aplikácie, a pod.“) a napokon vlastné ohodnotenie problematického používania („Považujem sa za závislého od smartfónu“) s výberom z troch možností („súhlasím“, „nesúhlasím“ a „nie som si istý“).

7 Výsledky výskumu

S využitím Pearsonovho korelačného koeficientu sme zistili štatisticky významný, pozitívny, stredne silný vzťah ($r = 0,49$; $p = < 0,001$) medzi existenciálnou úzkosťou a problematickým používaním smartfónu u adolescentov (Tabuľka č. 1). Hypotéza H1 sa nám potvrdila.

		SAS (hrubé skóre)		ECQ (hrubé skóre)
SAS (hrubé skóre)	Pearsonove r	—		
	p-hodnota	—		
ECQ (hrubé skóre)	Pearsonove r	0,493	***	—
	p-hodnota	<,001		—

Poznámka. SAS = Škála závislosti od smartfónu; ECQ = Dotazník existenciálnej úzkosti.

Tab. 1: Vzťah medzi problematickým používaním smartfónu a existenciálnou úzkosťou

Ženy dosahovali vyššiu mieru problematického používania smartfónu ($Mdn = 90$; $IQR = 27$) než muži ($Mdn = 82$; $IQR = 32,8$), na úrovni malej veľkosti rozdielu ($M-W U = 21\,717$; $r = 0,16$; $p = 0,002$).

Takisto bola zistená vyššia miera existenciálnej úzkosti u žien ($Mdn = 58$; $IQR = 28$) ako u mužov ($Mdn = 47$; $IQR = 28$), na úrovni malej veľkosti rozdielu ($M-W U = 19\ 669$; $r = 0,24$; $p = < 0,001$). Podrobné výsledky uvádzame v Tabuľke č. 2 a 3. Hypotéza H2 sa nám teda potvrdila, avšak hypotéza H3 potvrdená nebola.

	Pohlavie	Počet	Medián	IQR	Minimum	Maximum
SAS (hrubé skóre)	Muži	202	82	32,8	35	170
	Ženy	255	90	27	39	156

Poznámka. SAS = Škála závislosti od smartfónu; Minimum = 33, Maximum = 198 (hrubé skóre). IQR = medzikvartálové rozpätie.

Tab. 2: Deskriptívna štatistika odpovedí respondentov v dotazníku SAS

	Pohlavie	Počet	Medián	IQR	Minimum	Maximum
ECQ (hrubé skóre)	Muži	202	47	28	22	104
	Ženy	255	58	28	22	107

Poznámka. ECQ = Dotazník existenciálnych obáv; Minimum = 22, Maximum = 110 (hrubé skóre). IQR = medzikvartálové rozpätie.

Tab. 3: Deskriptívna štatistika odpovedí respondentov v dotazníku ECQ

Najvýraznejšie adolescenti prežívali úzkosť z nezmyselnosti ($M = 2,89$; $SD = 1,7$), nasledovala úzkosť zo slobody ($M = 2,81$; $SD = 1,8$), smrti ($M = 2,33$; $SD = 1,7$) a osamelosti ($M = 2,33$; $SD = 1,7$), identity ($M = 2,32$; $SD = 1,9$) a v najmenšej miere bolo prítomné vyhýbanie sa existenciálnym skutočnostiam ($M = 2,24$; $SD = 1,3$). Výsledky deskriptívnej analýzy sa nachádzajú v Tabuľke č. 4. Hypotéza H4 sa nám nepotvrdila.

	Priemer	Medián	SD	Modus	Hrubé skóre
Smrť	2.33	2.14	1.7	1.00	1063
Sloboda	2.81	3.00	1.8	3.67	1284
Nezmyselnosť	2.89	3.00	1.23	2.33	1323
Osamelosť	2.33	2.33	1.7	1.00	1065
Identita	2.32	2.00	1.9	1.00	1060
Vyhýbanie sa	2.24	2.00	1.3	1.00	1025

Poznámka. SD = štandardná odchýlka.

Tab. 4: Hrubé skóre odpovedí v jednotlivých doménach existenciálnej úzkosti

Takisto sme zistili, že až 331 adolescentov (72,4%) uviedlo, že svoj smartfón najčastejšie využíva na sociálne siete, ďalších 91 (19,9%) na prehliadanie internetu, 26 (5,7%) na hry a mobilné aplikácie a iba 9 respondentov (2%) označilo ako možnosť telefonovanie. Hypotéza H5 sa nám potvrdila.

Na otázku, či jednotlivec sám seba považuje za závislého, 124 (27,1%) adolescentov odpovedalo „súhlasím“, 128 (28%) vybralo možnosť „nie som si istý“ a 205 (44,9%) „nesúhlasím“. Hypotéza H6 sa nám taktiež potvrdila.

Pomocou deskriptívnej štatistiky sme zistili, že priemerný čas strávený používaním smartfónu behom jedného dňa (O1), ktorý respondenti ohodnotili sebvýpoveďou, bol 5,65 hodín (SD = 3,19; Mdn = 5; Mode = 5; Min = 0; Max = 24). Mužskí adolescenti vyhodnotili svoje denné používanie smartfónu v priemere na 4,95 hodín (SD = 2,72; Mdn = 4; Mode = 3; Min = 0; Max = 20), zatiaľ čo u ženských adolescentov to bolo v priemere 6,21 hodín (SD = 3,43; Mdn = 6; Mode = 5; Min = 0,5; Max = 24).

Na záver sme prostredníctvom Pearsonového korelačného koeficientu zistili, že vo všetkých doménach problematického používania smartfónu sa preukázali štatisticky významné, pozitívne a stredne silné korelácie s existenciálnou úzkosťou. Najsilnejšia korelácia bola zistená so vzťahom orientovaným na

kyberpriestor ($r = 0,4$), nasledovalo narušenie každodenného života ($r = 0,39$), nadmerné používanie ($r = 0,37$), tolerancia ($r = 0,34$), odstup ($r = 0,34$) a najslabší vzťah bol nájdený s pozitívnou anticipáciou ($r = 0,31$).

8 Diskusia

Naším výskumným cieľom bolo objasniť vzťahy medzi fenoménom existenciálnej úzkosti a problematickým používaním smartfónu u stredoškolských adolescentov. V súlade s výsledkami zahraničných štúdií (Choi et al., 2015; Boumosleh, Jaalouk, 2017; Kim et al., 2018; Sahu, Gandhi, Sharma, 2019; Ayandele et al., 2019) sme potvrdili signifikantnú, pozitívnu, stredne silnú koreláciu medzi existenciálnou úzkosťou a problematickým používaním smartfónu. Minulý výskum sa však zameriaval na úzkosť v širšom zmysle, bližšiu nešpecifikovanú, nie explicitne na jej existenciálnu podobu. Navrhujeme preto, že takéto porovnanie možno považovať za čiastočne relatívne, hoci určité prejavy sú u všetkých typov úzkosti totožné. Príčinou zistenej korelácie môže byť snaha adolescenta o zmiernenie prežíanej úzkosti z existencie únikom do sveta smartfónu, pretože, ako tvrdia Kesebir a Pyszczynski (2011), jednou z obrán proti existenciálnej úzkosti je túžba ľudí uniknúť vedomiu daností existencie, uniknúť realite. Ambíciou tejto práce však nebolo zisťovať kauzalitu, ale korelačné vzťahy, preto sa na tomto mieste obmedzujeme iba na hypotetickú rovinu interpretácie.

Napriek niektorým odporujúcim výskumom, ktoré nezistili významný vplyv pohlavia (Kwon et al., 2013; Ayandele et al., 2019), v súčasnej práci sa potvrdila vyššia miera problematického používania smartfónu u žien v porovnaní s mužmi, čo je v súlade s viacerými predchádzajúcimi zisteniami (Choi et al., 2015; Lee et al., 2016; Kim et al., 2020). Interpretácia tohto výsledku sa môže vzťahovať k zistenej tendencii žien veriť, že v online priestore môžu lepšie rozvíjať medziľudské vzťahy (Lee et al., 2016). Takisto sa preukázala vyššia miera existenciálnej úzkosti u žien ako u mužov. Toto zistenie je v rozpore s niektorými predchádzajúcimi výsledkami (Kurtulan, Karairmak, 2016; Hubinská, Doktorová,

Kalivodová, 2018). Môžeme uvažovať nad tým, či väčší výskyt existenciálnej úzkosti u žien súvisí s ich tendenciou intenzívnejšie prežívať emocionálne stavy, akým je aj úzkosť. Avšak, podobne ako pri druhej hypotéze, nepomer medzi pohlavím respondentov môže skresľovať výsledky, pričom v oboch hypotézach bola zistená iba malá veľkosť rozdielu medzi pohlaviami. Tieto výsledky preto považujeme za nedostačujúce.

Dominantné zastúpenie úzkosti z nezmyselnosti, ktorá sa v predchádzajúcim výskume ukázala ako najsilnejší prediktor symptómov všeobecnej úzkosti (Berman, Weems, Stickle, 2006), je možné vysvetliť ako tendenciu adolescentov k hľadaniu vlastného zmysluplného miesta v živote, svojho smeru a cieľov. Takéto prežívanie je v tomto vývinovom období prirodzené, čo potvrdzujú aj najnižšie hodnoty zistené v subškále vyhýbania sa existenciálnym otázkam.

U adolescentov prevládali sociálne siete ako možnosť najčastejšieho využitia smartfónu. Toto zistenie podporujú výsledky výskumu na vzorke univerzitných študentov (Lee et al., 2016), no je v rozpore so závermi štúdie na dospeljej populácii (Kwon et al., 2013), kde najčastejším využitím telefónu bolo telefonovanie. Je teda zjavné, že smartfóny plnia dôležitú funkciu v socializácii adolescentov.

V súlade s minulým výskumom (Park, 2019) sme zistili, že takmer polovina respondentov nesúhlasila s tvrdením, že by boli od smartfónu závislí. Ambíciou našej práce však nebolo vymedziť či klasifikovať respondentov ako závislých alebo nezávislých od smartfónu, ale priblížiť mieru subjektívnej percepcie takéhoto správania a podrobnejší obraz o profile používateľa smartfónu.

Ak by sme vychádzali zo záverov slovenského výskumu od Lichnera a Šlosára (in Lichner, Šlosár, 2017), ktorí ako hranicu rizikového správania považovali v priemere tri hodiny denne na smartfóne, alebo zo záverov zahraničného výskumu (Boumosleh, Jaalouk, 2017), ktorý preukázal, že päť a viac hodín denne predstavuje najsilnejší nezávislý prediktor závislosti od smartfónu, adolescenti v našej práci by jednoznačne spĺňali tieto kritéria. Môžeme preto konštatovať, že hodnoty získané v tejto práci, hoci subjektívne hodnotené, označujú alarmujúce a závažné problémy

s používaním smartfónu, ktoré si vyžadujú adekvátnu pozornosť.

Napokon, pri najsilnejšej korelácii existenciálnej úzkosti so vzťahom orientovaným na kyberpriestor je možné uvažovať nad tým, že internet môže predstavovať útočisko pred úzkosťou z existencie, ako aj priestor pre pohodlné utváranie nových väzieb. Tento výsledok nie je možné porovnať, nakoľko obdobné štúdie zatiaľ neboli uskutočnené.

Naša práca zahŕňa aj niekoľko limitácií. Po prvé, z výsledkov nie je jasné, či problémové používanie smartfónu je alebo nie je dôsledkom existenciálnej úzkosti, nakoľko sme sa zamerali na korelačné vzťahy a nie kauzalitu. Po druhé, odpovede respondentov mohli byť výrazne skreslené, najmä pri položkách týkajúcich sa používania smartfónu, vzhľadom na to, že išlo o sebvýpovede a nie objektívne merané dáta. Po tretie, vo výskumnej vzorke bolo väčšie zastúpenie žien. Po štvrté, subškála úzkosti zo smrti obsahovala dvakrát viac položiek ako zvyšné štyri podoby úzkosti, čo mohlo mať za následok ďalšie skreslenie údajov. Napokon, po piate, výsledky mohli byť ovplyvnené súčasnou pandemickou situáciou vo svete. Nakoľko ide o traumatickú udalosť, mohla viesť adolescentov k zvýšenému prežívaniu úzkosti, ako aj k možnosti siahnuť po telefóne. Pre lepšie pochopenie konceptu existenciálnej úzkosti a problematického používania smartfónu sú teda potrebné ďalšie štúdie, ktoré by sa mohli pokúsiť o odstránenie uvedených limitácií.

Literatúra

Alhassan, A.A., Alquadhib, E.M., Taha, N.W., Alahmari, R.A., Salam, M., Almutairi, A.F. (2018). The relationship between addiction to smartphone usage and depression among adults: a cross sectional study. *BMC Psychiatry*, vol. 18, no. 148, pp. 1-8. ISSN: 1471-244X.

Ayandele, O., Popoola, O., Obosi, A., Busari, A. (2019). Depression, anxiety and smart phone addiction among young people in south west Nigeria. *Covenant International Journal of Psychology*, vol. 4, no. 2, pp. 1-14. ISSN 2682-5368.

Berman, S.L., Weems, C.F., Stickle, T.R. (2006). Existential Anxiety in Adolescents: Prevalence, Structure, Association with Psychological Symptoms and Identity Development. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 35, no. 3, pp. 303–310. ISSN: 1573-6601.

Billieux, J. (2012). Problematic Use of the Mobile Phone: A Literature Review and a Pathways model. *Current Psychiatry Reviews*, vol. 8, no. 4, pp. 299-307.

Boumosleh, J.M., Jaalouk, D. (2017). Depression, anxiety, and smartphone addiction in university students: A cross sectional study. *PLoS ONE*, vol. 12, no. 8, pp. 1-14. ISSN 1932-6203.

Evram, G., Çakici, E. (2020). Investigation of personal factors affecting existential anxiety: A model testing study. *Current Psychology*, vol. 39, no. 5, pp. 1535-1542. ISSN 1936-4733.

Halama, P. (2000). Zvládanie existenciálnej úzkosti adolescentov pomocou utvárania zmyslu života. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, roč. 35, č. 3, s. 222-232. ISSN 0555-5574.

Harley, D. (2019). The link between digital disconnection and death anxiety: A preliminary study. *Annual Review of CyberTherapy and Telemedicine*, vol. 17, pp. 115–120. ISSN 1554-8716.

Hubinská, J., Doktorová, D., Kalivodová, V. (2018). Zisťovanie jednotlivých faktorov determinujúcich existenciálnu úzkosť jedinca. *GRANT Journal*, roč. 7, č. 2, s. 19-23. ISSN 1805-062X.

Choi, S.W., Kim, D.J., Choi, J.S., Ahn, H., Choi, E.J., Song, W.Y., Kim, S., Youn, H. (2015). Comparison of risk and protective factors associated with smartphone addiction and Internet addiction. *Journal of Behavioral Addictions*, vol. 4, no. 4, pp. 308-314. ISSN 20635303.

Iacovou, S. (2011). What is the difference between existential anxiety and so called neurotic anxiety? The sine qua non of true vitality. An examination of the difference between existential anxiety and neurotic anxiety. *Existential Analysis*, vol. 22, no. 2, pp. 356-367. ISSN 1752-5616.

Kesebir, P., Pyszczynski, T. (2011). The role of death in life: Existential aspects of human motivation. In: R. M. Ryan (Ed.). *The*

Oxford handbook of human motivation (pp. 43–64). 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 598 pp. ISBN 9780195399820.

Kim, H., Cho, M.K., Ko, H., Yoo, J.E., Song, Y.M. (2020). Association between Smartphone Usage and Mental Health in South Korean Adolescents: The 2017 Korea Youth Risk Behavior Web-Based Survey. *Korean Journal of Family Medicine*, vol. 41, no. 2, pp. 98-104. ISSN 2092-6175.

Kim, Y.-J., Jang, H.M., Lee, Y., Lee, D., Kim, D.J. (2018). Effects of Internet and Smartphone Addictions on Depression and Anxiety Based on Propensity Score Matching Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 15, no. 5, pp. 1-10. ISSN 1660-4601.

Koole, S.L., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (2006). Introducing Science to the Psychology of the Soul: Experimental Existential Psychology. *Current Directions in Psychological Science*, vol. 15, no. 5, pp. 212-216. ISSN 1467-8721.

Kurtulan, M.H., Karairmak, Ö. (2016). Examination of the Relationship among Death Anxiety, Spirituality, Religious Orientation and Existential Anxiety. *Spiritual psychology and counseling*, vol. 1, no. 2, pp. 176-187. ISSN 2458-9675.

Kwon, M., Lee, J.Y., Won, W.Y., Park, J.W., Min, J.A., Hahn, C., Gu, X., Choi, J.H., Kim, D.J. (2013). Development and validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS). *PLoS ONE*, vol. 8, no. 2, pp. 1-7. ISSN 1932-6203.

Lichner, V., Šlosár, D. (2017). *Problematické používanie internetu u adolescentov v kontextoch teórie a praxe sociálnej práce*. 1. vyd. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 92 s. ISBN 978-80-8152-533-9.

Lee, K.E., Kim, S.H., Ha, T.Y., Yoo, Y.M., Han, J.J., Jung, J.-H., Jang, J.Y. (2016). Dependency on Smartphone Use and Its Association with Anxiety in Korea. *Public Health Reports*, vol. 131, no. 3, pp. 411-419. ISSN 1468-2877.

Nath, A., Ranjan, M. (2019). Facebook Mirrors Existential Anxiety? *Cikitusi journal for multidisciplinary research*, vol. 6, no. 3, pp. 80-90. ISSN 0975-6876.

Park, C.S. (2019). Examination of smartphone dependence: Functionally and existentially dependent behavior on the smartphone. *Computers in human behavior*, vol. 93, pp. 123-128. ISSN 0747-5632.

Reed, D.E., Williamson, R.E., Wickham, R.E. (2020). Memento mori: Understanding existential anxiety through the existential pathway model. *Journal of Theoretical Social Psychology*, vol. 5, no. 1, pp. 1-12. ISSN 2475-0387.

Sahu, M., Gandhi, S., Sharma, M.K. (2019). Mobile Phone Addiction Among Children and Adolescents. *Journal of Addictions Nursing*, vol. 30, no. 4, pp. 261–268. ISSN 0887-6185.

Shumaker, D. (2011). An Existential–Integrative Treatment of Anxious and Depressed Adolescents. *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 52, no. 4, pp. 375–400. ISSN 1552-650X.

Temple, M., Gall, T.L. (2016). Working Through Existential Anxiety Toward Authenticity: A Spiritual Journey of Meaning Making. *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 58, no. 2, pp. 1-26. ISSN 1552-650X.

Weems, C.F., Berman, S.L. (2016). Existential Anxiety. In: Levesque, R.J.R. (Ed.). *Encyclopedia of adolescence* (pp. 890-894). 1st ed. New York: Springer, 3106 pp. ISBN 978-1-4419-1695-2.

Yalom, I.D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. 1. vyd. Praha: Portál, 528 s. ISBN 80-7367-147-6.

Mária Dědová, Marcel Martinkovič (Eds.)

SOCIETAS & HUMANITAS III.

Zborník príspevkov z III. ročníka vedeckej interdisciplinárnej študentskej konferencie

Recenzenti

prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.

(Katedra politológie FF TU)

doc. Mgr. Gabriel, Baník, PhD.

(Ústav psychológie FF Prešovská univerzita v Prešove)

Publikácia neprešla jazykovou úpravou. Za jazykovú úroveň zodpovedajú autori.

Vydavateľ

© Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2022

ISBN 978-80-568-0518-3

EAN 9788056805183

